

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

SASANI – BİZANS İLİŞKİLERİ

(VI. ve VII. YÜZYILLAR)

Yüksek Lisans Tezi

Ali Hüseyin TOĞAY

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

Nevşehir

Şubat 2018

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ali Hüseyin TOĞAY

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

Sasani - Bizans İlişkileri (VI. ve VII. yüzyıllar) adlı yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

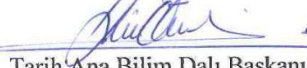
Tezi Hazırlayan

Ali Hüseyin TOĞAY

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin SARAÇ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN danışmanlığında Ali Hüseyin TOĞAY tarafından hazırlanan "Sasani- Bizans İlişkileri (VI. ve VII. Yüzyıllar)" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

05 / 02 / 2018

JÜRİ İMZA

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

Üye: Doç. Dr. Nevzat TOPAL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nilay AĞIRNASLI

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 08 / 02 / 2018 Tarih ve 2018 06 150 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

08 / 02 / 2018

Yrd. Doç. Dr. Vedat AKTEPE
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü
HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SASANI VE BIZANS İLİŞKİLERİ (VI. VE VII YÜZYILLAR)
Tez Yazarı: Ali Hüseyin TOĞAY
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi, 2018
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

ÖZET

Erken Ortaçağın iki güçlü devleti olan Bizans ve Sasani imparatorlukları, Kafkasya, Mezopotamya Anadolu ve Basra Körfezini ele geçirmek için kıyasıya bir mücadele içerisine girmişlerdir. Sasani ve Bizans devletleri, siyasi, sosyal, dini ve ekonomik yönden önemli olan bu coğrafyalar üzerinde hâkimiyet kurmak için birbirlerine karşı çok değişken politikalar izlemişlerdir. Sasani devleti, Uzakdoğu'da Çinli ve Hintli tacirler ile ticari alışverişlerde bulunarak bu bölgedeki Bizans nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Bizans ise yeni yollar arayışına girerek Arap Yarımadasında yaşayan Arap kabileler ile anlaşarak Basra Körfezinde Sasaniler'in ticaret yapmalarını engellemeyi düşünmüştür. I.Ardeşir'den başlayıp Herakleios'a kadar devam eden bu mücadelelerin Bizans lehine sonuçlandığını görmekteyiz. Bu mücadeleler sonucunda siyasi, sosyal ve ekonomik yönden büyük bir güç kaybetmiş olan Sasani ve Bizans devletleri, 7. yüzyılda meydana gelen Arap saldırılarına karşı kendilerini koruyamadıkları için ağır bir hezimete uğramak zorunda kalmışlardır. Arap ordusu bu zaferlerden sonra Sasani ve Bizans devletine bağlı olan önemli şehirleri kolay bir şekilde ele geçirmiştir. Bu dönemde Sasani ve Bizans devletleri, Araplara karşı kaybetmiş oldukları yerleri geri almak için her ne kadar büyük bir mücadele içerisine girmişeler de başarısız olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Sasani, Bizans, İpek Yolu, Basra Körfezi, Mezopotamya

SASANI - BYZANTINE RELATIONS (6th and 7th CENTURY)

Ali Hüseyin TOĞAY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, MA, 2018

Supervisor: Assoc. Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN

ABSTRACT

The Byzantine and Sassanid empires, two powerful states of the early Middle Ages, entered a fierce struggle to seize the Caucasus, the Mesopotamia Anatolia and the Persian Gulf. Sassanian and Byzantine states have followed very different policies towards each other to dominate these geographies which are important in political, social, religious and economical direction. The Sassanid state tried to break the influence of Byzantium in this region by making commercial exchanges with Chinese and Indian merchants in the Far East. Byzantium had entered into search for new routes and agreed with the Arab tribes living in the Arabian Peninsula to prevent the Sassanids from trading in the Gulf of Persian. We see that these struggles, starting from I Ardashir and continuing to Herakleios, have resulted in Byzantium. The Sassanid and Byzantine states, which had lost a great deal of power in political, social and economic direction as a result of these struggles, had to go through a heavy blow because they could not protect themselves against the Arab attacks that took place in the 7th century. After these triumphs, the Arab army easily captured the important cities of the Sassanid and Byzantine states. In this period, the Sassanid and Byzantine states failed to take back the places they had lost against the Arabs, even if they had entered into a great struggle.

Keywords: Sassanid, Byzantine, Silk Road, Persian Gulf, Mesopotamia

TEŐEKKÖR

Tez konumun belirlenmesinde ve çalıőmamın her aőamasında bana yardımcı olan, hiçbir zaman desteğini eksik etmeyen tez danıőmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Seyhun Şahin'e teőekkÖr ederim.

Ali HÖseyin TOĞAY

Nevşehir 2018

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	iii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iv
KABUL VE ONAY SAYFASI	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
RESİMLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SASANI VE BİZANS DEVLETLERİ TARİHİ

1.1. Sasani Devletinin Siyasi Tarihi (M.S. 226-652)	6
1.2. Bizans Devletinin Siyasi Tarihi	18
1.3. Sasani Devletinin Siyasi- Sosyal- Ekonomik ve Dini Yapısı	27
1.3.1. Sasanilerde Devlet Anlayışı	27
1.3.2. Sasanilerin Ordu Teşkilatı.....	29
1.3.3 Sasanilerde Ekonomik Yapı.....	30
1.3.4. Sasani Toplum Yapısı ve Sosyal Sınıflar	32
1.3.5. Sasani Devletinin Kültürel Yapısı.....	34
1.3.6. Zerdüştlük ve Öğretisi.....	34
1.3.7. Sasanilerde Mazdek İnancı	36
1.3.8. Sasaniler Döneminde Evlilik Adetleri	37

1.3.9. Sasani Toplumunda Sanat ve Şehircilik.....	39
1.3.10. Sasani Devletinde Mimari	40
1.3.11. Sasanilerde Bayramlar ve Bayram Kutlamaları	41
1.3.12. Sasani Hükümdarları ve Müzik.....	43
1.3.13. Sasanilerde Dil	44
1.4. Bizans Devletinin Siyasi- Sosyal- Ekonomik ve Dini Yapısı.....	45
1.4.1. Bizans Devlet Yapısı.....	45
1.4.2. Bizans Ordu Teşkilatı	47
1.4.3. Bizansın Ekonomik Durumu.....	48
1.4.4. VI. ve VII. Yüzyıllarda Hristiyanlık.....	50
1.4.5. Bizans Devletinde Sanat-Mimari ve Edebiyat.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

SASANI VE BİZANS İLİŞKİLERİ

2.1. Siyasi İlişkiler.....	55
2.1.1. I. Ardeşir Döneminde Sasani-Roma İlişkileri (226-241).....	55
2.1.2. I. Şapur Döneminde Sasani -Roma Mücadelesi (241-272)	56
2.1.3. Roma- Armenia İttifakı İle Sasani Devleti Arasındaki Savaşlar (293- 379)	59
2.1.4. IV. Yüzyılın İkinci Yarısından VI. Yüzyılların Sonuna Kadar Sasani ve Roma Münasebetleri	61
2.1.5. II. Hüsrev Döneminde Bizans İle Uzun Savaş Dönemi (590-628).....	65
2.2. Ekonomik İlişkiler	67
2.2.1. Basra Körfezi Ticaretinin Sasani ve Bizans Devletleri Açısından Önemi ..	67
2.2.2. Sasani- Bizans Devletlerinde Deniz Yolları (İpek- Baharat) ve Ekonomik Rekabet.....	70
2.2.3. Uzakdoğuda Sasani ve Bizans Tacirlerinin Rekabeti: Çinli ve Hintli Tüccarların Politikası	73

2.2.4. Petra, Palmira ve Nusaybin Liman Kentlerinin Bizans-Sasani Ticari İlişkileri Açısından Önemi	75
2.3. Dini İlişkiler	77
2.3.1. Sasani ve Bizans İlişkilerinde İran Hristiyanlarının Rolü	77
2.3.2. Sasani ve Bizans Devletlerinin Nasturi Hristiyanlara Karşı İzlemiş Oldukları Dini Politikalar	82
2.4. Kültürel İlişkiler.....	84
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	93
EKLER.....	105
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
Bk. : Bakınız
C. : Cilt
İntişarat: : Yayınevi
ev. : Çeviren
Edt. : Editör
P. : Page
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
S. : Sayfa
Trc. : Tercüme
şomare. : Sayı

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. I.Şapur'un, Roma imparatoruna karşı kazanmış olduğu zaferin tasviri ..	105
Resim 2. . III. Yazdigirt dönemine ait bir sikke	106
Resim 3. II. Behram ve ailesini gösteren bir kabartma resim	107
Resim 4. Takı Bostan da II.Hüsrev'i tasvir eden bir resim	107
Resim 5. I Kubad döneminden kalma bir sikke	108
Resim 6. III. Erdeşir'in kabartma resmi	108
Resim 7. Sasani Devleti Haritası	109
Resim 8. Bizans İmparatoru Herakleios ve Sasani Komutanı Şehrberaz arasındaki savaşın haritası	110
Resim 9. Bizans ve Sasani Devletleri Haritası	111
Resim 10. Sasani ve Bizans arasındaki Nineveh Savaşının resmi.....	112
Resim 11. I.Şapur ile bir Roma askerinin tasviri	113
Resim 12. Bizans ve Sasani askerlerini gösteren bir kabartma resim	114
Resim 13. Kabe-i Zerdüşť resmi	115
Resim 14. Zerdüşť din adamı Kertir	116

GİRİŞ

1.Çalışmamızın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Programında hazırlamış olduğum Yüksek Lisans Tezidir.

Tez Çalışmamız da Orta Çağ döneminde Sasani ve Bizans ilişkilerini siyasi, kültürel, ekonomik ve dini yönden ele alınarak incelenmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle bu çalışma Sasani ve Bizans tarihleri hakkında geniş bilgiler vermeyi amaçlamamıştır. Aynı zamanda bu tez çalışmamız bir bütün olarak Orta Çağ dönemindeki Bizans-Sasani mücadelelerini de kaleme almayı hedeflememiştir. Konu sınırlandırılması yapılarak sadece VI. ve VII. yüzyıllar arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bu konuda Farsça kitaplar ve makaleler dışında en önemli İngilizce literatür eserler okunarak Sasani ve Bizans devletlerinin, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini açıdan birbirlerine karşı izlemiş oldukları siyasetin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de, Sasani ve Bizans ilişkilerine dair yazılan makalelerin azlığından ve bu iki devlet arasındaki mücadeleler hakkında şuana kadar herhangi bir kitap yazılmamış olmasından dolayı bu konuların çok eksik kaldığını görmekteyiz. Bu yüzden tez çalışmamızın amaçlarından birincisi, Sasani ve Bizans devletlerinin Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Uzakdoğu ticaret yollarına egemen olmak için bu bölgelerdeki devletler ve bazı gruplar ile ekonomik anlamda yapmış oldukları anlaşmaların öneminin ortaya konulması hedeflenmiştir. Tez yazımımızın amaçlarından ikincisi: İki devletin de Mezopotamya, Armenia ve diğer stratejik bölgeleri ele geçirmek için siyasi açıdan yaşamış oldukları ihtilafları ele almaktadır. Bunlar dışında tez çalışmamızda iki devlet arasındaki kültürel etkileşime neden olan etmenlerin belirlenmesi de amaçlanmıştır.

Tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hem Bizans-Sasani devletlerinin siyasi tarihi hem de iki devletin kültür ve medeniyet tarihleri hakkında

bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Sasani - Bizans ilişkilerini siyasi, kültürel, dini ve ekonomik açıdan ele almaya çalıştık.

2. Kaynaklar ve Araştırma Eserler

2.1. Kaynaklar

Bu tez çalışmamız hakkında birçok ana kaynak mevcuttur. Bu eserlerden ilki Ammianus Marcellinus'ın, *Roman History* isimli eseridir. Bu Roma tarihçisi II. Şapur zamanında yaşamıştır (322-400). Yazmış olduğu kitabında Sasani devletinin siyasi, içtimai ve idari yapısı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ammianus, II Şapur'un, Roma devleti ile yapmış olduğu savaşları da kaleme almıştır. Ayrıca bu yazar eserinde I. Şapur'un Armenia üzerine yapmış olduğu seferleri ve Sasani Devleti'nin dini yapısı hakkında çok değerli bilgiler vermesinden dolayı Sasani ve Roma tarihi kaynakları arasında çok önemli bir yere sahiptir.¹

Bir diğer önemli eser Zosimos'un (491–518) *New History* isimli kitabıdır. Bu eser genel olarak Roma tarihi hakkında bilgi vermektedir. Zosimos yazmış olduğu eserinde Roma ve Sasani devletleri arasında meydana gelmiş olan Urfa savaşı hakkında da önemli bilgiler vermektedir.² Ayrıca bu müellif Sasani hükümdarları olan Kavad ve I. Hüsrev dönemleri ile ilgili bilgilerde vermektedir. Bir diğer önemli eser Procopius'un 6. yüzyılda yazmış olduğu *History Of The Wars* isimli eseridir. Bu yazar da eserinde Roma ve Sasani savaşları hakkında detaylı bilgiler verdiği için oldukça önemli bir eser olarak bilinir. Bir diğer önemli eser Dio Cassius'un *Roman History* isimli eseridir. Bu eser ise hem Roma tarihi hem de Sasani devletinin kuruluş dönemi hakkında bilgi vermektedir.³ Tez çalışmamızda yararlandığımız bir başka önemli eser ise Agathias'ın (536-582) *The Histories* isimli kitabıdır. Bu eserde Roma ve Pers devletleri arasındaki önemli olayları ele aldığı için önemli bir kaynak olarak bilinir. Roma tarihi açısından bir başka öneme sahip olan eser ise Theophanes'in *The Chronicle Byzantine And Near Eastern History* isimli eseridir. Diocletianus döneminden başlayarak 9. yüzyıllara kadar olan önemli olayları kaleme

¹ Şehbazi Ali Rıza Şapur, **Tarih-i Sâsaniyân**, Tahran, İntişarat-ı Merkezi Danuşgah, 1389, s.61,62.

² Kazım Mikani, **Revabıt-ı Bizans ve İnan Der Nime Evvel Kurun-u Vusta (Miladi 226-641)** Tahran, İntişarat-ı Baes, 1393, s.123.

³ Mikani, **a.g.e**, s. 44.

alan bu yazar eserinde II. Hüsrev ve Herakleios savaşları hakkında da ilginç bilgiler anlatmaktadır.

Bizans tarihçisi John Malalas'ın *The Chronicle* isimli eseri de Bizans tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu eserde Sasani ve Bizans ilişkilerine dair önemli bilgiler mevcuttur. Konumuzla alakalı bir başka eser ise Theophylactus Simocatta'nın *The History of Theophylact Simocatta* isimli eseridir. Bu eserde Bizans ve Sasani mücadeleleri hakkında bazı önemli bilgiler anlatılmaktadır. Özellikle bu eserde Herakleios ve II. Hüsrev arasında meydana gelmiş olan savaşları ele almaktadır. Bizans kronikleri içerisinde bir başka öneme sahip olan eser ise Eusebios'un *Ecclesiastical History* adlı kitabıdır. Bu eserde de Sasani ve Bizans devletleri hakkında bazı bilgiler anlatılmaktadır. Bir başka önemli eser Agathangelos'un *History Of The Armenians* isimli kitabıdır. Bu eser Armenia tarihi hakkında mühim bilgiler vermektedir. Ayrıca Armenia dışında Roma ve Sasani mücadelesi ile ilgili konular da ele alınmıştır. Yine Sebeos'un yazmış olduğu *History Of Armenian* isimli kitabı da hem Sasani hem de Armenia tarihi üzerine çalışma yapanların mutlaka başvurması gereken bir eserdir. Bu kitapta Sasani hükümdarı olan Firuz'dan başlayıp IV. Hüzmüz, Hüsrev Perviz ve Behram Cuybin dönemleri hakkında değerli bilgiler anlatılmaktadır. Ayrıca Sebeos, Bizans imparatoru Herakleios döneminde meydana gelmiş olan olayları da eserinde kaleme almıştır. Armenia tarihi hakkında yazılmış en önemli eser ise Moses Khorenats'ın *History of the Armenians* kitabıdır. Bu müellif Armenia tarihinde ulusal bir şair olarak bilinir. Çünkü eserinde Armenia milletinin destanları hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca bu kitapta Sasani devleti ve coğrafyası ile alakalı bilgiler de kaleme alınmıştır.⁴ Armenia tarihi için büyük öneme sahip olan bir başka eser ise, Elisha'nın *History Of Vardan And The Armenian War* isimli kitabıdır. Bu eserde Sasanilerin dini olan Zerdüştlük hakkında da önemli bilgiler verilmektedir.⁵

Sasani devletinin kurucusu olan I. Ardeşir'in *Karname -i Erdeşir-i Babekan* isminde yazmış olduğu destan içerikli kitap da Sasani tarihinin önemli ana kaynakları arasında yer alır. Bu kitapta Sasani devletinin kuruluş dönemi hakkında önemli

⁴ Şehbazi, a.g.e, s.63-64.

⁵ Mikani, a.g.e,s. 61.

bilgiler kaleme alınmıştır.⁶ Bunun dışında Sasani devletinin kuruluşunda siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yönden bütün güçleri elinde toplamış olan Tenser yani diğer bir isimle Kertir din adamının kaleme almış olduğu *Name-yi Tesner* eseri de Sasani devletinin ilk dönemleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁷

2.2. Araştırmalar

Tezimizle ilgili yazılmış olan bir başka eser ise Richard Nelson Frye'in *The History Of Ancient Iran*, isimli eseridir. Bu eserde Roma ve I. Ardeşir dönemleri hakkında bilgiler mevcuttur. Kendisi bir İran Tarihi uzmanı olduğu için bu yazarın birçok eserinden çalışmamızda istifade ettik. Bir diğer önemli eser Abdülhüseyin Zerrinkoob'un *Tarih-i Merdum-i İran* isimli eserdir. Bu kitap İran Tarihi hakkında çok detaylı bilgiler vermektedir.

Yine Cevad Meşkûr tarafından kaleme alınmış olan *Tarih-i Siyasi Sâsânîyân* isimli eserde Sasani devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen bütün olaylar teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Hasan Pirniya'nın yazmış olduğu *Tarih-i İran Kabl'ez İslam* isimli kitabı da Sasani ve Bizans devletleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yine Ravendi'nin kaleme almış olduğu *Tarih-i İçtima-i İran* kitabında Sasanilerin sosyal- kültürel ve ekonomik hayatı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Sasani tarihi uzmanı olarak tanınan Touraj Deryaee isimli yazarın *Sasanian Persia The Rise And Fall An Empire* adlı kitabı da Sasani ve Bizans mücadeleleri hakkında çok önemli bilgiler anlatılmaktadır. Bu yazar Sasani tarihi konusunda otoriter bir kişi olarak bilindiği için bu yazara ait birçok eseri tez çalışmamızda istifade ettik.

Bunlar dışında Seyyid Nefisi'nin *Tarih-i Temeddünü İran*, İstahri'nin *El-Mesalik ve'l-Memalik*, Rıza Şabani'nin, *Tarih-i İran Ez Ağaz-ı Asr-ı Madha Ta Payan*, Cüzcani'nin, *Tabakat-i Nasri*, Belami'nin *Tarihi Belam-i*, Yakubi'nin *Yakub-i Tarihi*, Mirhund Muhammed b. Handşah'ın *Ravzatu's-Safa* gibi Farsça kaynaklarda Sasani ve Bizans tarihleri hakkında bilgi vermektedir. Sasani tarihi hakkında en tefarrutlu bilgiler veren bir başka yazar ise İslam tarihçisi Taberidir. Yazmış olduğu eserinde Sasani devletinin siyasi, sosyal, dini ve ekonomik hayatı ile ilgili önemli bilgiler

⁶ Ardeşir Babakan, **Karname -i Erdeşir-i Babekan**, (Çev. M. Cevad Meşkur), Tahran, İntişarat-ı Dünya, 1389, s. 20.

⁷ Mikani, **a.g.e.**, s. 67-68.

vermektedir.⁸ *Taberi dışında Hamza İsfahani, Ebu'l Faraç, Mesudi, İbn Havkal, İbnü'l Esir ve Belazuri* gibi ünlü tarihçilerin yazmış oldukları eserlerde de Sasani ve Bizans devletleri hakkında bazı bilgiler vermektedir.

⁸ Cevad Meşkur , **Tarih-i Siyasi Sâsanîyân**, C:1, Tahran, İntişarat-ı Dünya, 1389, s. 17.

BİRİNCİ BÖLÜM

SASANI VE BİZANS DEVLETLERİ TARİHİ

1.1. Sasani Devletinin Siyasi Tarihi (M.S. 226-652)

Sasani devletinin ismi bir efsane kişi olan I. Ardeşir'in dedesi İsthardaki⁹Anahita Ateşgedesinin koruyucusu olan Sasan isminden gelir.¹⁰ Sasan¹¹ adlı kişinin sadece rahiplik işiyle ilgilenmediği aynı zamanda İsthar bölgesinde nüfuz sahibi olmak için çok mücadele ettiği bilinir.

Ardeşir Babekhan 226 yılında Eşkani Hükümdarı olan Beşinci Erdavan'ı Hürmüzdegan denilen bölgede yenerek resmen Sasani devletini tesis etmiştir. Kendisi bu zaferden sonra "Şahların Şahı" ünvanını alarak fetih hareketlerine başlamıştır.¹² I. Ardeşir bu dönemde Armenia ve Roma ile savaşlar yaparak önemli başarılar elde etmiştir. Bu başarılar neticesinde devletin sınırları doğudan batıya kadar genişleyerek büyük bir imparatorluk kurma yolunda önemli adımlar atmıştır.¹³ Ardeşir, Nisibis (Nusaybin) bölgesi üzerinde egemenlik kurmasından sonra¹⁴ Petra bölgesini kuşatmak istediye de başarısız olmuştur.¹⁵ Ardeşir bu

⁹ İstahr bölgesi günümüzde Şiraz şehri olarak bilinir. Bu bölge hem siyasi hem de dini yönden önemli bir konumda olduğu için Persis eyaletinin en güçlü beyleri burayı kontrolleri altına almaya çalışmışlardır. Bu şehir Madlar ve Partlar döneminde oldukça gelişmiş durumdaydı (Bkz, Şirin Beyani, **Şâmgâh-ı Eşkaniyan ve Bâmdâd-ı Sâsâniyân**, Tahran, 1392, s. 11).

¹⁰ Esko Naskali, "Sasaniler," C: 36, TDVİA, Ankara, 2009, s. 174.

¹¹ Sasan döneminde Fars bölgesinde Bazarenciler adında bir grup vardı ve bunlar Fars bölgesini idare etmekteydiler. Sasan, Eşkanileri ortadan kaldırmak için çok güçlü olması gerektiğine inandığı için Bazerencilerden bir kadınla evlenerek siyasi anlamda onların desteğini almak istedi. Kaynaklarda Sasanın, Eşkani devletinden çok nefret ettiğini ve eğer melik olursam Eşkanilerin ismini tarihten sileneceğini beyan etmiştir. (Bkz, Rıza Şabani, **Tarih-i İran**, Tahran, İntişarat-ı Nida 1394, s. 257).

¹² Touraj Daryae, **Şehinşah-i Sasani**, (Çev. Murtaza Sakibfer), Tahran, İntişarat-ı Kaknüs, 1383, s. 11.

¹³ Hasan Pirniya, **Tarih-i İran Kabl'ez İslam**, Tahran, İntişarat-ı Pars, 1389, s. 196-197.

¹⁴ Peter Jackson, Lawrence Lockhart, "Sasaniler," *Tarih-i İran Cambridge*, (Çev. Kadiri Timur), C: III, Tahran, 1386, s. 21.

fetihlerden sonra kendi döneminde vali olarak görev yapan oğlu I Şapur'u hükümdar olarak tayin ederek saltanatı ona bırakmıştır (241 - 272).¹⁶Kaynaklarda I. Şapur'un başa geçmesi ile babası döneminde kalan bütün sistemi korumaya çalıştığı yazılır. Özellikle Ardeşir dönemindeki parasal sistemi değiştirmeyerek devam ettirmiştir.¹⁷I. Şapur tahta çıktığı yılda Armenia ve Harran bölgesinde ortaya çıkmış olan isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. I. Şapur hiç zaman kaybetmeyerek bu isyanları bastırmak için harekete geçti. Sasani ordusu Armenia isyanını kolay şekilde bastırdı ama Harran isyanı bu kadar kolay olmadı. Çünkü Harran şehri coğrafi konumundan dolayı ele geçirilmesi oldukça zordu. Bu nedenle I. Şapur da başta babası I. Ardeşir gibi bu şehri almada başarısız oldu. Fakat I. Şapur daha sonra Harran şehrini ele geçirerek bu bölgeden ayrılmıştır.¹⁸ I Şapur Harran fethinden¹⁹ sonra Kirman, Huzistan, Umman, Horosan ve Turan bölgesini ele geçirerek Hindistan'a doğru sefere çıktı. I.Şapur döneminde Roma devleti içerisinde bir isyan patlak verdi. Bu isyan hareketi Roma devletinin zayıflamasına neden olmuştur. I. Şapur'da Roma ülkesindeki karışıklıklardan yararlanarak Roma devletine karşı savaş ilan etti. Bu savaş yaklaşık üç yıl sürdü (241-244). Sasaniler bu süre zarfında Nusaybin'i ele geçirerek Akdeniz ve Antakya bölgesini hâkimiyeti altına aldı.

I. Şapur Roma devleti ile barış anlaşması yaptıktan sonra fetih hareketlerine devam ederek Harezmî ve Azerbaycan tarafına yönelip bu bölgeleri ele geçirerek Hazar civarında yaşayan Giller ve Deylemler üzerine baskı kurdu. Sasani hükümdarı bu başarılı fetihlerini devam ettirerek Horosan bölgesinde hükümdarlık yapan Pehlizeki adındaki kralı kendi egemenliğine aldıktan sonra Nişabur adında bir şehir kurdu.²⁰I.Şapur zamanında Armenia yüzünden Roma ile ikinci kez savaş yapıldı. Bu

¹⁵ Ali Samak Mahmudi, *Ardeşir Babakhan*, Tarih-i Şehinşah-ı Bozorg-i Sasani, C.1,1357, s. 102.

¹⁶ Nişaburi, Abdulmelik bin Muhammed bin İsmail Salibi, **Tarih-i Salibi**, (Çev. Muhammed Fezaili), Tahran, İntişarat-ı Nokre, 1368, s. 307.

¹⁷Vesta Sarkhosh Curtis And Sarah Stewart, **The Sasanian Era**, London, 2008, s. 21.

¹⁸ Richard N. Frye, **The Heritage Of Persia**, Londra, 1965, s. 188.

¹⁹ Efsaneye göre Harran Kralının kızı, I.Şapur'a mektup yazarak ona yardım edeceğini bildirdi. Ama karşılığında kendisiyle evleneceğine dair söz vermesi durumunda çok kolay bir şekilde kaleyi ele geçirebileceğini söyledi. I.Şapur da tereddütsüz bu teklifi kabul etti ve Harran prensesi kendi babasına ihanet ederek kalenin anahtarlarını I.Şapur'a göndermiştir. Fakat I. Şapur kaleyi ele geçirdikten sonra Harran prensesi ile evlenmeyerek onu zincirle öldürttüğü söylenir (Bkz, Hasan Pirniya, **a.g.e**, s. 192-193).

²⁰ Abdülazim Rızayi, **Engize-yi Şikesteha-yi ve Peyruzha-yi İraniyan Der Cengha**, Tahran, İntişarat-ı Dor, 1380, s. 111-112.

savaşın en önemli nedeni ise Armenia satrabı olan Büyük Hüsrev'in, Sasanilere karşı Roma ile ittifak yapmasından rahatsız olan I. Şapur, Hüsrev'e darbe yaparak onu öldürttü. Onun ölümüyle Armenia liderleri I Şapur'un egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı.

Roma devleti de Hüsrev'in ölümünden sonra onun oğlu olan Tirdad'ı Sasanilere karşı koz olarak kullanmaya çalışmıştır. I. Şapur ise Roma'nın bu politikasından rahatsız olduğu için hemen savaş hazırlıklarına başlamıştır.²¹ I.Şapur kendi kitabesinde Roma ile savaşmasının nedenini şöyle ifade eder, "Rum tekrar yalan söyledi. Ayrıca Armenia konusunda bizlere yanlış yaptı. Biz de Rum imparatoruna saldırarak onlara cezasını verdik" demiştir. I. Şapur'un Roma üzerine bu seferi hangi yıllarda yaptığı tam olarak belli değildir. Ama bazı kaynaklarda 253 veya 256 yıllarında bu savaşın meydana geldiği yazılır.²² Valerianus'un Roma imparatoru olmasıyla Sasani ve Roma savaşları tekrar başladı. İki devlet Edessa (Urfa) bölgesinde 258, 259 ya da 260 yılında karşı karşıya gelmiştir. Bu savaş sonucunda Roma devleti çok ağır bir şekilde mağlup oldu. Şapur bu zaferden sonra Tedmor (Palmyra) bölgesini ele geçirmek istedi.

Bilindiği gibi I.Şapur, Şam'da olduğu sırada Tedmor Kralı olan Odenathus, I.Şapur'a bağlılığını bildirmek için değerli eşyalar göndermişti. Ama I.Şapur bu hediyeleri kabul etmemekle kalmayıp değerli eşyaları Fırat nehrine atmıştı. Odenathus, I. Şapur'un bu davranışından rahatsız olarak ona düşman olmaya başladı. I. Şapur ise Roma ile savaştıktan sonra Küçük Asya'dan İran'a döndüğü sırada Odenathus, emrindeki Arap bir grupla Şapur'a tuzak kurarak Sasanilere ağır bir darbe vurdu. Odenathus bu zafer neticesinde cesaretleterek Şapur'u takip edip Tisfon civarını ele geçirdi. Bu bölgeleri yağma ettikten sonra Şam'a doğru yöneldi. Bu arada Valerianus'dan sonra oğlu Gallienus Roma imparatoru oldu (260-268). Gallienus hemen Odenathus ile anlaşarak Şapur'a karşı ittifak yaptı. Bu ittifak neticesinde Roma devleti Odenathus'a "Augustus" ünvanı vererek onu I. Şapur'a karşı savaşmak konusunda cesaretlendirdi. Odenathus, Şapur'a karşı vermiş olduğu mücadele sayesinde büyük bir üne kavuştu.²³ Fakat Odenathus çok vakit geçmeden öldürüldü

²¹ Pirniya, **a.g.e.**, s. 428-429.

²² Tarihi İran Cambridge, **a.g.e.**, s. 122.

²³ Agathias, **The Histories**, Trans. C. D. Yonge, Berlin- New York, 1975, s. 127.

ve yerine kızı Zanubiya (Zeynep) Tedmor kraliçesi oldu.²⁴Şapur döneminde dışta önemli olaylar yaşandığı gibi içte de bir takım hadiseler meydana geldi. Bunlardan ilki Mani diye bir din adamının ortaya çıkması idi.²⁵ Bu din adamı Şapur'un taç giyme törenine katılarak insanları bu yeni dine davet etti. Şapur'un başta bu yeni dine karşı alakası olduğu bilinir. Ama daha sonra eski atalarının dinine geri dönerek Maniyi sürgün etti. Mani önce Keşmir'e buradan Türkistan'a ve Çin'e gitti. I.Şapur döneminde meydana gelen ikinci ilginç olay ise I. Şapur'un Mihran adındaki çocuğunun Gürcistan'da Hüsrevler diye bir hanedanlık kurarak Hristiyanlığı kabul ettiği söylenilir.²⁶

I. Şapur zamanında devletin sınırları Partların son dönemdeki sınırlarına kadar genişledi. I. Şapur bu başarılı fetihlerinden sonra Kabe-i Zerdüşt Kitabesinde kendisini “Şehinşah-ı İran ve İranlılar” olarak adlandırırken babasını sadece “Şehinşahı İran” olarak ifade etmiştir.²⁷ Bu dönemde Sistan, Kirman, Umman, Azerbaycan, Armenia, Kafkaslar, Alanlar, Hindistan, Kuşan ve Huzistan coğrafyasından Basra'ya kadar olan bölgeler Sasani devletine bağlanmıştır.²⁸

I. Şapur döneminde Firuz-Sahur (Enhar), Cündeşapur²⁹ ve Bişapur gibi şehirler inşa edilmiştir.³⁰ I.Şapur, Roma devleti ile yapmış olduğu savaşlarda esir ettiği köleleri kurmuş olduğu şehirlere yerleştirmiştir ve bu esirler içerisindeki mühendis olan ustalar Sasani devleti için köprüler yaparak önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.³¹ Ayrıca I.Şapur kendisi ve ailesi için ateşgedeler (zerdüşt tapınak) inşa ederek halkın sevgisini kazanmıştır.³²Şapur'dan sonra oğlu I.Hürmüz hükümdar oldu (272- 273).³³I Hürmüz babası döneminde Kerman eyaletinde vali olarak görev yapmaktaydı. Bu

²⁴ Rızayi, **Engize-yi Şikesteha-yi ve Peyruzha-yi İraniyan Der Cengha**, s. 113.

²⁵ İbnül Belhi, **Farsname**, tsh. Nicholson Rayned, Tahran, İntişarat-ı Esatir, 1384, s. 20.

²⁶ Rızayi, **a.g.e**, s. 113.

²⁷ Beyani, **a.g.e**, s. 41.

²⁸ Abdülhüseyin Zarrinkoob, Roozbeh Zarrinkoob, **Tarih-i İran Bastan**, Sazmanı Mütala ve Tedvin-i Kitabı Ulumu İnsani Danuşgaha-yi (Semt) Merkezi Tahkik-i ve Tosie-yi Ulum İnsani, 1393, s. 27.

²⁹ İbnül Esir, **el – Kamil fi't – Tarih Tercümesi**, C:1, (Çev. Abdullah Köşe), İstanbul, 1989, s. 375.

³⁰ İstahri, **Mesalik ve'l-Memalik**, (Çev. İreç Efşar), Tahran, İntişarat-ı Nigah, 1340, s. 110.

³¹ Yakubi, Ahmet bin İshak, **Tarih-i Yakûb-i**, C:1, tsh. Muhammed İbrahim Ayeti, Tahran, 1382, s. 195.

³² Ahmet Tafzazoli, **Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş Ez İslam**, tsh. Jale Amuzgar, İntişarat-ı Sohen, 1378, s. 86.

³³ Abdullah Razi, **Tarih-i Kamil-i İran**, Tahran, İntişarat-ı İkbal, 1388, s. 59.

yüzden ona Kermanşah lakabı verilmiştir.³⁴Hürmüz'ün kardeşi Nersi bu dönemde Armenia satrabı oldu. Hürmüz döneminde içte yaşanan en önemli olay ise Mani din adamının sürgünden geri dönmesi ve kendi dinini yayma konusunda serbest olması idi. Hürmüz'ün Maniye neden kendi dinini yayma konusunda izin verdiğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle Hürmüz, Sasani devleti içerisinde güçlenen Zerdüşt din adamlarına karşı bu dini kullanmak istemiştir. I.Hürmüz bu dönemde hem Zerdüşt din adamları hem de Mani ile arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Hürmüz özellikle Sasani devleti içerisinde büyük bir nüfuza sahip olan Kertir adlı din adamı ile anlaşarak onun kendisine karşı muhalif olmasını önlemiştir. Böylece bu ikili siyaseti sayesinde iktidarını güçlü hale getirmiştir.

I. Hürmüz'den sonra tahta I.Behram geçti (273-276). Bu dönemde I.Behram'ın hükümdar olmasını istemeyen kardeşi Hürmüz ona karşı isyan etmeye çalışmıştır. Ama Sasani devleti içerisinde siyasi ve dini yönden güçlü olan Kertir, Behram'a yardım ederek Hürmüz tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Behram'da kendi iktidarını güçlendirmek için sürekli Kertir'in dini gücünden istifade etmiştir.³⁵Onun ölümüyle II. Behram tahta çıktı (276-293). Bu dönemde Nerse, II. Behram'a karşı şiddetli bir şekilde muhalif olmuştur. Çünkü II. Behram başa geçer geçmez ülkeyi kötü bir şekilde yönetmeye başlamıştı. Fakat daha sonra Zerdüşt din adamlarının telkiniyle ülkeyi iyi idare etmeye çalıştı. Bu dönemde Zerdüşt din adamı Kertir, ülkeyi yönetecek kadar güçlü hale gelmiştir. II. Behram ülke içerisindeki sorunlarını hallettikten sonra fetih hareketlerine başladı. Önce Tisfon bölgesini ele geçirdi. Daha sonra Sakaları hâkimiyeti altına aldı. Bu dönemde Roma devletinin yeni imparatoru olan Carus, Sasani devleti üzerine bir sefer düzenledi (282). Roma bu sefer neticesinde Sasanilerin ele geçirmiş olduğu Tisfon şehrini geri aldı. Fakat birdenbire Roma imparatoru ölünce ordu içerisinde huzursuzlukların başlaması üzerine Roma, Sasani devleti ile barış yapmak istedi. İki devlet arasında yapılan anlaşma ile Tisfon, Roma devletine bırakıldı. II. Behram bu anlaşmadan sonra kendisine isyan eden Hürmüz sorunu ile ilgilenmek zorunda kaldı. Hürmüz bu dönemde Horosan Şahı idi ve kendisi İran'ın doğusu ile Sakalara ait bazı bölgeleri ele geçirerek kendisine "Kuşan Şahı" adını verdi. II. Behram, Hürmüz'ün daha fazla güçlenmesini engellemek için hemen bir sefer düzenledi. Bu sefer neticesinde Hürmüz tehlikesi

³⁴ İbn'ül Esir, **a.g.e**, s. 386.

³⁵Daryae, **Şehinşâh-ı Sâsânî**, s.25.

ortadan kalkmış oldu. Sasani hükümdarı fetih hareketlerine devam ederek Kuzey bölgesinde yaşayan bazı kabileleri kendisine bağladı.

II. Behram'dan sonra tahta III. Behram geçti (293). Fakat saltanatı çok kısa sürdüğü için yerine Nersi, Sasani hükümdarı oldu (293- 302). Nersi başa geçtikten sonra pek çok sorunla karşılaştı. Fakat kendisi kısa sürede ülkeyi düzene koyduktan sonra devletin batı sınırlarını güvenceye almak için önemli seferler yaptı. Nersi zamanında Armenia yüzünden Roma ile önemli bir savaş yapıldı ve yapılan savaşta Roma devletine yenilerek ağır bir anlaşma imzalayarak hükümdarlığı terk etmek zorunda kaldı. Nersi'den sonra yerine II. Hürmüz tahta çıktı (302-309-310). II. Hürmüz hükümdarlığı süresince bütün enerjisini ülkesini kalkındırma çabasıyla harcadı ve bir Armenia prensesi ile evlenerek Sasani ve Armenia ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.³⁶ Kendisi 310 yılında Araplar ile yaptığı savaşta hayatını kaybetmiştir.

Bu dönemde Araplar, Bahreyn bölgesini ele geçirerek İran'ın doğu sınırlarına doğru ilerleyerek Sasani devletini tehdit etmişlerdir. II. Hürmüzden sonra tahta Azer Nersi geçti.³⁷ Tahta çıktığında hemen dış sorunları hallederek ülkeyi iyi bir şekilde idare etti. Bu hükümdar başta adaletli olduğu için halk tarafından çok sevilirdi. Fakat daha sonra kişiliğinde değişme olarak çok zalim olmaya başladı.³⁸ Özellikle Azer Nersi'nin, Part âlimlerini ve Sasani devleti içerisindeki melikleri de öldürmesi yüzünden halk, hükümdara düşman olmaya başladı.³⁹ Bu durumdan rahatsız olan devletin ileri gelenleri Azer Nersi'yi tahtan indirmek için birlik olarak hükümdarı öldürdükten sonra oğlunu da kör ettiler. Yaşanan bu olumsuz olaylardan sonra hükümdarın aile yakınları kalmadığı için tahta kimse oturamadı. Sadece bu dönemde hükümdarın Hürmüz adında bir kardeşi vardı. Ama o da hapisten firar ederek Roma devletine sığınmıştı. Ayrıca Hürmüz, Yunan kültürüne çok düşkün olduğu için devletin ileri gelenleri onun hükümdar olmasını istemiyordu. Din adamları ise halkı rahatlatmak için Hürmüz'ün karısından bir erkek çocuk olacağını ve tahta onun geçeceğini ilan ederek olası bir isyanı önlemeye çalışmışlardır (301).⁴⁰ Daha sonra tahta II. Şapur geçti (309-380) ve ilk icraatı Sasani devleti içerisinde önde gelen

³⁶ Touraj Deryaae, **Sasanian Persia, The Rise And Fall An Empire**, London, 2009, s. 15

³⁷ Pirniya, **a.g.e**, s. 203-206.

³⁸ Nöldeke, **Tarih-i İraniyan ve Arapha Der Zamanı Sâsânîyân**, (Çev. Abbas Zeryab), Tahran Encümeni Eseri Milli, Tahran, 1358, s. 668.

³⁹ Cüzcani, **Tabakat-i Nasri**, tsh. Adullahi Habibi, Tahran, İntişarat-ı Dünya, 1363, s. 159.

⁴⁰ Pirniya, **a.g.e**, s. 205-206.

büyükleri kendi tarafına çekmek olmuştur. II Şapur bu politika sayesinde ülke içerisinde otoritesini sağlamlaştırarak Halic-i Fars sahillerinde ortaya çıkan isyanları bastırdı.

Bu dönemde dışta bazı önemli gelişmeler yaşandı. Armenialar, Hristiyanlık dinini kabul ederek yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldular (301-303). Armenia toplumu Hristiyanlık dinini kabul ettikten sonra kendi içerisinde Sasani ve Roma taraftarları diye ikiye bölündü.⁴¹ II. Şapur Armenia'da meydana gelen bu karışıklıktan yararlanarak bu bölgeyi ele geçirdi. Bu duruma sinirlenen Roma devleti hemen harekete geçerek Sasanilere karşı savaş ilan etti. Sasani ve Roma ordusu Nusaybin bölgesinde karşı karşıya geldi. Bu savaş neticesinde iki devlet de birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadığı için aralarında barış anlaşması imzalandı. Ayrıca bu dönemde II. Şapur, Araplar üzerine bir sefer düzenleyerek onları kendi hâkimiyeti altına aldı. Bu sefer sonucunda II Şapur, Arapların tekrar kendisine karşı çıkmasını engellemek için Araplara değişik işkenceler uygulamıştır. Arapların omuzlarını deldiği için “Zü'l-ektâf” lakabını vermişlerdir.⁴² Bu dönemde Roma ordusu Mezopotamya bölgesine kadar gelerek Sasanilere karşı önemli bir hamle yapmışlardır.⁴³

II Şapur döneminde devlet yükseliş dönemine girmiştir. Ölümüyle yerine III Şapur geçti (383-388). Roma devleti II. Şapur'un ölümünü fırsat bilerek hemen harekete geçip Armenia devletine kendi yandaşlarından biri olan Eşkani şehzadesini Armenia'ya satrap olarak atadı. III Şapur yumuşak bir kişiliğe sahip olduğu için Roma ile mücadeleye girişmedi. Ama bu dönemde Armenia bölgesi Roma ve Sasani arasında bölüşülmüştür. III. Şapur'dan sonra tahta IV. Behram geçmiştir. Bu dönemde Armenia satrabı olan Hüsrev, Bizans ile anlaşarak Sasani devletine karşı isyan etti. IV. Behram, Armenia'yı cezalandırmak için düzenlemiş olduğu seferde Armenia isyanını büyük zorlukla bastırarak olası tehlikeleri önlemiştir. Bu dönemlerde fazla fetih hareketleri olmadı. Devlet mevcut durumu korumaya çalıştı. IV. Behram'ın ölümüyle I.Yezdigirt yeni Sasani hükümdarı oldu. Sasani kaynaklarında bu hükümdar günahkâr olarak bilinir. Ona bu ünvanın verilmesinin

⁴¹ Ali Ekberi Vilayeti, **İran Piş Ez İslam**, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1391, s. 282.

⁴² Touraj Daryaee, “II.Shapur” Encyclopædia Iranica, <http://www.iranicaonline.org>. (20 September 2016).

⁴³ Ammianus Marcellinus, **Roman History**, Trans. C. D. Yonge, London, 1894, s. 373.

nedeni ise, kendisi Sasani devleti içerisinde siyasi, sosyal, dini ve ekonomik yönden büyük bir nüfuza sahip olan Bozorgan⁴⁴ denilen grubun gücünü kırmak istedi. Bu yüzden Sasani din adamları olan moğanlar⁴⁵ tarafından günahkâr olarak anıldı.⁴⁶ Yezdigirt zamanında Sasani ordusu, Mezopotamya bölgesini ele geçirmek için Nusaybin şehri üzerine bir sefer düzenledi.⁴⁷ Sasaniler bu sefer sonucunda Bizans devletine karşı önemli bir başarı elde etmiştir.

Sasani devleti V. Behram zamanında önemli gelişmeler yaşadı. V. Behram, İran'ın doğu sınırlarını güvence altına almak için Akhunları yenilgiye uğrattı. V. Behram bu başarılı fetihlerinden sonra 422 yılında Bizans ile barış anlaşması yaptı. Behram dış politikada önemli başarılar kazanırken ülke içerisinde de herkesin sevgisini kazanmak için kendi ülkesinde yaşayan Zerdüşt, Hristiyan ve diğer dinlere inanan kişilere oldukça müsamahalı davrandı. V. Behram'dan sonra tahta II. Yezdigirt geçti (438-457). Bu hükümdar zamanında doğuda Kuşanlar ile savaş yapıldı. Ayrıca bu dönemde Belh bölgesi de ele geçirilerek Sasani devletinin doğu sınırları güvence altına alınmış oldu. II. Yezdigirt sonra III. Hürmüz tahta geçti (457-459). Kaynaklara göre bu hükümdar Akhunların desteğini alarak tahta çıktığı yazılır.⁴⁸ III. Hürmüz'ün saltanatı oldukça kısa sürdü. Bu dönemde Sasani devletinde iç karışıklıklar meydana geldi. Özellikle dışta yabancı kavimlerin saldırısı ve Sasani devletine bağlı bazı kavimlerin bağımsız olması ile devlet otoritesinin sarsılmasına neden oldu.

III. Hürmüz zamanın da Akhunlar ile bir savaş yapıldı. Ama bu savaş sonucunda Sasani devletinin önde gelen kişileri Akhunlar'a esir olunca iki devlet arasında anlaşma yapıldı. Sasani devletinin bu dönemde yaptığı savaşlarda Bizanslardan borç para alması yüzünden devlet, iktisadi anlamda bir çöküşe girdi. III. Hürmüz'den sonra Sasani hükümdarı Firuz tahta geçti ve ilk icraatı Akhunlar üzerine sefer düzenlemek oldu. İki devlet birbirlerine karşı üstünlük sağlayamayınca aralarında barış anlaşması imzalandılar. Bu anlaşma ile Akhun Hükümdarı Hoşnivaz, Sasani

⁴⁴Bozorgan sınıfı, Sasani devleti içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yönden büyük bir güce sahip olan kesimdir.

⁴⁵ Ruhani tabakasının en altında bulunan dini bir gruptur (Bkz, Salihi Kuruş, Sitaryan, Bayat, Nakşi Ruhaniyan Zerdüştî Der Sahtarî Camia-i İran Asr-ı Sasan, **Pejuheşgah-i Tarih-i İran ve İslam**, Şomare, 5, 1388, s. 127).

⁴⁶ Şabani, **Tarih-i İran**, s. 227-228.

⁴⁷Moses Khorenatsi, **History of the Armenians**, Trans. Edic Baghdasarian, Tahran, 2002, s. 282.

⁴⁸ Pirniya, **a.g.e**, s. 213.

hükümdarından kızını kendisine göndermesini istedi. Fakat Firuz kendi kızı yerine başka bir kızı gönderdi. Bunu anlayan Akhun hükümdarı çok rahatsız oldu ve bu seferde Sasani hükümdarı Firuz'dan kendi ordusunu eğitecek uzman kişileri göndermesini istedi. Firuz, Akhunlar ile başa çıkamayacağını anlayınca mecburen Akhunlar'ın dediğini yapmak zorunda kaldı. Akhun hükümdarı, Sasani devletinin göndermiş olduğu uzmanları öldürerek Sasani devletini tehdit etmiştir. Bu olaydan sonra Sasaniler, Akhunlara karşı savaş ilan etti. İki devlet arasında yapılan savaşta Akhunlar, Sasanileri çok ağır bir şekilde yenilgiye uğrattı. Akhun hükümdarı, Sasani hükümdarının kendi önünde diz çökmesi şartıyla anlaşma yaptılar.

Bu dönemde Armenia'da bir isyan patlak verdi. Firuz hemen bir ordu göndererek isyanı bastırmaya çalışmıştır.⁴⁹Firuz ölünce iki oğlu arasında şiddetli tahta kavgası yaşandı. Neticede Balaş, kendi kardeşi olan Kubad'ı bertaraf ederek Sasani tahtına oturdu (484-488). Kubad bu yenilgiden sonra Türkistan Kralı'nın yanına giderek ondan yardım istedi. Türkistan Kralı bundan istifade ederek ona hediyeler sundu ve bir orduyu onun emrine vererek Sasani hükümdarı olması için ona yardımcı olmuştur. Kubad ise bu desteğe rağmen başarısız olmuştur.⁵⁰Bu dönemde Sasani hükümdarı Balaş, Akhunlar ile anlaşma yaparak ülkesini dış tehlikelere karşı korumak istemiştir. Ayrıca Balaş bu anlaşma ile Firüz zamanında Akhunlara verilmiş olan birçok esiri geri alarak halkın büyük sevgisini kazanmıştır. Balaş almış olduğu esirlere karşılık Akhunlar'a yıllık vergi ödemek zorunda kaldı. Sasaniler, Akhun tehlikesini önledikten sonra Armenia ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Armenia tarafından önceden kabul edilmiş olan Hristiyanlık dini Sasaniler tarafından da resmi olarak tanınmış oldu.⁵¹ Balaş'dan sonra Sasani tahtına I. Kubad geçti (488-531).

Kubad zamanında Sasani ülkesinde şahlar, eşraflar ve zerdüştlar arasında siyasi hırslardan dolayı büyük çatışmalar meydana geldi. Ayrıca Mazdek adlı din adamının da zuhur etmesi ile Sasani devletinde büyük karışıklıklar ortaya çıktı. I.Kubad bu dönemde ülke içerisinde kendi otoritesini güçlendirmek için Mazdek dinini kendi tarafına çekerek onu Zerdüştlar din adamlarına karşı bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu durumu öğrenen Ruhaneler, Sasani hükümdarı Kubad'ı tahtan

⁴⁹ Pirniya, **a.g.e**, s. 213.

⁵⁰ Belhi, **a.g.e**, s. 3.

⁵¹ Abdülazim Rızayî, **Tarih-i Deh Hezar Sale İnan**, C.2: Tahran, İntişarat-ı Dor, 1378, s. 54.

indirerek hapse attılar. Kubat'tan sonra yerine kardeşi Camasb'ı hükümdar ilan ettiler. Bu arada Kubad, kızkardeşinin yardımıyla zindandan kaçarak Akhunların yanına sığındı. Akhunlar, Kubad'a yardım ederek onun yeniden hükümdar olmasını istedi ve bunun için Akhunlar, Kubad'ın emrine bir ordu vererek onu Sasani ülkesine gönderdi. Kubad çok az bir ordu ile Sasani devleti içerisindeki ruhanileri ve eşrafları yenerek ikinci kez tahta oturdu (499).⁵²

Kubad'ın ilk saltanat yıllarında ülke içte ve dışta oldukça kötü bir durumdaydı. Özellikle uzun süren savaşlar yüzünden halk, sosyal ve ekonomik yönden bir çöküntü içerisine girmişti. Kubad, hem devleti eski gücüne kavuşturmak hem de ganimet elde etmek için Bizans üzerine sefere çıkarak Diyarbakır ilini ele geçirdi. Daha sonra fetih hareketlerine devam ederek Akhunlar ile savaşa girdi. Çünkü bu dönemde Akhunlar sürekli Sasani devletinin doğu sınırlarını tehdit etmekteydiler.⁵³ Bilindiği gibi Ruhaniler, Kubad'ı Sasani ülkesinden sürgün ettikten sonra kendisi Akhunlara sığınmak zorunda kalmıştı ve bu hükümdar burada Grogan ünvanı ile yaşamını sürdürmektaydı. Fakat Kubad ve Akhunlar arasındaki dostluk daha sonra bozularak düşmanlığa dönüştü.⁵⁴ Kubad, Akhun seferinden döndükten sonra bu defa Hazarların saldırılarına maruz kaldı.

Kubad ise Hazarları cezalandırmak için on iki bin kişilik bir ordu kurarak Hazarlar üzerine sefer düzenlemiştir.⁵⁵ Kubat'tan sonra Sasani tahtına I. Hüsrev Anuşirvan geçti (531-579). Mesudi eserinde Anuşirvan tahta çıkınca seksen bin mazdek taraftarını öldürdüğünü yazar.⁵⁶ Anuşirvan bozulmuş devlet sistemini yeniden düzenleyerek önemli ıslahatlar yaptı. Özellikle halktan alınan ağır vergi yükünü azaltması ve Sasani devletinde büyük güce sahip olan ruhanilerin gücünü kırması sayesinde devlet otoritesi yeniden güçlenmiş oldu. Anuşirvan'ın bir başka ıslahatı ise ülkeyi dört bölüme taksim ederek her bir bölüme Padgos adını vermesi idi. Anuşirvan ülke içerisindeki sorunları hallettikten sonra Bizans devleti ile bir dostluk

⁵²William Durant, **Tarih-i Temeddün**, (Çev. Ebu Talib Sarihi), Tahran, Sazman-ı Amuzeş-i İslami, Tahran, 1398, s.1811.

⁵³Erdeşir Hodadiyan, **Tarih-i İran Bastan, Eşkaniyan ve Sâsânîyân**, C:2, Tahran, İntişarat-ı Sohen, 1383, s. 1518.

⁵⁴Ferhengi Neduşen, Hadimi, Nahid Azer, Feridun "Tehvilat-ı Tarih-i Şark-ı İran, Der Dore-yi Sâsânîyân, *Peyam-ı Bastan Şinasi*, Şomare, 2, 1383, s. 23.

⁵⁵ Esir, **a.g.e**, s. 403.

⁵⁶Mesudi, **Murucu'z-Zeheb**, (Çev.A. Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları, 2004,s.156.

anlaşması imzaladı. Böylece iki devlet arasındaki husumet bir süreliğine son bulmuştur.⁵⁷

Anuşirvan zamanında Sasani devleti, sanat, ilim, kültür, siyasi ve ekonomik yönden önemli gelişmeler yaşadı. Özellikle bu dönemde birçok Yunan filozofun, Sasani ülkesine gelmesi ve ⁵⁸Yunanca eserlerin Pehlevice diline tercüme edilmesiyle birlikte ülke adeta Rönesans dönemine girmiştir. ⁵⁹Anuşirvan, Mavaraünnehir, Taberistan, Kirman, Hindistan, Irak Umman, Bahreyn ve Yemen'i kendisine bağlayarak devleti bir imparatorluk haline getirmiştir. ⁶⁰Anuşirvan'dan sonra oğlu IV.Hürmüz tahta geçti (579-590). Hürmüz başa geçer geçmez devlet büyüklerinin baskısı ile karşılaştı. Hürmüz ise Bozorgların (soylu kişiler) gücünü kırarak otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır.⁶¹

Bu dönemde de Bizans ve Sasani savaşları aralıksız devam etti. Bu arada Akhunlar bu savaşlardan yararlanarak Sasani devletinin sınırlarına yaklaştı. IV. Hürmüz hemen bu tehlikeyi önlemek için kendi komutanı olan Behram Cuybini, Akhunlar üzerine sefere gönderdi. Bu komutan Akhunlar ile yaptığı savaşlarda Akhun hakanını öldürdükten sonra Çin ülkesine giderek Çin devleti ile ittifak yapmıştır.⁶²Behram Cuybinin bu başarılarından korkan IV. Hürmüz onu Lazkiye bölgesine göndererek Bizans ile savaşmasını istemiştir. Behram Cuybinin bu bölgede başarısız olması üzerine IV. Hürmüz ona kadın elbisesi gönderdi. IV. Hürmüz'ün bu davranışından rahatsız olan ordusunun birçoğu Tisfon bölgesine hareket etti. IV Hürmüz bu isyancı orduyu bertaraf etmek isterken birdenbire kendi ordusu içerisinde de bir isyanın patlak vermesi üzerine firar etmek zorunda kaldı. 590 yılında ölümü ile II. Hüsrev tahta geçti (590-628).⁶³ II. Hüsrev zamanında Behram Cuybin tehlikesi ortadan kaldırıldı (591). Ayrıca Sasani hükümdarının emri ile Sasanilerin düşmanı olan

⁵⁷ John Malalas, **The Chronicle**, Trans. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott , Brian Croke, Australian Association for Byzantine Studies, 1986, s. 471.

⁵⁸Behrami, Ekremi "Şehirha-yi, Sasani,"**Beresiha-yi Tarih-i**, Şomare, 71, 1356, s. 274-275.

⁵⁹ Hüseyin Ali Momtenehip "Nohzet-i İlmi ve Edebi-yi Der İran Ruzgar-i Hüsrev Enuşirvan," **Beresiha-yi Tarih-i**, Şomare, 56, 1354, s. 140.

⁶⁰ Mirhund Muhammed b. Handşâh, **Ravzatu's-Safa**, tsh. Cemşid Keyanfer, Tahran, İntişarat-ı Esatir 1385, s. 924-925.

⁶¹ Pigulevskaia, N.V, **İran ve Bizans Der Sedha-yi Şeştom ve Heftom Miladi**, (Çev. Kambiz Mirbeha), Tahran, İntişarat-ı Kaknus, 1391. s.92

⁶²Ebu'l-Kasım Firdowsi, **Şehname-yi Firdowsi Ber Esası Nusha-yi Çapı Moskov**, Tahran, İntişarat-ı Nik ve Fercam, 1395, s. 1418.

⁶³Rıza Şabani, **Tarih-i İran Ez Ağaz-ı Asr-ı Madha Ta Payan-ı Doran-ı Kaçariye**, Tahran, İntişarat-ı Sohen 1380, s. 238.

Akhun hükümdarı öldürüldü. Bu başarıları sayesinde Sasaniler siyasi yönden çok güçlü hale geldiler.⁶⁴

II. Hüsrev bu dönemde Bizans imparatoru Maurice'nin ölümünü fırsat bilerek Bizans'a karşı savaş ilan etti (604). İki devlet arasında başlayan bu savaş yaklaşık yirmi yıldan fazla sürdü. Bu süre zarfında II. Hüsrev, Armenia, Mısır, Suriye ve Filistin'i ele geçirdi. Bu arada Bizans İmparatoru Focas'un da ölümü ile yerine Herkül ismiyle nam salan Herakleios Bizans İmparatoru oldu (610). Herakleios başa geçince Sasaniler ile barış yapmak istediye de II. Hüsrev bu barışa sıcak bakmadığı için reddetti. Herakleios ise bu olumsuz cevaptan sonra hemen savaş hazırlıklarına başlayarak Sasanilere karşı ordusunu güçlendirmek için Afrika'dan gemileri İstanbul'a kadar getirdi ve iki devlet arasında yapılan savaş Bizans lehine sonuçlandı (624). Bizans bu zafer ile Sasani devletine kaptırmış olduğu bütün yerleri almakla kalmayıp Sasani devleti için kutsal sayılan ateşgedeleri tarumar etti. II. Hüsrev bu başarısızlığından dolayı muhalifler tarafından öldürülünce yerine II Kubad tahta geçti (628). Sasani devleti bu dönemde çok güçsüz olduğu için Bizans devleti ile barış yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre; Sasani ve Bizans devletleri birbirlerinden aldıkları yerleri geri verecek ve Sasani devleti kutsal yerlerden götürdükleri Hristiyanları özgür bırakacak kararı alındı.⁶⁵

II. Kubad, Bizans ile yaptığı anlaşmadan sonra ülke içerisinde zindanda bulunan herkesi serbest bıraktı. Bu dönemde devletin en önemli varisleri öldürüldüğü için devlet siyasi anlamda zor bir döneme girmiştir.⁶⁶Kubad'ın vebadan dolayı ölmesi üzerine⁶⁷ altı yaşındaki oğlu III. Erdeşir Sasani hükümdarı oldu. Sasani devleti bu dönemlerde siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yönden büyük bir çöküntüye girmiştir. Bu durumdan yararlanan bazı isyancılar, komutanlar ve hükümdar eşleri iktidar için sürekli birbirleri ile mücadele etmeye başladı. III. Erdeşir'in öldürülmesiyle II. Hüsrev ve II. Kubad zamanında Sasani devletinde komutan olarak görev yapan Ferhan Şahrbaraz adındaki kişi isyan hareketinde bulundu. Bu komutan Bizans ile

⁶⁴ Turhan Kaçar, **Geç Antikçağ'da Ermeniler ve Hıristiyanlaşmaları Üzerine Notlar**, s. 121.

⁶⁵ Touraj Daryaee, **Şehinşah-i İran, Peyruz-i Arapha ve Fercam-ı Şinahti Zerdüşti**, (Çev. Şehram Celiliyan), Tahran, İntişarat-1, Tus, 1393, s. 34.

⁶⁶Daryaee, **a.g.e.**, s. 33.

⁶⁷ Roozbeh Zarrinkoob, "*Tarih-i Siyasi Sâsânîyân*," Tarih-i İran Came-i, C.2, Merkezi Dairetul Muarrif Bozorg İslam,1393, s. 547-548

arasını iyi tutarak Herakleios'a karşı dost olmaya çalışmıştır. Şahrbaraz elde ettiği bu güç sayesinde ülke içerisinde hükümdar gibi davranmaya başladı. Fakat bu sırada Hazarlar, Sasani devletinin sınırlarına kadar yaklaştı. Ferhan Şahrbaraz ise Hazar tehlikesini önlemeye çalıştığı sıralarda muhalifleri tarafından öldürülmüştür. Bu dönemden sonra Sasani devletinin başına birçok hükümdar geçti. Fakat hiç biri devleti çöküşten kurtaramadı.

III Yezdigirt zamanında Halife Ebubekir önderliğinde Arap ordusu Sasani ülkesine saldırmaya başladı. Sasani ve Araplar arasındaki savaşlar 633 yılından 643 yılına kadar devam etti. İki devlet arasında yapılan en önemli savaşlar ise, Kadisiye, Celule ve Nihavend savaşlarıdır. Sasani devleti Araplar ile yapmış olduğu bu savaşlar sırasında Deylemler'in Sasani devletinden ayrılarak bağımsız olması yüzünden Arap orduları karşısında zayıf duruma düştüler. Ayrıca III. Yezdigirt'in ordusu içerisinde Deylemlerin seçkin askerlerinin olmaması yüzünden devlet, Arap hamlesi karşısında, hızlı bir şekilde düşüşe geçti. Araplar bu savaşlar sonucunda Sasani devletini ağır bir yenilgiye uğrattı.⁶⁸Sasaniler bu yenilgiden sonra siyasi, sosyal ve ekonomik yönden ağır bir çöküntü dönemine girmiştir.⁶⁹III Yezdigirt'in oğlu daha sonra Çin ülkesine giderek yardım talebinde bulunmuşsa da istediği sonucu alamamıştır.⁷⁰

1.2. Bizans Devletinin Siyasi Tarihi

Bizans Devleti 330-1453 yıllarında Balkanlar, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar egemen olan ve tarihte Doğu Roma olarak da bilinen bu devlet kendilerini Romalıların varisleri olarak görmüşlerdir.

Roma İmparatoru Diokletianos (284- 305) döneminde bazı nedenlerden dolayı Roma devletinin merkezi doğuya yani Nikomedia İzmit'e taşınmıştır. Bazı kaynaklara göre Bizans yani Doğu Roma İmparatorluğu Konstantinos (306-337) döneminde kurulmuştur. Çünkü Bizans Devleti bu dönemde içte ve dışta büyük bunalım içerisindeydi. Özellikle ülke içerisindeki taht kavgaları ve Bizans İmparatorluğunun

⁶⁸ M. Cevad Meşkûr, **Tarih-i İran Zemin, Ez Ruzgar-ı Bastan Ta İnkiraz-ı Kaçariye**, Tahran, İntişarat-ı Eşraki, 1388, s. 100-101.

⁶⁹ M. Taki İman Pur, Tahmurs Mihribani, Nekşi Deylamiyan Der Furupaşi-yi Dovlet-i Sasani, **Pejuhaşname-yi Tariha-yi Mahalli İran**, Şomare, 7, 1394, s. 24.

⁷⁰ Clement Huart, **Ancient Persia and Iranian Civilization**, Trans. M.R. Dobie, London, 1972, s. 137-138.

bu iç karışıklıklarından faydalanan dış düşmanlar Bizans üzerine sefer düzenlemiştir. Bu olaylar karşısında Bizans İmparatoru Konstantinos devletin merkezini daha güvenli bir yere doğuya taşımaya karar vermiştir. Coğrafi şartlarından dolayı en uygun olarak seçmiş olduğu yere yani İstanbul'a taşımıştır. Konstantin, İstanbul'u Bizans'ın merkezi yaptıktan sonra ülke içerisinde de bir takım yenilikler yapmıştır. 325 yılında toplanan İznik konsili ile Hristiyanlık ülke içerisinde büyük bir güç olarak ortaya çıktı. Böylelikle Bizans İmparatoru da almış olduğu karar ile Hristiyanlığı, resmi din olarak kabul ederek Hristiyanlığın hamiliğini üstlenmiştir. Bu değişiklikler ile devlet ve kilise ilişkisi daha da güçlenmiş oldu. Çünkü artık bu dönemde Bizans İmparatorları hem devletin hem de kilisenin başkanı idi.

Konstantin ülke içerisinde kendi gücünü tesis ettikten sonra dış tehlikelere karşı ordusunu güçlendirmiştir ve yapmış olduğu ıslahatlar ile ordu içerisinde yaya ve atlı birliklerini kurdu. Bu birlikleri yönetmek için başlarına komutanlar atadı. Ayrıca Germen askerlerinden oluşan özel bir askeri grup oluşturdu. Konstantin askeri ıslahatlar dışında ekonomik alanda da bazı yenilikler yaptı. Bu dönemde Bizans paraları oldukça değersizdi. Konstantin Bizans parasının değerli hale gelmesi için *solidus* denilen altın paraları icat etti. Bu yeni para sistemi ile Bizans ekonomisi canlı hale geldi. Konstantin yapmış olduğu bu yenilikler sayesinde siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yönden nüfuzlu hale gelerek ülkede kendi otoritesini güçlü şekilde tesis etmiştir.⁷¹Fakat devletin bu kadar güçlü hale gelmesine rağmen 330 yılından 518 yılına kadar süren barbarların istilası Bizans devletini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle III. asırdan beri Roma devletinin sınırlarını tehdit eden Germen kavmi, ülke içerisinde kaosun çıkmasına sebep vermiştir.

Germenler küçük gruplar halinde Roma ülkesine gelerek asker olarak görev yapıyorlardı veya bu bölgelerde tarım işiyle uğraşıyorlardı. Germenler daha sonra Roma devletinden topraklar istemiştir. Roma ise mecburen bu kavimlere toprak bağışında bulunuyorlardı. Bu barbar istilaları 5.yy. da Roma devletini etkisi haline olarak Batı İmparatorluğunun çökmesine neden oldular. 376 yılında Hun Devleti'nin baskısından kaçan Vizigotlar da Germenler gibi Roma devletinden toprak talep etmişlerdir. Roma devleti ise onları Bulgaristan'da bir bölgeye yerleştirmişlerdir. Böylelikle Vizigot tehlikesini önlemeyi düşünmüşlerdir. Fakat daha sonra isyan eden

⁷¹ Işın Demirkent, "Bizans," İstanbul, TDVİA, C. 6, s. 250-251.

Vizigotlar, Edirne'ye kadar ilerleyerek Roma devletini zor durumda bırakmışlardır. Bu dönemde İmparator olan Valens, Vizigot isyanını bastırmak isterken isyancılar tarafından öldürülmüştür (378). Ondan sonra idareyi ele alan Theodosius başarılı siyaseti sayesinde gecici olarak Vizigot tehlikesini önlemiştir. Theodosius'un ölümü ile Vizigotlar tekrar harekete geçerek Makedonya üzerine yürüdüler. Vizigotların Kralı olan Alarik, Yunanistan'ı da alarak bu bölgeyi yağmalamıştır. Bu dönemlerde siyasi yönden zayıf olan Roma devleti, Vizigotların bu saldırıları karşısında çaresiz kalmışlardır. Arcadius (395-408) zamanında bütün Roma askerleri batıda görev yapmaktaydı. Bu yüzden Vizigotları durdurmak için Batı bölgesinden yardım istedi. İmparator, batıdan gelen yardımla Gotların üzerine sefere çıktı. Bu sefer sonucunda Arcadius ve Vizigotlar anlaşma yaparak bu savaşın sona ermesini sağladılar. Fakat bu anlaşmadan sonra Vizigotlar, Roma ülkesinde daha da nüfuzlu hale geldiler. Bu dönemde Vizigotlar, Roma idaresinin işleriyle uğraşmaya başladılar ve kendileri için tehlike olarak gördükleri kişileri azlediyorlardı. Vizigotlar, Roma devleti içerisinde bu kadar güçlü hale gelmesine rağmen siyasi ihtiraslarından dolayı bunlarla yetinmeyerek İtalya'ya saldırdılar.⁷²

379 yılında İmparator olan Büyük Theodosius, Roma'nın içerisinde bulunduğu bunalımdan kurtarmak için hemen harekete geçti. Theodosius, Vizigotlar ile savaşmadan önce orduya 20.000 asker alarak orduyu güçlü hale getirdi. Fakat bu arada Roma topraklarını talan eden Vizigotlar ülke de büyük sıkıntılar meydana getirdi. İmparator 382 yılında Vizigot tehlikesini önlemek için onlar ile anlaşma yapmak istedi. Bu anlaşmaya göre Gotlar, Roma topraklarına yerleşecek ama karşılığında Roma ordusunda görev yapacaktır. Roma bu politika ile hem Vizigot tehlikesini önlemek istemiş hem de diğer barbar kavimlere karşı bir müttefik kazanmış oldu. Theodosios bu başarılı politikasından sonra dışta da devletin sınırlarını tehdit eden Sasani sorunuyla uğraştı.

Bizans, Sasaniler ile savaşmak yerine onlar ile anlaşarak Armenia devletini kendi aralarında paylaşmışlardır. Theodosios, Bizans devletinin siyasi sorunlarını hallettikten sonra ülke içerisindeki dini sorunlar ile uğraşmak zorunda kaldı. Kendisi de bir Hristiyan olan İmparator, Hristiyanlığa büyük destek verdiği bilinir. Fakat ülkesindeki dini çatışmaları halletmek için pragmatik bir siyaset uygulayarak

⁷² Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğunun Tarihi**, (Çev. A.Gökçe Bozkurt), İstanbul, İlgü Kültür- Sanat Yayınları, 2014, s. 21.

Ariusçuluk sorununu çözmek için büyük çaba harcamıştır. Bu dönemde Ariusçuluk inancı ülkenin birçok bölgesine yayılmış durumdaydı. Özellikle Ariusçuluk inancının taraftarlığını yapan barbar kavimler, Hristiyan olan Roma ile dini yönden sorunlar yaşamaktaydı. Theodosios, Hristiyanlık ve Ariusçuluk tartışmalarını hallederek ülke içerisinde dini birliği sağlamak istemiştir. Fakat bu arada Hristiyan din adamlarının Roma ülkesindeki Pagan inancından rahatsız olmaları ve Pagan tapınaklarının kapatılması yönünde İmparatora istekte bulunması ile yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. Theodosios ülkesindeki dini sorunları halletmek için diğer dini kurumlar içinde maddi destekte bulunmuştur. Böylelikle Ariusçu ve Pagan inancına sahip olan kişilerin devlete karşı isyan etmelerini önlemiştir. İmparator, Hristiyan din adamlarını memnun etmek için ise devlet yönetiminde onlara bazı görevler vermiştir. Theodosios'un bu başarılı dini politikaları sayesinde Bizans ülkesindeki dini çatışmaların önüne geçilmiştir. Sonuç olarak bu dönemde Roma devleti içte ve dışta güçlü bir hale gelmiştir.⁷³

Theodosios'un ölümüyle devlet tekrar bir bunalıma girdi. Vizigotlar 410 yılında Roma ülkesine saldırarak bu bölgeleri ele geçirdi. Daha sonra Fransa ve İspanya bölgesine yerleştiler. Böylece Roma, Vizigot saldırılarından kurtulmuş oldu. Roma İmparatoru, Vizigot tehlikesini yatıştırdıktan sonra bu sefer Hun tehdidi ile karşılaştı. Bu dönemde Hun hükümdarı Atilla, 441 yılında Roma devletinin bazı bölgelerini ele geçirerek Bizans'ın merkezi olan İstanbul'u tehdit etmeye başladı. Roma, Hunlar ile savaşamayacağını anlayınca onlara vergi vermek koşuluyla rahatlamayı düşündü ve Hunlar ile yapmış olduğu anlaşma sayesinde İstanbul Hun tehlikesinden kurtulmuştur. 450 yılında imparator olan Marcianus, Hunlara verilen vergiden rahatsız olduğu için Hunlar ile savaşmayı göze alarak Hunlara karşı savaş ilan etme kararı aldı.

Bu dönemde Hunlar askeri teçhizat yönünden sıkıntı yaşadığı için Roma ile savaşmadı. Hun hükümdarı Atilla'nın ölmesiyle birlikte Hunlar, Roma için bir tehlike olmaktan çıkmıştır (453). Bizans, Hun tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra bu sefer de Ostrogot denilen Doğu Gotlar ile mücadele etmek zorunda kaldı. Roma bu kavmi kendi hâkimiyetine almak için onları da devlet içerisinde görevlendirerek

⁷³ Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, (Çev. Esra Ermert), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.103, s. 104.

memnun etmeye çalışmıştır.⁷⁴ Marcianus'tan sonra I.Leon Bizans İmparatoru olmuştur (457-474). Bu imparator Doğu'yu yani başkenti German istilalarından koruyan kişi olarak bilinir. Fakat I. Leon döneminde devlet iktisadi yönden zayıf bir döneme girmiştir. I.Leon'dan sonra tahta damadı Zenon geçmiştir (474-491). Başa çıktığı zaman Bizans senatörlerin olumsuz davranışlarıyla karşılaştı. Kendisi halk tarafından sevilmeyen bir imparatordu. Yayınlanmış olduğu kararname ile imparator ile kilise arasındaki sorunları çözmek istemiştir. Fakat bu konuda başarısız olmuştur.⁷⁵

Sonuç olarak Arcadius ile başlayıp Anastasis dönemine kadar Roma devleti (395-518) barbar kavimler ve dini sorunlar ile uğraşmak zorunda kaldı. Germanlerin İstanbul'da çok güçlü hale gelmesi ve Gotların Aryanizme⁷⁶ karşı sempati duymasından dolayı Bizans devleti bir çöküntü döneminde girdi. Bizans İmparatorları bu sorunları halledemediği için devlet 365 yılında ikiye ayrılmak zorunda kaldı. Ülkenin doğu bölgesi 5. yüzyıldan itibaren önemli dini sorunlar ile uğraşmak zorunda kaldı Bu dönemde Galya'da, İtalya'da ve Kuzey Afrika bölgelerinde barbarlar, devletler kurarak bu bölgeleri nüfuzu altına almışlardır.⁷⁷ 518 yılında Anastasis'dan sonra imparator olan Iustinianos'un Bizans tahtına oturması ile yeni bir dönem başladı (518-527). İmparator bu dönemde Bizans'ın içinde bulunmuş olduğu siyasi, sosyal, dini ve ekonomik sorunları halletmek için önemli adımlar atmıştır. Iustinianos başa geçer geçmez önce Bizans devletinin başına bela olan barbarlar üzerine sefer düzenledi.

Bu dönemde Bizans komutanı Belisarios 533 yılında 18.000 kuvvetle Vandallar üzerine sefere çıktı. Yapılan savaş neticesinde Vandal Kralı barış istemek zorunda kalmıştır. Bu zaferle İstanbul'a dönen Roma komutanı büyük törenle karşılandı. Bizans, Vandalları yendikten sonra bu sefer Ostrogotları egemenliği altına almak istedi. Bunun için imparator tekrar Belisarios'u görevlendirdi. Bu komutan Sicilya ve

⁷⁴ Diehl, **a.g.e.**, s.22.

⁷⁵ Michael Grant, **Romadan Bizans'a**, (Çev. Z.Zühre İlkelen), İstanbul, Homer Kitabevi, 2000, s. 66-68.

⁷⁶ Aryanizm düşüncesi 4. yüzyılda yaşamış olan Arius tarafından ortaya atılmıştır. Arius, "Baba" veya "Tanrı"nın sonsuz ve doğrulmamış olduğunu, "Oğul" yani "İsa"nın ise "Baba" tarafından yaratıldığını, dolayısıyla ikisinin aynı cevhere sahip olmadığı düşüncesini ileri sürmesinden dolayı Patrik tarafından aforoz edilmiştir (Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, **Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış**, s. 312.)

⁷⁷ Alexander A. Vasilev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Tevabil Alkaç), İstanbul, Alfa Yayınları, 2016, s. 141-142.

İtalya'yı almak için hemen harekete geçti. Belisarios ordusu ile İtalya oradan Roma'ya kadar ulaştı. Bu bölgelerde Gotlar ile yaptığı mücadelede istediği sonuçları almadan İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Fakat Narses döneminde Akdeniz'de önemli stratejik noktalara sahip olan Sicilya, Roma ve İtalya ele geçirildi.⁷⁸ Bizans'ın bu büyük başarıları halk nezdinde oldukça hoş karşılandı. Bizans yapmış olduğu seferler ile yıllarca Roma'nın başına bela olmuş bu barbar kavimlerin üstesinden gelerek devletin zayıflamış olan otoritesini yeniden güçlü hale getirmişlerdir. Bu dönem de Batıdan gelen Sasani tehlikesi de Bizans'ı zor durumda bırakmıştır.

Iustinianos, Sasani hükümdarı olan II. Hüsrev ile anlaşma yaparak batı bölgesini güvence altına almak istemiştir. Fakat II. Hüsrev Suriye bölgesine girerek Antakya'yı ele geçirmesi ile iki devlet karşı karşıya gelmiştir. Bu arada kavimler göçünün etkisi bitti sanılırken birdenbire Balkanlar'da Slavların tehdidi ortaya çıkınca Bizans devleti, Sasani ve Slavlar karşısında zayıf bir durumda kalmıştır. Dışta bu olaylar yaşanırken içte ise Nika ayaklanması patlak verdi. Bizans bu olumsuz olaylar karşısında çaresiz kalmıştır.⁷⁹ 532 yılında meydana gelen bu ayaklanmanın birçok nedeni bulunmaktaydı. Bu nedenlerden ilki ise, Bizans yöneticeleri haksız kazanç ve rüşvet olaylarına karışmışlardı. Bu durumdan rahatsız olan halk, devletten oldukça şikâyetçiydi.⁸⁰ Ayrıca bu dönemde maviler ve yeşiller adında iki önemli grup bulunmaktaydı. Bu isimler ile anılmasının nedeni ise, Bizans döneminde at yarışları Hipodrom denilen yerde yapılırdı ve burada at yarışları yapan kişiler yeşil, mavi, kırmızı ve beyaz olmak üzere çeşitli elbiseler giyerlerdi. Bu ayrı renkleri destekleyen gruplar zamanla spordan çıkıp siyasi bir parti haline almıştır. Maviler ve yeşiller olarak adlandırılan gruplar arasında daha sonra siyasi, sosyal ve dini sorunlar meydana geldi. Yeşiller, alt sınıfı yani halkı temsil ederken maviler ise elit sınıfını ifade ederdi. Hükümete muhalif olan bütün gruplar Bizans devletine karşı 532 yılında isyan hareketi düzenlediler. Bu isyan hareketinde maviler ve yeşiller kendi arasındaki düşmanlığı gecici olarak durdurdular. Çünkü yeşiller, imparator olan Iustinianos'u, maviler ise ezilen halkları temsil ettiği için her iki grup

⁷⁸ Seyhun Şahin, "Bizans'ın Büyük Roma'yı Tekrar Kurma İdeali ve İtalya- Sicilya Siyaseti," *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1, 2013, s. 105.

⁷⁹ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), 7. Baskı Ankara, TTK Yayınları, 2001, s. 64-66.

⁸⁰ Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (Çev. Orhan Duru), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 106.

menfaatleri gereği birleşerek büyük bir isyanın patlak vermesine sebep oldular. İsyancılar zafer anlamına gelen Nika diye bağırımlarından dolayı bu isyan bu adla anılmıştır. Bu isyan hareketinde binlerce insan hayatını kaybetti. İmparator bu isyanı bastırmak için Belisarius adında ki komutana büyük yetkiler vermiştir.

Neticede Belisarius isyan edenleri Hipodroma sürmüştür ve onları bu alanda hapsederek otuz veya kırk bin insanı katletmiştir. Bu isyanın bastırılması ile Iustinianos tekrar kendi otoritesini ülke içerisinde güçlendirmiştir.⁸¹ İmparator, isyandan dolayı hasar görmüş olan Ayasofya kilisesini yeniden inşa etmiştir.⁸² Bu imparatorun, Bizans devletine en büyük katkılarından birisi de Roma yasalarını bir arada toplayarak düzenli hale getirmiştir. Çünkü onun görüşüne göre devletin içinde bulunmuş olduğu şartlardan dolayı güvenliği sağlamak için Roma kültürüyle sentezlenmiş bir kanun sisteminin olması gerektiğini ileri sürmüştür.⁸³

Justinianus tahta çıkar çıkmaz iktidarını imparatoriçe olan Theodara ile paylaşmıştır. Bilindiği gibi bu imparatoriçe daha sonra devlet yönetiminde oldukça nüfuz sahibi olmuştur.⁸⁴ Justinianus'un ölümünden Herakleios'un tahta çıkışına kadar üç Bizans İmparatoru tahta çıkmıştır. Bu dönemlerde devlet içte ve dışta önemli sorunlar ile karşılaştı. İçte eyalet beylerinin bağımsızlık içerisinde olması ve dışta ise yabancı devletlerin saldırıları yüzünden devlet adeta yıkılış sürecine girdi. Bu dönemlerde sırasıyla Tiberius (578-582), Mauricius (582-602) ve Phocas (602-610) Bizans tahtına oturdu. Fakat hiçbiri Bizans devletinin içinde bulunmuş olduğu sorunlardan kurtaramadı.⁸⁵

Herakleios (610-641), Bizans tarihinin en güçlü imparatorlarından biri olarak bilinir. İktidara geldiği zaman ülke viran olmuş şekildeydi. Devlet siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda çöküntüye uğramıştı. Devlet de para olmadığı için orduya ne asker alınabiliyordu ne de ordu sefere gidebiliyordu.⁸⁶ Kendisi Bizans devletini kötü

⁸¹ Vasiliev, **a.g.e**, s. 186-190.

⁸² Jean Claude Cheynet, **Bizans Tarihi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 73-36.

⁸³ Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma**, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 629.

⁸⁴ Edward Gibbons, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, (Çev. Asım Baltacıgil), C: IV. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994, s. 45.

⁸⁵ Auguste Bailly, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Haluk Şaman), İstanbul, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s. 73-74.

⁸⁶ Işın Demirkent, **Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2005, s. 2.

durumdan kurtarmak için büyük çaba göstermiştir.⁸⁷ Bu dönemde Avarlar ve Slavlar Balkanlar'da güçlü hale geldiler. Avarlar bu dönemde akınlarını hızlandırarak Ege bölgesine kadar geldiler.⁸⁸ Bu arada Sasaniler 613 yılında Şam'ı ve 614 yılında ise Kudüs'ü ele geçirdi. Bu şehirlerin özellikle Kudüs'ün Sasaniler tarafından ele geçirilmesi Bizans ülkesinde büyük bir üzüntü yarattı. Sasani devleti bu bölgeleri yağma ederek büyük hasarlar vermiştir. Sasani komutanı Kudüs de Patrik Zakhariasi esir aldı. Bu olaylar karşısında Herakleios, İstanbul'u terk ederek Kartaca'ya gidip orada Sasanilere karşı büyük bir saldırı planı yapmak istedi. Bunun için yanına Bizans hazinelerini de götürmek istediye de buna ne halk ne de din adamları izin vermedi.⁸⁹ İmparator bu engel karşısında planından vazgeçip Sasaniler üzerine sefere çıkmak istedi. Bu yüzden Herakleios, orduyu güçlendirmek için önce para ihtiyacını karşılamak istedi. Bunun için kilisenin mallarına el koyarak bu eşyalardan altın ve gümüş paralar elde etmek için ferman yayınladı. İmparator tedarik etmiş olduğu paralar ile 622 yılında Anadolu'ya geçti. Bu bölgede asker toplayarak onları savaş konusunda eğiterek Bizans ordusunu güçlendirip Sasaniler üzerine sefere çıktı. Bizans bu dönemde Sasaniler ile üç kez karşı karşıya geldi ve iki devlet arasında yapılan savaşlar Bizans lehine sonuçlandı.

Bizans daha sonra Hazarlar ile ittifak yaparak Sasanilere karşı bir güç dengesi oluşturmak istemiştir. Bizans ordusu İstanbul dışında olduğu için Avarlar bundan istifade edip İstanbul üzerine sefer düzenledi. Oysa Bizans daha önce Avarlar ile barış anlaşması imzalamıştı ve bu anlaşmaya göre iki devlet birbirlerinin sınırlarını ihlal etmeyecekti. Fakat Avarlar bu anlaşmayı bozarak İstanbul'u almayı hedeflediler. Bu arada Avarların ordusuna Sasani askerlerinin de katılmasıyla birlikte İstanbul'daki halk ve idareciler büyük korku içerisine girdiler. Avarlar İstanbul'u kuşattıkları zaman Konstantinopolis'deki askeri savaşçılar çok başarılı şekilde İstanbul'u savunarak Avarları geri püskürtmüşlerdir. İstanbul bu zaferi kutlarken Herakleios ise Musul ve Dicle arasında bulunan Nineveh şehrinde Sasani devletini ağır şekilde yenilgiye uğratmıştır ve bu bölgedeki değerli ganimetleri toplayarak

⁸⁷ Theophylactus Simocatta, **The History Of Theophylactus Simocatta**, Trans. Michael Whibty and Mary Whitby, Oxford Clarendon Press, 1986, s. 28.

⁸⁸ Ostrogorsky, **a.g.e**, s. 86.

⁸⁹ John Julius Norwich **Bizans Erken Dönem (MS 323-802)**, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2013. s. 232-233.

başkente dönmüştür. İmparatorun bu zaferleri halk tarafından coşkuyla karşılandı.⁹⁰ Bizans devleti, Sasanilere karşı büyük zaferler kazandığı yıllarda Arap Yarımadasında yeni bir din olan İslamiyet ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Bizans ve Sasani devletleri birbirleri ile uzun yıllar savaştıkları için oldukça yıpranmış durumdaydılar. Bu durumdan yararlanan İslam orduları Halife Ömer'in emri doğrultusunda İran üzerine sefer düzenlediler (634). Sasani devleti, Araplar karşısında ağır bir hezimetle uğradı. Bu dönemde Sasani devleti içerisinde meydana gelmiş olan siyasi, sosyal ve dini krizlerden dolayı Sasani ordusu Araplara karşı başarılı şekilde savunma yapamamışlardır. Bu zaferden sonra Araplar 636 yılında Yermük savaşında Bizans devletini de yenilgiye uğrattılar. Araplar daha sonra kolay bir şekilde Mısır, Kudüs ve Suriye bölgelerini ele geçirdiler. Arapların bu ilerleyişi karşısında çaresiz kalan Herakleios büyük bir üzüntü içerisinde girmiştir. Çünkü yıllarca Hristiyan dünyası için büyük mücadeleler veren imparator şimdi ise kazanmış olduğu yerleri Araplara terk etmek zorunda kalmıştır.⁹¹

Herakleios'un ölümünden sonra tahta geçen II. Konstans (641-668) Arap istilalarını önlemek için büyük çaba harcamıştır. Bu dönem de Emevi Halifesi olan Muaviye (661-680) İstanbul'u ele geçirme konusunda bazı adımlar attı. Özellikle Arapların Rodos, Kıbrıs ve Kos denilen önemli şehirlerin alınması ile Anadolu'ya doğru ilerleme fırsatına sahip oldular. Bu tehlikeli durumun farkında olan imparator hemen güçlü bir donanma hazırlayarak Araplar üzerine sefere çıkmak istemiştir ve tarihte Gemiler Savaşı olarak anılan bu savaş Araplar lehine sonuçlandı (655). II. Konstans'dan sonra tahta oğlu IV. Konstantinos geçti. Bu dönemde de Araplar, İstanbul'u ele geçirmek için dört yıl boyunca bu başkenti kuşatmasına rağmen ele geçiremediler. Çünkü Bizans gemilerinin Arap gemilerinin üzerine Yunan ateşi denilen etkili tutuşturucu maddeleri dökerek Arapların geri çekilmesini sağlamışlardır. Kaynaklar da Bizans'ın savaşlarda kullanmış olduğu Yunan ateşi silahı sayesinde düşmanlarına karşı büyük zaferler kazandığı yazılır.⁹²

Herakleios Hanedanının sonu ile Bizans devleti siyasi, sosyal, ekonomik ve dini açıdan gerilemeye devam etmiştir (685-717). II.Jüstinyen döneminde (685-695) Balkanlar'da Slavlar ve Bulgarlar tekrar isyan etmeye başladı. Bizans'ın içerisinde

⁹⁰ Vasiliev, **a.g.e**, s. 233-234.

⁹¹ Ostrogorsky, **a.g.e**, s. 102-104.

⁹² Gregory, **a.g.e**, s. 189-192.

bulunmuş olduğu kötü durumdan dolayı ülke içerisinde Herakleios hanedanına karşı bir isyan hareketi başladı ve isyan sonucunda bu hanedan devrilerek yerini Anarşi dönemine bıraktı (717-895). Bu dönemde altı asker devleti ele geçirerek ülkeyi yönetmişlerdir. Araplar, Bizans devletinin bu kötü durumunda istifade ederek Afrika, Armenia ve Galatya üzerine seferler düzenleyerek çoğu yerleri yağma ederek büyük zararlar vermişlerdir. Bizans devleti bu yıllarda adeta karanlık bir döneme girmiştir.⁹³

1.3. SASANİ DEVLETİNİN SİYASİ- SOSYAL- EKONOMİK VE DİNİ YAPISI

1.3.1. Sasanilerde Devlet Anlayışı

Sasani devletinin yönetim biçimine Taçlı Demokrasi denirdi.⁹⁴ Yani hükümdar her istediğini yapamazdı. Çünkü Sasani ülkesinde hükümdarın yetkilerini kısıtlayan yazılı kanunlar vardı. Buna *Matikan Hezar Dadıstan* denirdi. Bir anayasa niteliğinde olan bu yasa ayrıca Sasani devletinin sosyal hayatını da düzenleyen bir hukuk kitabı özelliğine sahipti. Sasani devletinin ilk dönemlerinde siyasi, sosyal, dini ve ekonomik anlamda bütün güçleri elinde toplayan Tenser isimindeki din adamının yazmış olduğu *Name-yi Tenser* kanununda devlet teşkilatı konusunda bazı kurallar koymuştur. Sasani hükümdarları da iktidarda oldukları sürece Tenser'in yazmış olduğu nasihat kitabına uymaya çalışmışlardır.⁹⁵

Hüsrev Anuşirvan döneminde (531–579) devlet, dört bölgeye ayrıldı ve bu bölgenin her birisine *Padgos* adı verildi. Bu bölgede görev yapan nüfuzlu kişiye de *padgosban* ünvanı verildi. *Padgosban* memurlarının en önemli görevi bulunmuş oldukları yerlerde güvenliği sağlamaktı. *Padgosbanlar* sahip olduğu bölgelerde siyasi, sosyal ve ekonomik haklara sahiptiler. *Padgoslar* bu kadar güçlü olmasına rağmen bulunmuş oldukları bölgelerde askeri ordulara emir verme yetkisi yoktu. Bu dönemde bütün orduların başında *aspahbad* isminde bir görevli bulunmaktaydı. *Aspahbadlar* savaşlarda önemli görevlerde bulunurdu.⁹⁶ Devletin maliye depoları, evrakları ve askeri malzemelerin korunduğu özel yer vardı. Bu hususi yerler *erran anbaragbad* adındaki bir görevli tarafından muhafaza edilirdi. Yine bu dönemde

⁹³ Diehl, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁹⁴ Ahmet Altungök, **İslam Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi (M.S. 226-652)**, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2015, s. 161.

⁹⁵ Altungök, **a.g.e.** s. 161-162.

⁹⁶ Pirniya, **a.g.e.**, s. 238.

yazışma işlerini yürüten ve kâtipçilerin reisi olan kişiye *arra dabirbast* ismi verilen memur vardı. Ayrıca saray teşkilatında yargı işleriyle uğraşan *Mobadan-ı Mobad* bulunmaktaydı. Bu din adamı siyasi yönden de oldukça geniş yetkilere sahipti. Sasani devleti teşkilatında tarım ve vergi işlerinden sorumlu olan görevliye de *satrayoşansa* denirdi.⁹⁷

Sasani devlet teşkilatında her şey belli kurallara uyularak yapılırdı. Mesela divanlarda ya da törenlerde hükümdar her zaman tahtın üzerinde otururdu. Hükümdarın yanında ise *Bozorg farmadar* denilen ve ülke içerisinde güçlü olan baş vezir otururdu. Baş vezirin yanında din adamlarının reisi yani *Mobad-ı Mobad* otururdu. Aspahtpadlar ve ordu başkanları da din adamının hemen yanında otururlardı.⁹⁸ Ardeşir, Sasani devletini kurduktan sonra eyalet sistemi adı verilen satraplıklar kurmuştur. İlk olarak bu kurum Persler tarafından uygulanmıştır. Ardeşir ülkesini siyasi açıdan güçlü hale getirmek için küçük beylikleri ortadan kaldırarak devlete bağlı satraplıklar kurdu. Bu eyalet başkanları Sasani hükümdarları tarafından seçilirdi ve başkanlarına *marzaban* adı verilirdi. Bu valiler görev yapmış olduğu yerleri korurlardı.⁹⁹

Sasani devlet teşkilatında bazı önemli divanlar bulunmaktaydı. Bu divanlarda ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik ve dini konularda görüşmeler yapılırdı. Bu divanlar sırasıyla şunlardır.

Divan-ı Camehane: Sasani devletinin elbise ihtiyacını karşılar.¹⁰⁰

Divan-ı Berid: Ülke içinde ve dışında istihbarat toplayan bir kurumdur.

Divan-ı Haraç: Bu divan hem iktisadi hem de siyasi bir fonksiyona sahipti. En önemli görevi ülke içerisindeki vergilerin toplanması işiyle uğraşırdı.

Divan-ı Sipah: Ülkeyi iç ve dış tehlikelerden korur.

Divan-ı Vezaret: Sasani devleti içerisinde idari işlerle ilgilenirdi.¹⁰¹

⁹⁷ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum**, s. 173-175.

⁹⁸ Altungök, **a.g.e**, s. 173-174.

⁹⁹ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum**, s. 173-175.

¹⁰⁰ Ali Abadi, Müselme, Berresi-yi Vaziyet-i Divansaler-i Der Dore-yi Sasani, **Tarih-i Pejuheş**, Şomare, 18,1383, s. 35.

¹⁰¹ Şabani, **Tarih-i İran**, s. 307-308.

1.3.2. Sasanilerin Ordu Teşkilatı

Sasaniler döneminde süvari nizamlarının çoğu eşraflar ve bozorgan çocuklarından oluşurdu. Süvari nizamlar ise ağır silahlı süvariler ve sebki silahlı süvariler diye iki gruba ayrılmıştır. Ağır silahlı süvariler, Part döneminden etkilenecek kurulmuştur ve bu süvariler savaşlarda hem kendi yüzlerini hem de atlarının yüzünü sağlam şekilde örterlerdi. Bu ordu savaş zamanında askerler ile yan yana dururdu. Sebki süvarilerin görevi ise ağır silahlı süvarileri korumak idi. Bu askeri grup ağır silahlı süvarilere göre çok zayıftı. Sebki süvarileri savaş sırasında kısa kılıç ve diğer aletleri kullanarak savaşlardı. Ayrıca Sasani ordusunda Sakson, Gilan, Arap, Albaniye, Kuşan ve Türk askerleri de bulunurdu. Bu askerler savaşlarda özel giysi giyerlerdi. Başlarındaki külahlar genellikle demirden yapılmıştır.¹⁰² Sasani ordusu içerisindeki bir diğer askeri grup ise piyade nizamilerdi. Bu nizami askerler genellikle köylüler arasından seçilirdi.¹⁰³

Bilindiği üzere Sasani ordusu savaşlarda düşmanlarını yenmek için bazı küçük ordu grupları oluşturmuşlardır. Bunları sırasıyla şöyle açıklayabiliriz:

- **Fil Ordusu:** Sasaniler savaşlarda kendi askerlerini korumak dışında düşman ordularını da korkutmak için fillerden yararlanmışlardır. Sasaniler özellikle Bizans devleti ile yapmış olduğu savaşlarda filleri kullanarak bazı zaman savaşları kendi lehine çevirmiştir. Sasani devleti, Bizans askerlerinin fillerden çok korktuğunu bildiği için fillere büyük önem vermişlerdir.

-**Deve Ordusu:** Sasanilerin savaşlarda kullanmış oldukları bir diğer hayvan grubu ise develerdi.

-**Savaş Arabaları:** Sasani ordusu yapmış olduğu savaşlarda savaş arabalarını kullanarak büyük zaferler kazanmıştır. Fakat Sasani devleti I.Hüsrev zamanında Bizans ile yapmış olduğu savaşlarda birçok savaş arabasını kaybetmiştir. Bu da Sasani ordusunun zayıf kalmasına neden olmuştur.

¹⁰² Feridun Purbehmen, **Puşak-ı Der İran Bastan**, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran,1386, s. 166

¹⁰³ Celali, İreç, Erteş “Teşkilatı ve Vahidha-yi Un Der Asr-ı Sâsânîyân,” **Roşt-i Amuzeş**, Şomara, 13, 1382, s. 14-15.

-Doktor ve Baytar ordusu: Sasaniler sefere çıktıklarında doktor ve baytar ordusu grubunu da yanlarında götürürlerdi. Çünkü bu grup savaşlarda yaralanan Sasani askerlerini ve atlarını iyileştirmekle sorumluydular.

-Askeri Ulaştırma Ordusu: Sasani devleti bazen savaşmak için çok uzak bölgelere seferler düzenlemiştir. Bu açıdan Sasani askerlerini ve gerekli yiyecek-içeceklerin taşınmasında ulaştırma ordusu adında taşıma araçlarını kullanmışlardır. Bu sayede Sasaniler, Eşkanilere göre bir şehri çok hızlı bir şekilde muhasara edebilme gücüne sahip olmuşlardır.¹⁰⁴

-Donanma: I. Ardeşir 224 yılında ticari yönden büyük bir öneme sahip olan Halic-i Fars bölgesini aldıktan sonra bir donanma kurdu. II. Şapur'da donanmaya büyük önem vermiştir. Anuşirvan, Bizans tehlikesine karşı deniz ordusuna önem vererek birçok donanma kurmuştur. I. Hüsrev ticari açıdan önemli bir şehir olan Petra bölgesini almak için büyük çaba harcamıştır. Çünkü kendisi bu bölgeyi ele geçirdikten sonra buraları Sasani donanmasının merkezi yapmak istiyordu. Bilindiği gibi II. Hüsrev zamanında donanma yetersiz olduğu için İstanbul denizden yeterince güçlü bir şekilde kuşatılamamıştı.¹⁰⁵

-Dojban ordusu: Sasani devleti savaşlarda düşman askerlerine ve şehir halkına darbe vurmak için Dojban ordusunu kullanırlardı.

Sasani ordusu içinde **Ölümsüzler** denilen çok önemli bir grup vardı. Ölümsüzler ordusu Ahameniş döneminde en önemli asker olarak bilinirdi. Ölümsüzler olarak adlandırılan bu askerler cesaretleriyle nam salmışlardır.¹⁰⁶

1.3.3. Sasanilerde Ekonomik Yapı

Sasani döneminde toprak gelirleri en önemli vergi olarak bilinirdi. Buna “Harak” da denirdi. Bu kelimenin Arapça karşılığı haraç idi. Toprak gelirleri dışında “seran-ı maliyet” denilen vergi çeşidi de bulunmaktaydı. Bu verginin Arapça karşılığı ise cizyeydi.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Klaus Schippmann, **Tarih-i Şehinşah-ı Sasani**, (Çev. Keykavus Cihandari), Tahran, İntişarat-ı Pejuheşgah, Tahran, 1383, s.136.

¹⁰⁵ Rızayi, **Tarih-i Deh Hezar Sale İran**, s. 111.

¹⁰⁶ Rızayi, **Tarih-i Deh Hezar Sale İran**, s. 112.

¹⁰⁷ Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran Sasani**, s. 44.

Sasani devleti halktan gücü yetebildiği kadar vergi alırdı. Eğer bir bölge tarım konusunda elverişli ve bereketli ise oradan vergi fazla alınırdı. Ama eğer kurak ve verimsiz olması takdirde çok az vergi toplardı. Sasani ülkesinde vergiden muaf olan gruplarda bulunmaktaydı. Mesela kadınlar, yaşlılar, çocuklar, ruhaniler, debiranlar (kâtipçiler) ve savaşıclardan vergi alınmazdı. Sasani ülkesinde yaşayan Yahudiler ve Hristiyanlardan fazla vergi alınırdı. Bu durumdan rahatsız olan Hristiyan ve Yahudiler vergi memurlarına karşı isyan etmişlerdir. Çünkü vergi memurlarının Yahudi ve Hristiyanlardan ne kadar vergi alınması konusunda bir oran belirlemediği için onlardan fazla vergi alırlardı.

Kubad (531) ve Hüsrev Perviz (570- 568) gibi hükümdarlar bu vergiler konusunda önemli yenilikler yaparak bu sorunları çözmeye çalışmışlardır. Özellikle Hüsrev Perviz, cizye konusunda önemli değişiklikler yaparak Sasani ülkesindeki yabancı vatandaşlarını rahatlatmıştır. Hüsrev Perviz yayınladığı ferman ile artık kimseden devletin belirlemiş olduğu vergi oranından fazla ücret toplanmayacaktır emrini vermiştir. Perviz, halkın elindeki maliyete göre vergiyi birkaç tabakaya ayırdı ve her tabaka gücü yetebilecek miktarda vergi vermek zorunda idi. Sasani ülkesindeki cizye vergisi 20 yaşından başlar ve 50 yaşına kadar devam ederdi. Eğer bu kurala uymayan kişiler olursa mahkeme tarafından cezalandırılırdı.¹⁰⁸

Sasani devleti bazı gruplardan vergi almadığı gibi bazı önemli tarımsal ürünler içinde çiftçilerden vergi maliyeti almazdı. Bunlar sırasıyla, buğday, arpa, pirinç, yonca, hurma ağaçları, salata, susam, salata, pamuk, zeytin ağaçları ve asma ağaçları yetiştirenler bu ürünler için devlete vergi vermek zorunda değillerdi. Kaynaklara göre Sasanilerin Huzistan bölgesinin hem tarım hem de demografik yerleşimler konusunda çok uygun bir yer olduğu yazılır.¹⁰⁹Bu bölgelerde tahıl, pirinç, şeker kamışı ve incir yetiştirilmekteydi. Sasani devleti inek, koyun gibi hayvan besleyen kişilerden vergi alırdı.¹¹⁰Ayrıca savaşlarda elde edilen ganimetler, gümrük vergisi ve

¹⁰⁸ Pirniya, **a.g.e**, s. 251-252.

¹⁰⁹ Josef Wiesehöfer, **Antik Pers Tarihi**, (Çev. Mehmet Ali İnci), İstanbul, Telos Yayınları, 2003, s. 273-274.

¹¹⁰ İzzetullah Nevzeri, **Tarih-i İctima-i İran Ez Ağaz Ta Meşrutiyet**, Tahran, İntişarat-ı Hâceste, 1393, s. 155.

savaş tazminatları gelirleri de vergi yükünü hafifletmiştir.¹¹¹Sasaniler değirmencilik, demircilik, marangozluk konusunda da çok gelişmiş idiler.¹¹²

1.3.4. Sasani Toplum Yapısı ve Sosyal Sınıflar

İran'ın toplumsal tabakasının oluşumu çok eskilere dayanır. Bu yüzden Sasani toplumu oldukça güçlü değerler üzerinde kurulmuştur.¹¹³Ahemeniş döneminde ise toplum dört tabakaya ayrılmıştı.¹¹⁴Ardeşir, Sasani devletini tesis ettikten sonra toplumu 6 tabakaya ayırmıştı. Ondan sonra I.Yezdigirt toplumu 12 tabakaya ayırdı. II. Yezdigirt, 5 tabakaya I.Hüsrev zamanında 6 tabakaya, II. Hüsrev ise toplumu farklı tabakalara ayırmıştır.¹¹⁵ Sasani zamanında toplum, ruhaniler, sipahiler, bozorga ve işçiler diye 4 gruba ayrılmıştır.

-Ruhaniler: Sasani devleti içerisinde en güçlü sınıf olarak bilinen bu grup Sasani devletinin kuruluşunda etkili olmuşlardır. Ruhaniler, Moğan denilen dini grup içerisinde seçilirlerdi ve bunlara Mobazan derlerdi. Mobazanların reislerine ise Mobazan-ı Mobaz denilirdi. Ruhaniler, Sasani devleti içerisinde oldukça nüfuz sahibi idiler. Bu güç sayesinde hükümdarları seçme ve azletme yetkisine sahiptiler. Bu nedenle bu dini grup Sasani devletinin yıkılmasında da önemli rol oynamıştır. Özellikle Ruhanilerin sürekli siyasete bulaşmalarının dışında Zerdüştlük dini konusunda da çok mutaasıp oldukları için ülke içerisinde büyük çatışmaların ortaya çıkmasına sebep vermişlerdir.

-Moğan: Ruhani tabakasının en altında bulunan grup olarak bilinirler. Moğanlar Sasani devletinde birçok görevler icra ederdi. Özellikle Moğanlar hükümet işlerinde, dini merasimlerin yapılmasında ve Zerdüş mabedlerinin iktisadi işleriyle uğraşırdı.¹¹⁶ Moğanların merkezi Azerbaycan bölgesi idi. Bu bölgede dini

¹¹¹ Wiesehöfer, **a.g.e**, s. 273.

¹¹² Roman Girişmen, **İran Ez Agaz Ta İslam**, (Çev. Muhammed Mu'in), Tahran, İntişarat-ı İlmî ve Ferhengi, 1336, s. 411.

¹¹³ Rıza Şabani, **Meban-i, Tarih-i İçtima-i İran**, Tahran, İntişarat-ı, Komis, 1394, s. 94.

¹¹⁴ Şirin Beyani, **Ez Vurud-u Aryayiha Be İran Ta Payan-ı Ahamenişyan**, Tahran, 1394, s. 213.

¹¹⁵ Seyyid Nefisi, **Tarih-i İçtima-i İran, Ez İnkıraz-ı Sâsânîyân Ta İnkıraz-ı Emeviyan**, Tahran, İntişarat-ı Esatir, 1384, s. 47-48.

¹¹⁶ Salihi Kuruş, Sitaryan, Bayat, Nakşi Ruhaniyan Zerdüşti Der Sahtarı Camia-i İran Asr-ı Sasan, **Pejuheşgah-i Tarih-i İran ve İslam**, Şomare, 5, 1388, s. 127.

merasimleri yapıldı.¹¹⁷ Ahameniş devleti, Moğanları, Mad devleti'nden bildiği için onları kendi düşmanları olarak görmüşlerdi.¹¹⁸ Moğanların kendi hukuk kuralları vardı. Yani memleketin hukuk kuralları yerine kendi hukuk kurallarını oluşturarak ona göre yaşamışlardır.¹¹⁹ Bunlara en çok desteği veren Kertir adındaki din adamıydı. Moğlar onun sayesinde başka bölgelere giderek Zerdüş dinini yaymaya çalışmışlardır.¹²⁰

-Hirbozan: Kutsal mabedin ateş koruyucuları olarak bilinir. Hirbozanlar ilk ortaya çıktıklarında Mobad sınıfından daha üstün durumundaydılar. Ama zamanla Mobadanlar, Hirbozanların ellerindeki gücü alarak onları zayıflatmışlardır. Hirbozlar, ateş koruyuculuğu dışında Sasani devleti içerisinde eğitim, kültür, ticari ve içtimai işlerini de yürütürlerdi.¹²¹ Ardeşir'in veziri ve danışmanı olan Ebrsam, bu dönemde Hirbozan-ı Hirboz ünvanına sahipti. Fakat bazı kaynaklarda Mobazan-ı Mobaz olarak görev yaptığı yazılır.¹²²

-Dadver: Bu görevli yargı işleriyle uğraşır. Dadveran-ı Dadver önceden Mobadların reisi durumdaydı. Bu din adamının görevi ise mezhepleri ve inançları kontrol ederdi.

-Amarger: İktisadi, idari ve kanun işleriyle uğraşırlardı.¹²³

-Dihkan: Eski Farsça kitaplarında Dihkan ismi, ülkenin sahibi anlamına gelmekteydi. Ama daha sonra anlamı değişerek rusta yani köy anlamında kullanılmaya başlandı. Sasani döneminde Dihkan, arazi sahiplerinin reisi konumundaydı.¹²⁴ Devlet tarafından görevlendirilen bu memurlar köylerdeki tarım işlerini denetlerdi. Eğer boş arazi olursa hemen dihanların emri ile buralar tarım bölgesi haline getirilirdi. Ayrıca bu dihanlar köylülerden topladığı vergileri devlete

¹¹⁷ İman Pur, Muhammed Taki, Galere," Cayiga-yi Dini Azerbaycan Der Dore-yi Sasani," **Tarih-i İslam ve İran**, Şomare 1, 1390, s. 51.

¹¹⁸ Feridun, Şayeste, Coğrafya-yi Tarih-i İran, **Kitab-ı Mah Tarih ve Coğrafya**, Şomare, 134,1388, s. 84

¹¹⁹ Seyyid Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran Sasani**, s. 40.

¹²⁰ Seyyid Muctebi, "Furupaşi-yi Dovlet-i Sasani ve Giraveşi İran Be İslam," **Edyan, Mezhep ve İrfan, Heft Asman**, Şomare, 9, s. 170,

¹²¹ Kuruş, Sitaryan, **a.g.e**, s. 128.

¹²² Moctebe Minevi **Namey-i Tenser Be Geşnesb**, Tahran, İntişarat-ı Harezmi, 1354. s. 28

¹²³ Touraj Deryayee, **Sukut-u Sâsânîyân**, (Çev. Mensure İttihadiye, (Nizam Mafi), Ferhnaz Emirhani, Hüseyin kulu) Neşri Tarih-i İran, 1381, s. 49.

¹²⁴ Ali Asgeri, Mirzayi, Muhammed Tavusi, "Dehkanan Der Doran-ı İntifal", **Mütalaa İran**, Şomara, 6, 1383, s. 48.

göndermekle de sorumlu idiler.¹²⁵Sasani hükümdarı Kubat da bir dihqan beyinin kızıyla evlenerek onların desteğini almak istemiştir.¹²⁶

-Bozorgan(Vozorgan): Sasani devleti içerisindeki bir diğer güçlü grup ise Bozorgan sınıfıydı. Bu gruba soylular meclisi de denirdi. Bu meclis üyeleri yedi kişiden oluşmaktaydı. Bu kişiler Sasani hükümdarını bile tahtan indirebilecek güce sahiptiler. Ardeşir döneminde Bozorgan sınıfı haftanın belli günlerinde toplanarak devlet işlerini görüşürlerdi. Bu sınıf siyasi, sosyal ve ekonomik yönden güçlü oldukları için sürekli siyasete müdahalede bulunabilirlerdi. Hatta bu nüfuzlu sınıf, II. Ardeşir ve III. Şapur'un tahtan indirilmesinde büyük etkileri olmuştur. Behram Gur zamanında (421 – 438) ise Nersi'nin taraftarlığını yapan bozorgan sınıfı onun tahta çıkmasını sağladılar. Çünkü Behram Gur'un İran kültüründen uzak olduğu ve Arap kültürü ile büyümüş olduğunu bahane ederek onun tahta çıkmasını istememişlerdir. Sasani döneminde Eşkani zamanında kalan yedi büyük aile vardı ve bunlar Sasani devletinde oldukça etkin durumdaydı. Bunlar sırasıyla; Karen Pehlu, Surin Pehlu, İspahbez Pehlu, İspendiyad Pehlu, Mihran Pehlu ve son olarak Zik ya da Zig olarak adlandırılan gruptu. Bu aile Sasani devletini yönetme hakkına sahipti ve gerektiğinde önemli devlet büyüklerini seçebilirlerdi.¹²⁷

Sonuç olarak Sasani devleti içerisinde hükümdarlar her ne kadar toplumun koruyucusu ve yasaları belirleyen kişiler olarak bilinse de Zerdüşt din adamlarının etkisinde kalmışlardır ve onların oluşturmuş oldukları kuralları bertaraf edememişlerdir.¹²⁸

1.3.5. SASANİ DEVLETİNİN KÜLTÜREL YAPISI

1.3.6. Zerdüştlük ve Öğretisi

Bilindiği gibi Sasani devletinin resmi dini Zerdüştdi. İran tarihinde Sasani devletine kadar resmi bir din bulunmamaktaydı. I.Ardeşir, Sasani devletini 226 yılında kurduktan sonra devletin resmi dinini Zerdüştlük olarak kabul etti. Bu dönemde Zerdüştlük dışında Sasani ülkesinde Yahudi, Buda ve Hristiyanlık gibi

¹²⁵ Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, s. 62.

¹²⁶ Ahmad Tafazzoli, *Sasanian Society, Warriors, Scribes, Dehqâns*, New York, 2000, s. 42.

¹²⁷ Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum*, s. 35-36.

¹²⁸ Ehsan Yarshater, *The Traditional History Of Persia, Camb. Hist. Iran III/1* 10(b), 2004 pp. 359-477.

değişik dinlere inanan halklar bulunmaktaydı ve bu inanca sahip olan kişiler Sasani ülkesinde özgür bir şekilde dinlerini yaşamaktaydılar. Sasani devletinde Zerdüştlük dışında Mazdek dini de halk üzerinde büyük tesirler bırakmıştır. Bu dinler hakkında kısaca bilgi verecek olursak:

-Zerdüşst Kimdir

Zerdüşstün tam olarak ne zaman ortaya çıktığı ve nerede yaşadığı konusunda net bilgi yoktur. Büyük ihtimalle milattan önce 6. ve 7. yüzyıllarda yaşamış olduğu tahmin edilir. Kaynaklara göre Zerdüşst din adamının Pers Hükümdarları olan Kiros ya da Darius ile muasır olduğu yazılır. Zerdüşst bu dönemlerde Urmiye civarında kendi dinini yaymaya çalışmıştır. Zerdüşstlüğün kutsal kitabı Avesta'dır. Avesta, Büyük İskenderin, Tahtı Çemşidi¹²⁹ ateşe vermesiyle birlikte yok olduğu söylenilir. Fakat kaynaklara göre Avestanın bazı nüshaları Yunanlıların eline geçtiğini yazar. Yunanlılar, Avesta'nın ilmi ile ilgili olan bölümlerini Yunancaya tercüme ettikten sonra o bölümleri ateşe atmışlardır. Eşkani hükümdarı Balaş ise Avesta'nın dağılmış olan sayfalarının toplanması konusunda emir vermiştir. I.Ardeşir zamanında ise Tenser adındaki din adamı Avesta kitabını derli toplu hale getirmiştir. I.Şapur döneminde ise Avesta'nın, astronomi, tıp, felsefe ve coğrafya ilminden fazlasıyla yararlandırılmıştır. I.Şapur da, Eşkani hükümdarı Balaş gibi Avesta'nın kaybolmuş bölümlerini bulmak için bir komisyon kurdurmuş ve bu komisyonu Yunan, Hint ve diğer ülkelere göndererek Avesta'nın eksik sayfalarının bulunması konusunda emir vermiştir. I.Şapur döneminde ise ülke kutsal kitap olan Avestaya göre yönetilmiştir.¹³⁰

Zerdüşst inancına göre Ahura Mazda iyilik tanrısı olarak bilinir. Ahura Mazda asla kötülük ve hata yapmaz. Bu yüzden Zerdüşst din adamı Ahura Mazda'ya taparak ona bağlı kalmıştır. Zerdüşste göre Ahura Mazda ezelidir ve herhangi bir yaratıcısı yoktur inancını kabul etmiştir. Bu iyilik tanrısı kötü ve lanetli olarak bilinen Ehrimen ile sürekli mücadele eder. Zerdüştlük felsefesine göre her kişi ahlaki olarak seçim yapma hakkına sahiptir. İyiler, Ahura Mazda tarafında iken kötü ahlaklı kişiler ise Ehrimenin safında yer alır ve neticede iyilik ve kötülük tanrıları birbirleri ile savaşır.

¹²⁹ Tahtı Çemşid yani Persepolis şehri Ahameniş İmparatorluğu'nun başkenti olarak bilinirdi.

¹³⁰ Celil Dusthah, **Avesta, Köhneterin Surudha ve Metinha-yi İran**, Tahran, İntişarat-ı Morvarid, 1371, s. 15

Eğer bir insan Zerdüştlüğü yani Ahura Mazda tarafını seçerse bu kişi üç önemli hususa dikkat etmelidir. Bunlar sırasıyla, İyi düşünmek, iyi söz ve iyi eylem idi. Zerdüşst inancına göre bu vasıfları kendinde toplayan birisi her zaman Ehrimene karşı güçlü olacaktır inancı vardır.¹³¹

Zerdüşst inancında ateşin büyük bir önemi vardır. Özellikle Sasani hükümdarları tahta çıktıkları zaman Zerdüşst din adamları ateşgedelerde ateş yakarlardı ve bu ateş hükümdarın tahtan inmesine kadar yanması için büyük önem vermişlerdir. Bunun için ateşgedelerdeki ateşin sönmemesi için özel görevliler bulunmaktaydı. Eğer hükümdar ölürse tapınaktaki ateşte söndürülür ve yerine yeni olan hükümdar için ateş yakılırdı. Zerdüştlük inancında ateş dışında bazı nesnelere de kutsal sayılırdı. Özellikle ay, güneş, yıldız, hava, toprak, su gibi şeyler kutsal olarak atfedilirdi. Bu dönemde Sasani mabedlerinde üç önemli kutsal ateş bulunmaktaydı. Bu ateşler “azer fernebag, azer geşnesb ve azer berzeyn” adıyla anılan ateşlerdi.¹³² Bu dinin en önemli savunucuları Zerdüşst din adamları idi. Bu ruhban sınıfı Sasani devletinin kurulmasından yıkılmasına kadar ülke içerisinde önemli etkiler bırakmışlardır.¹³³

1.3.7. Sasanilerde Mazdek İnancı

Sasani ülkesinde yaygın olan bir başka din ise Mazdek inancı idi. Sasani hükümdarı Kubad (488) zamanında ortaya çıkan bu yeni din Sasani devletinde büyük karışıklıklara yol açmıştır. Bu dönemde Sasani devleti siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yönden bir çöküntüye girdiği için Mazdek adlı din adamı da peygamberlik iddiası ile ortaya çıkarak kendi dinini yaymaya çalışmıştır. Kubad ile Zerdüşst din adamlarının arasında büyük çatışmalar olduğu için Sasani hükümdarı bu yeni dini destekleyerek devlet içerisindeki Zerdüşst din adamlarının gücünü kırmak istemiştir.¹³⁴ Daha sonra din adamları Kubad'ın yanına gelerek ondan Mazdek mezhebini kabul etmemesini ve onlara hiçbir şekilde yardım etmemesini istemiştir. Fakat bu tavsiyelere uymayan Kubad, Mazdek'e yardım etmeye devam etmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Zerdüşstler, Kubad'ın halkı günaha soktu gerekçesiyle onu

¹³¹Xanna Omerxali, **Avesta Zerdüşstlerin Kutsal Metinleri**, (Çev. Fahriye Adsay ve İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, 2014, s. 11-12.

¹³²Altungök, **Eski İran da Din ve Toplum(M.S. 226-652)**, s. 87-88.

¹³³Hüseyin Moftehari, **Ez Vurud-u Muselmana Ta Ber Ameden-i Tahiriyan**, Tahran, 1394, s. 16.

¹³⁴Ali Asger Hikmet, **Tarih-i Edyan**, Tahran, İntişarat-ı Pijvak Keyvan, 1387, s. 171.

tahtan indirerek zindana atmışlardır.¹³⁵ Bu arada Mazdek, Sasani ülkesinde propogandalar yaparak kendi öğretilerini halka aşılıyarak Zerdüşt din adamlarını ortadan kaldırmak istemiştir.

Mazdek'e göre Sasani devletinin çöküntüye girmesinin iki nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi; Zerdüştlerin ülke içerisinde çok nüfuzlu hale gelmiş olmaları idi. İkincisi ise zengin kesimin halkı sömürerek haksız kazanç ile büyük güçler elde etmesi ile devlet kötü duruma girmiştir düşüncesiyle hem zengin sınıflara hem de din adamlarına karşı savaş açmıştır. Mazdek düşüncesine göre Sasani ülkesinde her şeyin eşit olması gerektiğine inanılıyordu. Bu yüzden her şey halk arasında bölüşülmesi gerekir ilkesini savunmuşlardır. Bu arada boşalan Sasani tahtına Zerdüştler Kubat'ın oğlunu getirmek istediler. Buna karşı çıkan Mazdek taraftarları ise Kubat'ın diğer çocuğunun tahta çıkmasını istemişlerdir. Fakat çok zaman geçmeden Kubad zindandan kurtularak ikinci kez tahta oturmuştur ve kendisi başa geçer geçmez askerlerine nerede bir mazdek görülürse öldürülsün emri vermiştir. Sasani askerleri bu emir doğrultusunda Mazdek ve taraftarlarının bütün mallarına el konularak onları öldürmüşlerdir.¹³⁶ Fakat tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Bu mazdek inancını benimseyen kişiler Sasanilerin son dönemlerinde de tekrar zuhur ederek devlet ve din adamları ile mücadele içerisine girmişlerdir.¹³⁷

1.3.8. Sasaniler Döneminde Evlilik Adetleri

Sasani devleti dönemindeki evlilik kurumu kutsal kitap olan Avesta'dan ilham alınarak tesis edilmiştir. Daha sonra evlilik, Zerdüştü din adamları tarafından şekillenerek sistemli hale getirilmiştir. Sasani ülkesinde evlenmek isteyen bir kadın ve erkek mutlaka bazı sorumlulukları yerine getirmek zorundaydılar. Özellikle anne ve babanın evlilik konusunda vereceği onayının yanında Zerdüştü din adamlarının da belirlemiş olduğu hukuk kurallarının dışına çıkmamalıydılar. Çünkü bu kurallar dışında yapılan evlilikler olumsuz karşılanmakla kalınmayıp aynı zamanda bazı cezaların da uygulanmasına neden olunabilirdi. Bu dönemde evlilikler Zerdüştü tapınakları denilen *Ateşgede* de yapılırdı. Bu yüzden Sasaniler'de evlilik kutsal

¹³⁵ Bel'ami, **Tarih-i Belami**, tsh, Muhammed Pervin Genabadi, Tahran, İntişarat-ı Zavar, 1392. s. 673.

¹³⁶ Ali Asger Hikmet, **a.g.e**, s. 171-172.

¹³⁷ Bernard Lewis, **OrtaDoğu**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2015, s. 173.

olarak algılanırdı ve eşler arasındaki boşanmalar toplumun düzenini olumsuz yönde etkilediği için Zerdüştî din adamları tarafından hoş karşılanmazdı.

Sasaniler devrinde beş farklı evlilik çeşidi bulunmaktaydı. Bunlar: *Çakır Zen*, *Sezer Zen*, *Ovg Zen*, *Padişah Zen* ve *Hodser Zen* idi.

-Padişah Zen: Sasani döneminde bir kadın annesinden ve babasından izin alarak evlenirse ona padişah zen denirdi.

-Ovg Zen: Eğer bir ailenin tek kızı olursa ona yegâne kadın derlerdi ve bu kadın evlenip bir çocuğu olursa onu ailesine verirdi. Bu çocuğu, kızın annesi ve babası kendi geleneklerine göre büyütürdü.

-Sezer Zen: Sasani döneminde bir erkek ergenlik çağında öldüyse erkeğin ailesi bir yabancı kıza ceyiz verirdi. Daha sonra ölmüş erkeğin ailesi o kıızı garip bir erkeğe eş olarak verirlerdi. Bu evlilik sonucunda kızın çocuğu olursa bu yeni doğmuş çocuğun hakkının yarısı ergenlik çağında ölmüş erkeğe yarısı ise hayatta olan kocasına aitti.

-Çakır Zen: Bir kadın iki kez evlenirse ona çakır zen denirdi. Yani çakır zenin anlamı hizmetçi kadın demektir ve bu kadının ilk evlendiği erkekten çocuğu olmazsa ona sezer kadın derlerdi.¹³⁸

-Hodser Zen: Sasani ülkesinde bir kadın eğer ailesinin rızası olmadan evlenirse kadınlar arasında en aşağılık kadın sıfatıyla adlandırılırdı. Bir kız ailesinin rızasını almadan evlilik yaparsa ailesinin soyunu devam ettiremezdi. Fakat daha sonra bu kadından bir çocuk dünyaya gelirse ve yetişkinlik çağına girdiyse onu ovg kadın olarak kendi babasına verirdi.¹³⁹

Bu dönemde Sasani hükümdarları çok sayıda eş alma hakkına sahiptiler. Onlar sadece İranlı kadınlar ile değil aynı zamanda Türk, Hint, Yahudi ve Arami kadınlarla da evlenmişlerdir. Fakat Sasani erkekleri hükümdarlar gibi birden fazla kadın ile evlenme hakları yoktu. Ama bir erkek eğer mobadan denilen din adamları tarafından izin alırsa çok sayıda kadın ile evlenebilirdi. Sasani döneminde erkeklerin evlilik yaşı 12 kadınların ise 13 veya 14 yaşından itibaren evlenme hakları vardı.¹⁴⁰

¹³⁸ Nefisi, *Tarih-i Temeddünü İran Sasani*, s. 55-56.

¹³⁹ Şabani, *Tarih-i İran Ez Ağaz-ı Asr-ı Madha Ta Payan Doran-ı Kaçariye*, s. 324.

¹⁴⁰ Nefisi, *a.g.e*, s. 50-51

1.3.9. Sasani Toplumunda Sanat ve Şehircilik

Sasani sanatı her şeyden önce Sasani devletinin resmi dini olan Zerdüştlüğü tasvir eder. Özellikle Sasani döneminde inşa edilmiş olan kabartma resimlerinde bu tasvirleri görmek mümkündür.¹⁴¹

Sasani sanatının kökleri Ahameniş ve Part dönemine dayanır. Fakat zamanla Sasani devletinin sınırlarının büyümesi ile sanatında da bazı değişimler meydana geldi. Sasaniler, Bizans devleti ile yapmış olduğu uzun savaşlar neticesinde ister istemez Bizans devleti ile kültürel etkileşime girmiştir. Sasaniler bu savaşlarda elde etmiş olduğu Bizans esirlerinden Bizans sanatını öğrenerek onlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu yüzden Sasani ülkesinde yapılan barajlar, kaleler, saraylar ve mabedlerde sanatsal yönde Bizans etkisini görmekteyiz. Sasani devleti, Partların alçı, beşik tonoz, kubbe gibi yapmış oldukları sanat üslubunu da kullanmışlardır.¹⁴² Sasanilerin bu sanatı daha sonra Bizans devletini de derinden etkileyecektir. Sasani sanatının bu kadar gelişme göstermesinin bir nedeni ise Sasani ülkesinde şehircilik ustalığının oldukça ileri bir seviyede olmasıyla alakalıydı.

Sasani şehirleri, Part şehirleri gibi savaşlarda kolay bir şekilde ele geçirilmezdi. Çünkü Sasani şehirleri hem çok sağlam korunurdu hem de etrafı surlar ile çevrili olmasından dolayı rahat bir şekilde ele geçirilemezdi. Bu nedenle Sasani şehirleri düşmanlar tarafından yağma edilmediği için sanat yapılarının da yok olmamasını sağlamıştır. Sasani devleti kendisine has üslupla oluşturmuş olduğu sanatsal süslemeleri Bizans sanatı ile zenginleştirerek daha estetik bir sanat ortaya koymayı başarmışlardır. Özellikle inşa etmiş olduğu şehirlerin ve binaların mimarisine Bizans sanatını da eklemiştir. Sasanilerin mimari alanda kubbeli ters tavanlı ve haç şeklindeki bina yapımının izlerini Bizans mimarisinde de görmekteyiz. Özellikle binaları süslemede kullanılan kavisli alçı taşı süslemeciliği kubbe gövdelerini süslemek için kullanılan beş köşeli hilal ile iki tarafından çıkıntılı dörtgen binalar, Bizans sanatında ve mimarisinde önemli etkiler bırakmıştır.¹⁴³ Sasani sanatı sadece

¹⁴¹ A. Litvinsky, Zhang Guang-da and, R. Shabani Samghabadi, **History of Civilizations of Central Asia**, Volume III, Unesco Publishing, 1996, France, s. 66.

¹⁴² Garhwate, **a.g.e**, s. 102.

¹⁴³ Altungök, **a.g.e**, s. 197-200.

Bizans devletini değil Armenia Krallığını da etkilemiştir. Bu konuyu kültürel ilişkilerde ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

1.3.10. Sasani Devletinde Mimari

Sasani mimarisi, Ahameniş ve Part mimari stili dışında diğer devletlerin mimari yapısını da eserlerinde yansıtmışlardır. Roma ve Hint mimarisinin yöntemini de kullanmışlardır. Sasani devleti, Ahamenişlerin mimari alanda kullandığı düz tavan mimarisi yerine Roma tarzı oval çatı denilen yöntemden istifade etmişlerdir. Bu dönemde Sasani mimarisinin en belirleyici yönü kapı ve pencerelerin köşeli şekilde yapılmamasıydı. Bunun yerine daire şeklinde inşa ederek farklı bir model uygulamışlardır. Ayrıca Sasaniler döneminde yapılan binalar, köşkler ve saray yapıları dörtgen şekilde kesilmiş taş tuğla ve kireç taşından yapılmıştır. Sasaniler ahşap ve iyi bir şekilde kesilmiş taşları kullanarak Ahamenişlerden farklı bir yöntem geliştirmişlerdir.¹⁴⁴Sasani döneminde mimari alanında inşa edilmiş eserler şunlardır.

-Takı Bostan: Günümüzde Kirmanşah şehrinde yer almaktadır.

-Kasri Şirin: Sasani hükümdarı olan Hüsrev Perviz (590-628) kendi eşi Şirin Seryani için inşa etmiştir.

-Takı Kisra: Hüsrev tarafından 550 yılında inşa edilmiştir.

-Firuzabad Sarayı: Hicazın ağır taşlarıyla yapılan bu saray Sasani devletinin kurucusu Ardeşir tarafından tesis edildi.¹⁴⁵Bu saraya yakın bir yerde Ardeşir'in, Part hükümdarını yendikten sonra yapmış olduğu büyük bir kabartma resim bulunmaktadır.¹⁴⁶

-Erdeşir Horre: Bu şehir Firuzabad yakınlarındadır. Ardeşir bu şehirde Eşkanilere karşı bağımsızlık hareketinde bulundu. Bu yüzden bu şehrin anlamı görkemli ve parlak erdeşir anlamına gelir.¹⁴⁷Bunlar dışında Ram Erdeşir, Behmen Erdeşir, Buz ve Erdeşir gibi şehirlerde inşa edilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum**, s.150.

¹⁴⁵ Ebuyi Nadiye Mehrizi, "Mimari-yi der İran Ez Ağaz-ı Ta Payan-ı Asr-ı Sasani," **Pejuheşgah-i Ulum İnsani**, Şomare, 19, 1392, s. 74.

¹⁴⁶ Herzfeld Ernst, **Archaeological History of İran**, London, 1935, s. 78.

¹⁴⁷ Rıza Nuri Şadmehani, **Tarih-i Ferheng-i İran**, Tahran, İntişarat-ı Mehkame, 1393, s. 168.

¹⁴⁸ Hamza İsfahani, **Tarih-i Peygamberan ve Şâhân**, (Çev. Cafer Şoar), Tahran, İntişarat-ı Tarih, s. 44

-Bişabur Şehri: I.Şapur 260 yılında Roma İmparatorunu yendikten sonra inşa etmiştir. Bu şehrin yapımında Roma esirleri kullanılmıştır.

-Tisfon Sarayı, I. Hüsrev tarafından yapılmıştır.¹⁴⁹

-Azer Mideht Şehri, Kirmanşah yakınlarında kurulmuştur.

-Gur Ahu Şehri, Hamedan bölgesindedir. Behram Gur tarafından yapılmıştır.¹⁵⁰

Sasani döneminde mimari sanatının en belirgin olduğu bir başka sanat eserleri ise kitabelerdir. Bunlar sırasıyla:

-Kitabe-yi Erdeşir-i Babekhan: Üç dilde yazılmış olan bu kitabe de Ardeşir'in taç sahnesi ile Ahura Mazdanın resmi vardır.

-I. Şapur Kitabesi: I.Şapur bu kitabe-yi Yunan, Part ve Pehlevice dillerinde yazdırmıştır.

-Nersi Kitabesi: Bu kitabe de Sasani hükümdarı Nersi döneminde inşa edilmiştir.¹⁵¹

1.3.11. Sasanilerde Bayramlar ve Bayram Kutlamaları

Sasani devleti döneminde birçok bayram çeşidi bulunmaktaydı. Bunlar sırasıyla, Çeşni Sezek, Çeşni Abrizan, Çeşni Mucgiran, Çeşni Bahar, Çeşni Mehregan ve Nevruz idi.

-Çeşni Sezek

Bu bayram İran takvimine göre Behmenin (21 Ocak - 19 Şubat) altıncı gününde kutlanılırdı. Çeşni Sezek gününde insanlar evde ateş yakarlardı. Çünkü inanca göre dumanın bütün sıkıntıları evden götürdüğüne inanırlardı. Bu bayram günü Sasani hükümdarı ateş yakarak vahşi hayvanları ateşin üzerinden zıplatırdı. Daha sonra hükümdar ateşin karşısında şarap içerek mutlu olurdu. Efsaneye göre Fars kahramanı olan Feridun, zalim Zahak'ı ülkeden kovduktan sonra halka seslenerek "kim ki Zahak'a düşman ise evinde ateş yaksın" demiştir. Halk da bu emir doğrultusunda ateş yakarak bu bayramı kutlamışlardır.

-Çeşni Abrizan

¹⁴⁹ Ebuyi Nadiye Mehrizi, a.g.e, s. 78-79.

¹⁵⁰ Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran Sasani**, s. 110.

¹⁵¹ Ahmet Semi, **Aşna-yi Ba Edebiyatı Asr-ı Eşkani ve Sasani**, İntişarat-ı Sohen, 1391, s. 46.

İsfahan'daki halk Behmenin otuzuncu gününe Çeşni Africagan ismini vermişlerdir. Daha sonra bu bayrama Abrizan, Abriz, ya da Abrizgan demişlerdir. Bu ayda yılın ilk yağmuru yağardı ve İsfahan şehrinde her zaman yılın ilk yağmuruna “siyomu behman mahı” derlerdi. Sasani hükümdarı Firuz, büyük cedit olan Anuşirvan'a nisbeten bu bayramı kutlamıştır. Çünkü inanca göre Anuşirvan döneminde Sasani ülkesinde hiç yağmur yağmadığı için büyük bir kuraklık başladı. Bu yüzden Anuşirvan halktan aldığı vergilerde indirim yaparak onları rahatlatmak istemiştir ve hükümdar, saraydaki eşyaları ve Zerdüş tapınağındaki mallarını satarak para tedarik ettikten sonra kendisi Fars eyaletinde bulunan Azerhora adı verilen tapınağa gitti. Burada Tanrıdan yağmur yağdırması için dua etti. Kaç gün sonra ülkede yağmur yağmaya başladı. Firuz da Tanrının bu lütfuna karşılık askerlerine emir vererek Fars bölgesi yakınlarında Peruz adı verilen bir yer kuruldu. Halk daha sonra bu olayı kutlamak için birbirlerinin üzerine su döktüler ve bu güne Çeşni Abrizan ismini verdiler.

-Çeşni Mucgiran

Çeşni Mucgiran ise Esfendin (20 Şubat - 20 Mart) beşinci gününde kutlanılan bir bayramdı. Bu bayram İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte İsfahan bölgesinde kutlanmaya başlandı. Bu bayramın kutlanıldığı yere Fehle ismi verilmiştir. Pehlevce dili ise Fehle kelimesinden gelir. Araplar Fehle, Farslar ise Fehleye, Pehlev demişlerdir. Çeşni Mucgiran bayramı kadınlar için kutlanılan bir bayram olarak bilinirdi. Bugün de erkekler kadınlarına hediye alırdı. Ayrıca bu bayram gününde insanlar bir kâğıdın üstüne akrepleri evden kovmak için tılsımlı şeyler yazarlardı. Daha sonra bu kâğıtları evin üç köşesine koyarak bir köşeyi boş bırakırlardı. Böylece akrebin boş bırakılan köşeden gideceğine inanırlardı.¹⁵²

-Çeşni Bahar

Önceden Azer (22 Kasım - 21 Aralık) ayının ilk günü baharın başlangıcı olarak bilinirdi. Bu ayda insanlar mutlu şekilde eğlenirlerdi ve “kuse” denilen oyunu oynarlardı. Bu oyuna göre gençler tüysüz bir adamı katırın üstüne koyarak onu döndürürlerdi. Bu arada katırın üstündeki kişi ise bir kuş gibi kollarıyla kanat çırparak soğuğu götürerek sıcaklığı getirirdi. Daha sonra adı kuse olan bu adamın başına soğuk su dökerlerdi. Fakat kuse bu durumdan hiç rahatsız olmazdı ve

¹⁵²Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran**, s. 94

bağırarak sıcak sıcak derdi. Bu bayram gününde insanlar ceviz, sarımsak, yağlı et ve sıcak yemek yerlerdi.¹⁵³

-Çeşni Mehregan

İran takvimine göre Mehr ayının (23 Eylül - 22 Ekim) on altıncı günü Mehregan bayramıydı. Sasani halkı eskiden bu bayrama Misre derdi. Bayram gününde Sasani ülkesinde bir pazar kurulurdu. Hükümdar bugünde tacını takardı. Tacın üstünde ise hem güneşin hem de yıldızın şekli vardı ve bunlar hükümdarın başında dönerdi. Efsaneye göre bu bayram gününde Feridun, düşmanı olan Zahak'ı öldürerek zafer kazanmıştır. O gün melekler Feriduna yardım etmek için gelmişlerdir. Bir imam da Sasani saltanatına oturur ve Feryad ederek meleklerle aşağı inin ve Ehrimeni (Zahak) buradan kovun der. Melekler de Feridun'a yardım ederek Zahakın yok olmasını sağlamışlardır. Bu yüzden bu günü Çeşni Mehregan olarak kutlamışlardır. Bu bayram önceden kışın kutlanılırdı. Fakat sonradan sonbaharın gelişi için kutlamaya başlanılmıştır.¹⁵⁴

-Nevruz:

Baharın müjdecisi olarak bilinen bu bayram İran takvimine göre Ferverdin (21 Mart - 20 Nisan) ayının ilk gününde kutlanılırdı. Bu günde herkes birbirlerine tatlı gönderirdi. Bu bayram sadece İranlılar için değil aynı zamanda Türkler için de büyük ehemmiyete sahiptir. Sasani hükümdarı olan Hürmüz bir emir yayınlarak bu bayramın kutlanılmasını istemiştir. Nevruz gününde Sasani halkı ateş yakarak üzerinden atlarlardı. İnanca göre ateşin üzerinden atladıktan sonra insanlar günahlarından arınacaktır düşüncesiyle Sasaniler her yıl bu bayramı kutlamaya özen göstermişlerdir.¹⁵⁵

1.3.12. Sasani Hükümdarları ve Müzik

Sasani devleti müziğe ve müzisyene çok önem verirdi. Hüsrev Perviz zamanında musiki oldukça gelişmişti. Bu dönem de en meşhur sanatçılar şunlardı, Barbez, Serkiş, Bamşad, Ramtin ve Nikisa idi.¹⁵⁶ Behram Gur, Sasani hükümdarları içerisinde müziğe en çok düşkün kişi olarak bilinirdi. Sasani devletinde bayram günlerinde ya

¹⁵³ Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran**, s. 95.

¹⁵⁴ Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran**, s. 95.

¹⁵⁵ Nefisi, **Tarih-i Temeddünü İran**, s. 95.

¹⁵⁶ Meşkûr, **Ez Ruzgar-ı Bastan Ta İnkiraz-ı Kaçariya**, s. 113.

da hükümdarlar ava gittiklerinde yanlarında müzisyen grubunu da götürürlerdi. Sasani devletinin kurucusu I. Ardeşir de müziği çok severdi ve kendisi bir müzisyen grubu oluşturarak onlara bazı haklar vermiştir. Sasani ülkesinde Yunan müziği de çok revaçtaydı. Sasaniler daha sonra Hint ve Yunan müziğini birleştirerek ortaya Sasani müziğini çıkardılar.¹⁵⁷

II. Hüsrev de müziğe ve müzisyene çok önem vermiştir. Bu dönemde halkın dinlemiş olduğu bazı meşhur şarkılar vardı. Bunlar sırasıyla bağ-1 Şirin (Şirinin bahçesi), bağ-1 şehriyar (Şahın bahçesi), avrangigh (taht türküsü), taht-1 takdis, haft genc (yedi hazine), genc-i vaz averd (rüzgârın getirdiği hazine) genc-i gav (buzağı hazinesi) ve şebdiz adıyla anılan meşhur şarkılardı. Yine bu dönemde baharın gelişi ile ilgili güzel şarkılar bestelenmiştir. Bunlar, novruz-u bozorg (büyük nevrüz), serusta arayış-i hurşid (güneşin süsü), mah-1 ebr kuhan (bulut dağlarının ayı) ve nuş-i lebinan (dudakların çiçeği) gibi şarkılardı.¹⁵⁸ Bu dönemde Sasani müziğinde birçok müzik aletleri bulunmaktaydı. Bunlardan birisi “vin” adı verilen Hint udu idi. Ud’dan başka, arp, tambur, kanare, santur, ney, klarnet ve tömbek denilen müzik aletleri de bulunurdu. Bazı tarihçilere göre arp ve ud gibi çalgı aletlerinin Sasaniler devrinde icad olduğu söylenilir. Yine bu dönemde tam olarak aydınlatılmasa da bazı müzik aletlerinin de olduğunu bilmekteyiz bunlar ise, tir, zincir, şimşir, müşteg, resn, şişek ve kepik idi. Sasaniler döneminde iki meşhur sanatçı vardı. Bunlardan birincisi Serkiş diğeri ise Barbezdi. Barbez tarafından bestelenen müzikler halk tarafından çok dinlenilirdi. Örneğin, Yezdan, aferiz, peyker, gerd, sebz der sebz müzikleriydi. Sasani devleti savaşlarda da davul ve gonk adı verilen aletleri çalardı.¹⁵⁹

1.3.13. Sasanilerde Dil

Sasani devleti resmi dil olarak Pehlevice dilini kullanırdı ve bu dile günümüzde Orta Farsça adı verilmiştir. Bu dönemde Sasani ülkesinde Pehlevice dili dışında Part dilinden konuşan insanların sayısı da oldukça fazla idi. Özellikle Sasani devletinin doğu bölgesi Part dilini yaygın şekilde konuşurken batı bölgeleri ise Pehlevice dilini kullanmışlardır. Fakat zamanla Sasani ülkesindeki insanlar Pehlevice dilini

¹⁵⁷ Nefisi, **a.g.e**, s. 31.

¹⁵⁸ Altungök, **Eski İran da Din ve Toplum(M.S. 226- 652)**, s. 209.

¹⁵⁹ Ahmet Altungök, **Eski İran da Din ve Toplum (M.S. 226- 652)**, s.208.

kullanması sayesinde Part dilinin zayıflamasını sağlamışlardır. Ayrıca bu dönemlerde Sasani ülkesinde Yunan dili konuşanların olduğu bilinmektedir.¹⁶⁰

1.4. BİZANS DEVLETİNİN SİYASİ- SOSYAL- EKONOMİK VE DİNİ YAPISI

1.4.1. Bizans Devlet Yapısı

Bizans devleti, Roma mirası üzerine kurulduğu için kendi döneminde oluşturmuş olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik kurumlar büyük ölçüde Roma tesirinde kalınarak tesis edilmiştir. Hristiyanlık itikadına göre insanlar oy verirken Tanrının isteğini icra ediyorlardı. Bu yüzden seçilen kişi kendisini Tanrının bir nevi görevlendirmesi ile iktidara geldiği inancı vardı. Bizans devleti içerisinde imparator olmak isteyen biri öncelikle ordunun desteğini almak zorundaydı. Fakat bu sistem zamanla değişerek devletin zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü 7.yüzyıldan itibaren çok yaşlı kişiler bile imparator olmaya başladı. Bizans devlet geleneğinde yaşça en büyük olan oğlun imparator olma hakkı yoktu. Ama zamanla tahtta olan imparator, oğluna da taç takarak ülkeyi birlikte yönetmişlerdir. Bu durum Bizans'da çift başlılığı yani ortak imparator denilen bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bizans devletine imparator olan kişi patriğin elinden taç giymekteydi. Bu gelenek I.Leon (457-474) zamanında uygulanmaya başlandı ve bu törenler Hagia Sofia (Ayasofya) kilisesinde yapılırdı. Bu törene senato üyeleri, ordu ve halkın temsilcilerinden oluşan bir grup da katılırdı.

Bizans İmparatorluğu tarihinde ilginç bir dönemin yaşandığı tasvir kırıkcılıktan sonra Bizans'a yeni imparator olan kişiler mutlaka inançlarını beyan eden bir belgeyi imzalamak zorunda kaldılar. Bunun dışında yeni imparator kiliseye karşı şükranlarını bildirmek zorunda idi. Ayrıca kilisenin belli başlı kurallarına uymak zorunda idiler. Eğer bir imparator bu kurallara uymazsa imparatorluğu onaylanmazdı. Mesela kilise birisini aforoz ettiyse imparatorun da bunu tasdik etmesi lazımdı. Yine imparator'un ülkesini adaletli ve güzel bir şekilde yönetmesi gerekliydi.

Konstantin tarafından Konstantinopolis şehrinin kurulması ile Bizans devleti yeni bir döneme girmiş oldu. Bu dönemde Konstantin, ilk Hristiyan Roma İmparatoru ünvanına sahip olarak devlet ve kilise arasında güçlü bir ilişkinin kurulmasını

¹⁶⁰ Feridun Şayan, *Seyr-i Der Tarih-İ İnan Bastan*, Tahran, İntişarat-1 Rez,1395, s. 246.

sağlamıştır. Böylelikle İmparator, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi yani Tanrının görevlendirdiği kişi (Theostefes) ünvanına sahipti. Kilise ise bu kutsallığı belirtmek için (hagios) yani kutsal ünvanı verirdi. Bundan dolayı bu dünyada sadece tek bir imparator olmak zorunda idi. Bu sistem sayesinde Avrupa da imparator olan Charlemagne ve halefleri asla Bizans imparatoru olamazdı.¹⁶¹

Diocletianus ve Constantinus döneminde yapılan ıslahatlar ile devlet yeni bir dönüşüm sürecine girdi. Bu imparatorlar yapmış olduğu yenilikler ile Bizans devletini monarşi rejimine dönüştürmüşlerdir. Bizans devleti bu dönemde geniş topraklara sahip olduğu için Diocletianus emri ile dört kişinin gücü olan dörtler (Tetrarşi) sistemini kurdu. Bu uygulama ile idari güç Augustuslar arasında bölüşülmüştür. Her bir Augustus'un ölümü ya da görev sürelerinin bitmesi durumunda yardımcıları olan Sezar Augustus ünvanıyla bu görevleri sürdürecektir. Ayrıca Diocletianus eyalet yönetimleri konusunda da bir takım yenilikler yaptı. Özellikle senatoryal ve emperal eyaletler arasındaki ayrımlar ortadan kalkarak bütün eyaletler imparatorluğa bağlı hale geldi. Bu değişikliklerden önce Bizans eyaletlerin sayısı çok azdı. Ama ülkenin sınırları geniş olduğu için buraları yöneten eyalet beyleri oldukça nüfuzlu haldeydiler. Bu durumdan rahatsız olan imparator bütün eyaletleri kendisine bağladı. Çünkü imparator bu kadar güçlü olan eyalet reislerinin isyan etmesinden korktuğu için bu eyaletleri küçük hale getirmeye karar vermiştir. Diocletianus imparator olduğu zaman ülkede eyaletlerin sayısı elli yedi idi. Fakat bu sayı zamanla doksan altıya çıkarak buraların yönetimini valilere teslim etmiştir. İmparator bu sistem ile eyaletlerin eskisi gibi güçlü olmasını önleyerek güçlü bir merkezi sistem kurmuştur. Diocletianus'un devlet idaresinde yapmış olduğu bir başka yenilik ise ülkeyi sivil yönetim konusunda dört bölgeye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla:

Galya: Britanya, İspanya ve Afrika'nın kuzeybatısı

İtalya: Afrika, İtalya, Tuna, Alpler ve Balkanların kuzeybatısı

Illyricum: Bu eyalet diğer üç eyaletten çok küçüktür. Daçka, Makedonya ve Yunanistan şehirleridir.

¹⁶¹ M. Murat Baskıcı, **Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)**, İstanbul, Phoenix Yayınları, 2009, 108, s. 110.

Doğu: Kuzeyde Avrupa'nın Trakya toprakları ve Mısır'ın güneyine kadar olan topraklardan oluşur.

İmparator bu yenilikler ile askeri ve sivil otoriteyi ayırarak olası isyanları önlemiştir.¹⁶²Bu dönemlerde imparatorluk, kanunların tek kaynağı durumundaydı. Her ne kadar bundan önce imparatorların yetkilerini kısıtlayan yasalar olsa da zamanla değişikliğe uğramıştır. Çünkü özellikle Diocletianus ile yasama işi adeta imparatorun bir görevi haline geldi. Ayrıca imparatorun siyasetini anlatan yasalar bir bakanlık tarafından yazılırdı. İmparator bu yazılan yasalara müdahale etmezdi.¹⁶³

1.4.2. Bizans Ordu Teşkilatı

Roma devletinin III. yüzyılda altı yüz bin kişiden oluşan büyük bir orduya sahip olduğu bilinir. Bu ordu sayısı eski çağın görmüş olduğu en büyük orduydü. Bizans devleti, Diokletianus ve Konstantinos dönemlerinde orduda önemli ıslahatlar yapmışlardır.

Diokletianus kendi zamanında merkezi otoriteyi güçlendirmek için eyaletlerin gücünü kırarak onları küçük parçalara ayırmıştır. Önceden Bizans ordusu bir sınır ordusu izlenimi vermekteydi. Bütün savaşçı ordular Bizans sınırında dağınık halde görev yapıyorlardı. Bu yüzden ülkenin iç bölgelerinde güçlü orduların olmayışından dolayı bu yerler korumasız kalmıştır. Devlet merkezinde muhafız orduları bulunmaktaydı. Fakat onlar da ülkeyi koruyacak güçte değillerdi. Bu durumu gören Diokletianus önemli değişiklikler yaparak zayıf Bizans ordusunu güçlendirmeye başlamıştır. Bunun için öncelikle Bizans devletini içte ve dışta yabancı devletlere karşı güçlü bir şekilde korunması için yüksek bir ordu (*exercitus comitatensis*-maiyet birlikleri) tesis ederek önemli bir yenilik yaptı.

Bu dönemlerde Bizans ülkesinde en yetenekli askerler Germanler ve illiyalılar idi. Bizans ordusu içerisinde görev yapan subay rütbeli askerler bazı zaman tahtı zorla ele geçirmek istiyordu ve bu subayların çoğu Germanlerden oluşmaktaydı. Bizans devleti ise kendi istediği gibi güçlü bir ordu kuramadığı için mecburen onlar ile

¹⁶² Vasiliev, **a.g.e.**, s. 79-82.

¹⁶³ Cecile Morrissen, **Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641**, (Çev. Aslı Bilge), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 107-108.

anlaşmak zorunda idi.¹⁶⁴Bunun içinde Bizans, savaş konusunda cesur ve güçlü olan bu askerleri kazanabilmek için onlara unvan ve para vererek ordusuna katmayı başardı. Ordu içerisinde paralı askerlerin sayısı oldukça fazla idi. Ama bu ordu içindeki paralı askerlerin hem masraflarının çok olması hem de devlete gönülden bağlı olmadıkları için zamanla bu gruplar ordudan çıkarılmaya başlanmıştır. Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) Sasani ve Arap devletlerine karşı güçlü olabilmek için yeni bir ordu kurdu. Yerli askerlerden oluşan bu ordu sayesinde Bizans, düşmanlarına karşı daha iyi mücadele etmeye başladı. Ayrıca Bizans ülkesinde III. yüzyıldan sonra süvari askerlerin önemi arttı.¹⁶⁵İmparator, “Thema” adı verilen bir askeri örgütlenmeyi oluşturarak önemli bir yenilik yapmış oldu. Bu uygulama ile Anadolu’da üç önemli Thema oluşturuldu. Bunlar, Orta Anadolu’da, Kuzey Anadolu ve Marmara ile Ege bölgesinin kuzeyinde kurulmuştur. Themanın kelime anlamı ordu idi. Fakat bu ad zamanla değişime uğrayarak yeni askeri bölgelere bu isim verildi. Bu uygulama ile asker, Anadolu’ya yerleştirilmiş ve buradaki birlikleri thema olarak adlandırılmıştır. Bu sistem sayesinde askerler thema denilen arazi topraklarını miras bırakma hakkına sahip oldular. Themalar Bizans’ın en önemli askeri unsuru olmuşlardır. ¹⁶⁶

Bizans devleti kara ordusuna önem verdiği kadar donanmaya da önem vermiştir. Çünkü Orta Çağ döneminde Sasani ve Bizans devletleri ticaret yollarını ele geçirmek için kıyasıya mücadele etmişlerdir. Her iki devlet de denizlerde üstünlüğü sağlamak için önemli donanmalar kurmuşlardır. Bizans, donanma silahı olarak kullanmış olduğu Grejuva (Rum) ateşi sayesinde düşmanlarına büyük zararlar vermiştir.¹⁶⁷

1.4.3. Bizansın Ekonomik Durumu

Roma ülkesinde III. yüzyıldan itibaren paraların değerinin düşmesi ile yıkıcı bir enflasyon dönemine girmişti. Roma devleti ise ekonomideki bu olumsuz dalgalanmayı önlemek için aynı uygulama sistemine geçmeye başlamıştı. Bilindiği gibi Roma bu sistem yüzünden bir ara ticarete geri kalmıştır. ¹⁶⁸ Bizans devletinde para, halk arasında değiş-tokuştan ziyade devletin ülkedeki vergileri toplamak için

¹⁶⁴ Michael Grant, **Romadan Bizans’a**, (Çev. Z. Zühre İlkelen), İstanbul, Homer Kitabevi, 2000, s. 43.

¹⁶⁵ Baskıcı, **a.g.e**, s. 86-87.

¹⁶⁶ M. Murat Baskıcı, **a.g.e**, s. 118-119.

¹⁶⁷ Morrison, **a.g.e**, s. 81.

¹⁶⁸ Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi**, C:1Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 97.

uyguladığı mali bir araçtı. Bu yüzden 366 yılında Roma imparatoru olan Valentinianus ve Valens bir ferman yayımlayarak köylülerden nakit para olarak kira alınmaması konusunda emir vermiştir. Çünkü bu imparatorlar nakit para alınması durumunda ülke içerisinde ekonomik krizinin ortaya çıkacağından korkmuşlardır. Ülkenin doğu tarafı Konstantin'in ekonomi konusunda yapmış olduğu yenilikler sayesinde devletin refahı iyi bir hale gelmeye başladı. Bizans devleti gümüş ve solidus gibi değerli paraları istikrarlı bir şekilde kullandığı için ticarete de büyük kazançlar sağlamıştır.

Tetrarşi döneminde Bizans imparatorları meydana gelmiş olan enflasyon sorununu çözmedikleri için Diokletianus, 301 yılında “Azami Fiyat Emirnamesi” diye bir kararname yayınlamıştır. Böylelikle Bizans ülkesindeki ürünlerin fiyatları devlet tarafından sıkı bir kontrol sürecine girmiştir.¹⁶⁹ Bu dönemlerde kiliselere para aktarıldığı için din adamları çok zengin halde yaşıyorlardı. Din adamları hem devletin vermiş olduğu paralar sayesinde hem de kentlerdeki ticari mallar sayesinde önemli vakıf kurumlarına sahiptiler.¹⁷⁰ Bizans, Erken Orta Çağ döneminde önemli ticaret yollarını Sasaniilere kaptırarak Uzakdoğu'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Ama en önemlisi de kendi ülkesinde ortaya çıkan yerli tacirlere gereken yardımı etmediği için Bizans, ekonomik yönden oldukça zayıf bir döneme girmiştir. Bu olumsuzluklara rağmen Bizans, Erken Orta Çağ döneminde ekonomik anlamda kazançlar elde etmek için bazı bölgelere taşımacılık yapmasına rağmen çok kazanç sağlayamamıştır. Çünkü Bizans ticaretinin İtalyan tüccarlarının eline geçmesi ile yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Orta Çağ döneminde en önemli ticaret yolları Sasani ve Bizans ülkesinden geçmekteydi. Özellikle Bizans ülkesinden geçen önemli ticari yolları şunlardır: Arabistan Yarımadası'nın ürünleri Filistin üzerinden Şam ve Antakya ticareti yolları sayesinde Akdeniz'e ulaşırken, Uzak doğu malları ise Kızıldeniz, İskenderiye ve Basra körfezine kadar ulaşmaktaydı. Bizans ve Sasani arasındaki en önemli sorunlardan biri de İpek yoluydu. İki devlet bu kadim yolları ele geçirmek için Hintli tüccarlar ile anlaşarak Uzakdoğu'ya hâkim olmak istemişlerdir. Bunun için Sasani ve Bizans tacirleri en iyi mallarını Çin ve Hindistan'a götürerek bu bölgeleri kontrol etmek istemişlerdir. Karadeniz'e gelen ürünler İstanbul boğazından geçirdi. Ayrıca

¹⁶⁹ M. Murat Baskıcı, **a.g.e**, s. 88-89.

¹⁷⁰ Mango, **a.g.e**. s.44.

Akdeniz ve Ege yolu üzerinden gelen gemiler ise Çanakkale’de Bizans gümrükçüleri tarafından kontrol edilirdi. Bizans ülkesinde yapılan ithalat ve ihracat ürünleri sayesinde gümrük vergisi alırdı. Bu da Bizans ekonomisine olumlu yönden katkı sağlardı. Fakat Araplar’ın VII. yüzyılda Suriye ve Mısır gibi önemli ticaret yollarını ele geçirmesiyle Bizans ekonomisi büyük bir darbe yemiştir.

1.4.4. VI. ve VII. Yüzyıllarda Hristiyanlık

Roma Devlet tarzı, Grek kültürü ve Hristiyanlık inancı, Bizans devletinin gelişmesinde en önemli unsurlar olarak bilinir.¹⁷¹Bu unsurlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Hristiyanlık ortaya çıktığı günden beri çok farklı inanç sorunları sergiledi. Hristiyanlığın, Roma döneminde ortaya çıkmasından yaklaşık üç yüz yıl sonra Roma tarafından resmi din olarak kabul edildi. Fakat Hristiyanlık dini, farklı çevreler ve gruplar tarafından yorumlanarak çok değişik bir inanç haline geldi. Özellikle 325 yılında toplanan İznik Konsilinde Hristiyanlık inancıyla ilgili bazı kararlar alındı. Din adamları daha sonra kendileri gibi düşünmeyen grupları düşman olarak kabul etti. Hristiyanlığın konsiller ile yeniden şekil alması yüzünden Bizans devleti içerisinde bazı sorunları ortaya çıkardı. V. yüzyılda Arianizm, V. VI. ve VII. yüzyıllarda Monofizim,¹⁷² VIII. ve IX. yüzyıllarda İkonozim (tasvir kırıncılık),¹⁷³ V yüzyılda Paulikanizm,¹⁷⁴ VII. yüzyılda Bogomilizm¹⁷⁵ gibi grupların ortaya çıkması ile Bizans büyük mücadeleler vermek zorunda kaldı.¹⁷⁶

Konstantin, Hristiyanlığı resmi olarak kabul eden ilk imparator ünvanına sahiptir. Hristiyanlığın devlet tarafından kabul edilmesine rağmen ülke içerisinde büyük bir azınlığa sahip olmamıştır. Theodosios (379-395) zamanında ise Katolik Kilisesi’nin

¹⁷¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷² Monofizim, Nestorianizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. İskenderiye patriği Cyril (ö. 444) Efes Konsili aracılığı ile Nestorius'u aforoz etti ve İsa'da yalnızca ilahlık unsurunun bulunduğunu iddaa etmiştir (Bkz. Mehmet Aydın, “*Hristiyanlık*,” C: 17, TDVİA, Ankara, 1998, s. 355).

¹⁷³ Bizans İmparatoru III. Leon'un 726 yılında başlattığı "tasvir kırıncılık " (ikonoklasım). yani aziz ve Meryem tasvirlerini tahrip etme hareketi yüzyıldan fazla sürmüştür. Bu hareket sonucunda binlerce insan hayatını kaybetmiştir (Bkz. Işın Demirkent, **a.g.m.**, s. 234).

¹⁷⁴ Paulikanizm akımı Anadolu kökenli olarak bilinir. Paulikanlar bazı bölümleri hariç Yeni Ahit’i kabul eden fakat Eski Ahit’i reddeden bir düşünceye sahiptir. Ayrıca Paulikanlar, Hz. İsa vücudunu Cennet’ten aldığı için onun gerçekten Meryem’den doğduğuna ve haç üzerinde öldüğüne de inanmıyorlardı (Bkz Baskıcı, **a.g.e.**, s. 170).

¹⁷⁵ Bogomilizm akımı ilk defa Bulgaristan’da ortaya çıkmıştır ve bu akım Doğu Ortodoks kilisesince heretik sayılmıştır. Düalist olan fırkaya göre Tanrı'nın iki oğlu vardır (Bkz. Mehmet Aydın, **a.g.e.**, s. 356).

¹⁷⁶ Baskıcı, **a.g.e.**, s. 96-97.

tesis edilmesiyle Hıristiyanlık, Bizans'ın resmi devlet dini haline geldi. Konstanin döneminde Hristiyanlık herkes tarafından kabul edilmese de her din adamı hâkimiyet mirasını Hz. İsa'dan almaktaydı. Bu yüzden Piskoposlar tüm otoritelerden bağımsızdılar ve onlar halkın ibadet yönetimi şekillendirmek, kiliselerin paralarını kontrol etmek ve ruhban sınıfının düzenini sağlamakla sorumluydular. Konstantin döneminde Hristiyanlar için hangi kitapların mukaddes sayılması gerektiğine dair görüşler belli idi. Bunun dışında Baba-Oğul ve Kutsal Ruh da oluştuğuna dair bir düşünce hâkimdi. Ayrıca Hristiyanların nasıl dua edilmesi gerektiği konusunda da görüş birliğine varılmıştır.¹⁷⁷ Bu öğretilere karşı gelenler sapkın olarak nitelendirilmiştir. Bizans ülkesinde ortaya çıkan ilk sapkınlık Arianizm idi. IV. yüzyılda yaşamış olan İskenderiyeli Rahip Arius, katolikler tarafından kutsal sayılan baba, oğul ve kutsal ruh öğretisiyle aynı görüşü savunmayınca sapık ilan edilmiştir. Çünkü ona göre oğul'u net bir biçimde baba'ya bağlıyordu. Onun inancına göre oğul baba tarafından yaratılmıştır. Yani önceden ezeli değildi. Bu görüş katolikler tarafından şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁷⁸

Bizans devleti içerisinde etkili olan bir başka inanç ise İkonaizm idi. Daha önce de bahsedildiği gibi önceden Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın resimlerini tasvir etmek günah sayılırdı. Fakat bu görüş zamanla değişerek Hz. İsa'nın ve Hz. Meryem'in resimleri yaygın olarak tasvir edilmeye başlandı. Bu olaylar neticesinde 691 yılında toplanan Trullo Konsilinde Hz. İsa'nın dini tasvirleri yerine kendi insani görüntüsü ile tasvir etme kararı alındı. Roma kilisesi ve imparatorlar arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Çünkü tasvir kırıncılık hareketi din adamlarının güçlerinin zayıflamasına neden oluyordu. Bu kararlar neticesinde III. Leon (717-741) almış olduğu bir kararla Bizans ülkesinde tasvir kırıncılık hareketini başlatarak şiddetli tartışmaların ve ölümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sapkın olarak adlandırılan bir diğer inanç ise Monofizitlerdi. Bizans İmparatoru Markianos 451 yılında Kadıköy'de bir konsil toplamıştı. Bu konsil, Katoliklerin IV. Ekümenlik toplantısıydı. Bu konsile göre Hz. İsa'nın hem tanrısal hem de insani vasfı ayrılmaz idi. Bunlar bir bütündür görüşü kabul edildi. Buna karşı çıkan Monofizitler ve Nesturiler sapkın olarak ilan edildi. Kadıköy konsilinin kararlarından sonra Mısır ve Suriyedeki Monofizitler,

¹⁷⁷ Gregory, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷⁸ Baskıcı, **a.g.e.**, s. 98.

Katoliklerden ayrı bir siyaset yapmaya başlayarak Bizans'a karşı ayrılıkçı bir politika takip ettiler.¹⁷⁹

Bizans ülkesinde önemli bir dini kurum olarak bilinen kiliseler ise tıpkı devlet örgütlenmesi gibi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Her bölgenin bir piskoposu vardı. Bu din adamları Konstantin tarafından imtiyazlara sahip oldular. Bu kişiler, konsil kararlarında oldukça etkin oldukları için ülkede her zaman saygı duyulan bir grup olmuşlardır.¹⁸⁰

1.4.5. Bizans Devletinde Sanat-Mimari ve Edebiyat

Bizans sanatı dinsel bir motif özelliğine sahiptir. Bu yüzden tanrı, insan ve imparator arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılan en işlevsel türdü. Erken Orta Çağ'da Bizans sanatı en çok kilise yapımında kendisini göstermiştir. Özellikle Bazika sanat türü çok yaygındı.¹⁸¹

IV. yüzyıl Bizans sanatı için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu dönemde Hristiyan dininin resmi olarak devlet tarafından kabul edilmesiyle birlikte Hristiyanlık, Helenizm ve Doğu bir sentez haline geldi. Bu birleşim sayesinde Doğu Hristiyan sanatı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Antakya ve Suriye'de güzel sanatlar konusunda önemli gelişmeler gösterdi. Sanattaki gelişme Doğu Bizans sanatını büyük ölçüde etkilemiştir. Suriyede mimarlık IV, V. ve VI. yüzyıllara kadar hızlı bir şekilde büyük gelişme gösterdi. Kudüs, Beytullahim ve Nasıradaki yerlerde çok ihtişamlı kiliseler inşa edilmiştir. Bu dönemde Antakya Bizans Devleti'nin sanat merkezi konumundaydı. Özellikle bu bölgedeki Aziz Simeon Sylites Manastırı sanat ve mimari açıdan oldukça meşhurdur. V.yüzyılda İstanbul'u çevreleyen surlar günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle imparatorların resmi törenlerde giriş yaptıkları Altın Kapı IV. ve V. yüzyıllarda tesis edilmiştir. Yine İstanbuldaki Aya İrini ve Havariyyun kiliseler de Konstantin tarafından yapılmıştır ve daha sonra bu kiliseler harap olduktan sonra Justinianos tarafından yeniden inşa edilerek muhafaza edilmiştir. V. yüzyıllarda Aziz Yuhanna Bazlikası Kilisesinin yapılması ile Bizans mimarisi ve sanatı İstanbul'u estetik yönden süslemiştir.¹⁸²

¹⁷⁹ Ostrogorsky, **a.g.e**, s. 55.

¹⁸⁰ Cheynet, **a.g.e**, s. 21.

¹⁸¹ Grant, **a.g.e**, s. 97.

¹⁸² Vasiliev, **a.g.e**, s, 154-156.

Bizans sanatı ve mimarisi Makedonya Hanedanı Komnenos ve Angelos dönemlerinde altın çağını yaşamıştır. Komnenos döneminde Blacharnae Sarayının inşası ile mimari sanatının ne kadar ileri bir seviyede olduğunu anlamaktayız. Komnenos yaptırmış olduğu yapıya Büyük Saray adını vermiştir ve günlerini burada geçirmeye başlamıştır. Bizans ülkesinde özellikle kamusal yerlerde heykel sanatının da olduğunu görmekteyiz. Bizans imparatorları bazı yerlerde kendi heykellerini diktirmişlerdir. Mesala Bizans İmparatoru Phocas'ın 608'de kendi heykelini yaptırmıştır. Bunun dışında II. Constantius'un bir heykeli de bulunmaktadır. Bu heykeller çok ince mimari özenle yapılmıştır.¹⁸³ Bizans sanatçılarının süslemede Fresko sanatını kullanarak güzel eserler yapmışlardır.¹⁸⁴ Bizans devletinin mimari ve sanat anlayışı özellikle Sasani, Armenia ve Arap devletlerini de derinden etkilemiştir. Çünkü bu dönemlerde Sasani ülkesinde inşa edilen mabedler, saraylar ve diğer yapılarda Bizans sanatının izlerini barındırmaktadır. Bu konuyu Sasani ve Bizans devletlerinin kültürel etkileşim bölümünde geniş bir şekilde anlatmaya çalışacağız.

Bizans devletinde sanat ve mimari dışında edebiyatın da çok gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Bizans ülkesinde birkaç önemli edebiyat merkezi şehirleri bulunmaktaydı. Burada üç önemli meşhur yazar yaşamaktaydı. Bunlar, Büyük Basileios, Gregorius, Nyssa'lı (Cappadocia) ve Gregorius idi. Bu yazarlar çok iyi hitabet sanatına sahiptiler. Bu dönemde Suriye ve Beyrut da önemli kültür merkezi ünvanına sahipti. Beyrut şehri hukuk alanında yapılan çalışmalar ile ünlüydü. Yine Gazze şehri de önemli düşünce ve edebiyat yerlerinden biri sayılırdı.¹⁸⁵ Ünlü tarihçi El Cahiz, eserinde Bizans hakkında şunları demektedir. “Bizans devleti tabip, filozof ve çok iyi bir şekilde münecim kişileri yetiştirir. Musiki sanatını iyi bilirler, bunun yanında kitaplar hakkında bilgilere sahipler. Bizans ressamcılarını, resim çizme sanatında usta idiler. Resimlere istedikleri şekli verebilirlerdi. Ayrıca mimari ve oymacılık sanatında da çok ustaydılar” diyerek Bizans devletindeki kültür hayatının ne kadar gelişmiş olduğunu ifade eder.¹⁸⁶ Herakleios döneminde edebiyat ve teoloji bilimi çok gelişmişti.

¹⁸³ Morrison, **a.g.e.**, s. 296-297.

¹⁸⁴ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 567-568.

¹⁸⁵ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 143-144.

¹⁸⁶ Casim Avcı, **İslam ve Bizans İlişkileri**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2003, s. 205-206.

Bu dönemde yazılan Hexameron'u (Altı Gün) eseri o devirde en çok okunan eserlerden biriydi. Bunun dışında Antakyalı Yuhanna ile Paskalya Günlüğü adında yazarı belli olmayan bir yazı da bulunmaktaydı. Antakyalı Yuhanna, eserini Hz Âdem'den başlatarak Bizans İmparatoru Fokas'ın ölümüne kadar yazmıştır ve bu dönemin en meşhurlarından biri de itirafçı Maximus idi. Kendisi ilahiyat konusunda çok uzmandı. Fakat daha sonra Ortodoks inancına sahip olduğu için hapse atılmıştır. VII. yüzyıllarda yaşamış olan Giritli Andreas ise kilise ilahisi yazımı konusunda ünlü bir yazardı.¹⁸⁷

Sonuç olarak Bizans Orta Çağ döneminde sanat, mimari ve kültürel faaliyetler konusunda oldukça ileri bir seviyedeydi.

¹⁸⁷ Vasiliev, **a.g.e**, s. 269-271.

İKİNCİ BÖLÜM

SASANI VE BİZANS İLİŞKİLERİ

2.1. Siyasi İlişkiler

I.Ardeşir, Sasani devletini tesis ettikten sonra ülke içerisinde güçlü bir otorite kurmak için büyük çaba harcamıştır. Bunun için öncelikle kendisine muhalif olan bütün grupları sindirerek dış siyasette önemli adımlar atmıştır. Bilindiği gibi Sasani hükümdarları kendilerini Ahameniş imparatorluğunun varisleri olarak gördükleri için her zaman onlar gibi büyük bir imparatorluk kurmak istemişlerdir. Sasanilerin Erken Orta Çağ dönemindeki en büyük düşmanları Roma-Bizans, Armenia, Akhun ve diğer devletler idi. Bu yüzden Sasani hükümdarları bu büyük ideallerini gerçekleştirmek için devamlı bu devletler ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Sasani devleti'nin Armenia, Mısır, Arabistan, Suriye, Mezopotamya, Kızıldeniz ve Uzakdoğu ticaretini ele geçirme düşüncesinden dolayı en çok Roma-Bizans devleti ile mücadele etmiştir.

2.1.1. I. Ardeşir Döneminde Sasani-Roma İlişkileri (226-241)

M.S. 3.yüzyılda Persis bölgesinde siyasi ve dini anlamda önemli bir güç olmaya başlayan Sasan adlı yönetici başta Eşkanilere bağlı bir feodal bey olarak bu bölgeleri idare etmekteydi. Daha sonra yerine geçen oğlu I. Ardeşir, Eşkanilerin hükümdarı olan Erdavan'a karşı isyan ederek bağımsızlık mücadelesi vermiştir. I. Ardeşir, 226 yılında Hürmüzdegan bölgesinde Eşkanileri ağır bir yenilgiye uğratarak Sasani devletini resmen tesis etmiştir. Sasanilerin ilk hükümdarı olan Ardeşir ülke içerisinde

kendi otoritesini güçlendirmek için Zerdüşt din adamları ile birlik olarak devleti idare etmiştir.¹⁸⁸

I. Ardeşir Part Devletini ortadan kaldırdıktan sonra hemen fetih hareketlerine başlamıştır. Bu dönemde Kirman, Yezd, İsfahan ele geçirildi.¹⁸⁹ I. Ardeşir daha sonra Huzistan ve Umman bölgesini de ele geçirerek Hindistan'a doğru yöneldi ve Pencab denilen yeri kuşatarak Sinde kadar ulaştı. I. Ardeşir bu fetihlerden sonra İran'a geri dönerek Roma devletine karşı ordusunu güçlü hale getirmiştir. Roma bu dönemde I. Ardeşir'in Yukarı Mezopotamya üzerinde hâkimiyet kurmasından rahatsız olduğu için Sasaniilere karşı savaş hazırlıklarına girişmiştir.¹⁹⁰ I. Ardeşir 226 yılında Fırat nehrini geçmesi üzerine Roma İmparatoru Aleksandros ona mektup yazarak Sasanileri tehdit etmiştir. I. Ardeşir ise bu cevaba karşılık 400 seçkin askerini ve onları silahlarla donatıp en iyi atlar vererek Roma'ya elçi olarak göndermiştir. I. Ardeşir bununla yetinmeyerek Roma imparatoruna hitaben yazdığı mektupta "Rumlar'ın, Asya bölgesindeki yerleri bana varis kalacaktır ve Roma devletine sadece Avrupa bölgesi yeterli olacaktır" diyerek hızlı bir şekilde Rumların Asya bölgesini tahliye etmelerini emretmiştir.¹⁹¹ Roma devleti bu uyarıya uymayarak faaliyetlerine devam etmiştir. I. Ardeşir ise bu olaya sinirlenerek ordusunu Roma bölgesine götürdü. Roma imparatoru, I. Ardeşir'in bu hamlesinden korktuğu için Sasani devleti ile sulh yapmak istedi. Fakat iki devlet arasında barış sağlanamadığı için savaşmak zorunda kalmışlardır. Kaynaklarda Roma İmparatoru Aleksandros'un Sasani devletine karşı üstünlük sağladığını ve Ardeşir'in ordularını Roma bölgesinden geri çektiği yazılır.¹⁹² Sasani devletine karşı önemli zafer kazanan Roma imparatoru bu zaferi görkemli bir şekilde kutlamıştır.

Roma İmparatorunun 235 yılında ölmesi üzerine I. Ardeşir bunu fırsat bilerek fetih hareketlerine tekrar başladı. Sasaniler, Nisibis (Nusaybin) bölgesi üzerinde

¹⁸⁸Seyyid Nefisi, **Tarih-i İctima-i İran, Ez İnkıraz-ı Sâsânîyân Ta İnkıraz-ı Emevîyan**, Tahran, İntişarat-ı Esatir, 1384, s. 28-30.

¹⁸⁹ Hasan Pirniya, **Tarih-i İran Bastan**, C:3, İntişarat-ı Nigah, Tahran, 1386, s. 2569.

¹⁹⁰Ferinaz Huşyar, Zeynep Kerd, "Berresi-yi Tahlili Revabıt-ı Siyasi Sâsânîyan Ba Rum Ez Ağaz Ta Hüsrev Enuşirvan," **Pejuheşgah-i Ulum İnsan**, Şomare 21, 1392, s. 76.

¹⁹¹ Hasan Pirniya, **Tarih-i İran Kabl'ez İslam**, Tahran, İntişarat-ı Pars, 1389, s. 196-197.

¹⁹² Pirniya, **Tarih-i İran Kabl'ez İslam**, s. 198.

egemenlik kurdu. Fakat bu dönemde Armenia Krallığı, Sasani devletine karşı isyan ederek devleti zor durumda bırakmıştır.¹⁹³

2.1.2. I. Şapur Döneminde Sasani -Roma Mücadelesi (241-272)

Roma ve Sasani tarihinde önemli bir yere sahip olan I. Şapur, 241 yılında tahta çıkmıştır. I Ardeşir hayatta iken oğlu I. Şapur’u veliht ilan etmiş ve onunla birlikte pek çok savaşa katılmıştır. I. Şapur tahta çıktıktan sonra Armenia ve Harran bölgelerinde ortaya çıkan isyanlar ile uğraşmak zorunda kaldı. I.Şapur bu isyanları bastırdıktan sonra babası döneminde başlayan Roma – Sasani savaşlarını devam ettirmiştir. Bu dönemde Sasani ve Roma savaşlarının en önemli nedenini, her iki devletin de Armenia, Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve İpek yolu üzerine hâkimiyet kurma düşüncesi oluşturmaktadır. Bu yüzden Orta Çağın iki güçlü devleti, bu hedefleri gerçekleştirmek için birçok defa karşı karşıya gelmiştir.

Sasani devleti I. Şapur zamanında Roma ülkesinde meydana gelen karışıklıktan yararlanarak Nusaybin ve Antakya bölgelerini ele geçirdi. I. Şapur kendi kitabesinde Roma ile yapmış olduğu mücadeleyi şöyle ifade eder: “Biz devleti kurduk, Kısra Gerdinyanus, Rum, Gut ve Cerman milletini, İran’a karşı toplayarak Suriye’ye geldi ve Suriye sınırında büyük bir savaş oldu. Bu savaşta Gerdinyanus öldü ve Rum orduları dağıldı. Rumlar, Filipi imparator ilan etti. Rum İmparatoru Filip bizim yanımıza gelerek kendi adamlarının hayatını kurtarmak için beş yüz bin altın ödedi. Yani bize vergi verdi” diyerek bu savaşın nedenini açıklamıştır.¹⁹⁴ Sasani ve Roma savaşlarının bir başka nedeni ise Sasani devleti içerisinde büyük güce sahip olan eşrafların, mobadların, hirbazların ve komutanların, Roma ile yapacakları savaşlarda önemli menfaatler elde edeceklerini düşündükleri için I.Şapur’u, Roma ile savaşma konusunda sürekli telkin etmişlerdir. Çünkü savaşlarda ganimetler ve esirler büyük kazançlar sağlandığı için bunlardan faydalanmak istemişlerdir.¹⁹⁵

Bu dönemde Roma imparatoru olan III. Gordianus (238 – 244), Sasani devletinin Nusaybin bölgesini ele geçirdiği haberini duyunca hemen kendi ülkesindeki iç

¹⁹³Agathangelos, **History of teh Armenians**, Trans. J.D. Frendo, Berlin/New York, 1975,s. 41.

¹⁹⁴Zerrinkoob A Hüseyin, **Tarih-i Merdum-i İran**, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1394, s. 427.

¹⁹⁵Pigulevskaia Nina Viktorovna, **Şehirha-yi İran Der Ruzgar-i Partiyan ve Sasaniyan**, (Çev. İneyatullah Rıza), Tahran, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1372, s. 229.

karışıklıkları hallederek Sasani devletine karşı savaş ilan etti. Bu savaş neticesinde Roma, Sasani devletini Suriye’de yenilgiye uğrattı. III. Gordianus bu zaferden sonra ordusunu Fırat bölgesinden geçirerek Nusaybin bölgesini ele geçirdi. Daha sonra Dicle üzerinden Tisfon’a gelerek bu bölgeyi kuşattı. Fakat bu arada Roma ordusu içerisinde imparatora karşı isyan hareketi başladı ve bu isyan sonucunda asiler, Gordianus’u öldürerek Roma ülkesinde iç karışıklıkların meydana gelmesine neden olmuşlardır.¹⁹⁶ Kaynaklarda III. Gordianus’un, Arap Philipusun ihaneti yüzünden öldüğü yazılır.¹⁹⁷ Çünkü daha sonra asilerin desteğini alan Arap Philippus yeni Roma imparatoru seçildi.¹⁹⁸ Sasanilerin, Armenia Krallığının içişlerine karışmasından rahatsız olan Philippus, Sasani devletine karşı savaş ilan etmiştir¹⁹⁹ ve I.Şapur ile yaptığı Massice savaşını kaybederek barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı (244). Bu anlaşmaya göre: Roma, Sasaniler’e 500.000 altın verecek.²⁰⁰ Ayrıca Roma ordusu Armenia ve Mezopotamya bölgesini Sasanilere bırakılacak kararı alınmıştır.²⁰¹

Şapur döneminde Roma ile Sasani arasında 258 yılında tekrar bir savaş yapıldı. Bu savaşın nedeni ise Sasaniler’in Fırat’tan geçerek Antakya bölgesini ele geçirmesi idi. Bu dönemde Roma İmparatoru Valerianus idi. İki ordu Urfa yakınlarında karşı karşıya geldi. Bu savaş neticesinde Valerianus çok ağır bir yenilgi aldı. (260)²⁰²Kaynaklarda Sasani ordusunda görev yapan süvarilerin ve fillerin stratejik şekilde kullanılması sayesinde Roma devletinin yenilgiye uğradığı yazılır.²⁰³ I Şapur bu savaş sonunda Roma imparatorunu esir alarak ona kötü davranışlarda bulunmuştur.²⁰⁴Kaynaklarda I.Şapur’un, Valerianus’u zindanda saklayarak her gün onun sırtına basarak ata bindiği yazılır.²⁰⁵Nakşı Rüstem resminde I.Şapur ata binmiş ve Roma İmparatoru Valerianus diz çökmüş şekilde nakş edilmiştir. Böylece I.Şapur

¹⁹⁶Pirniya, **a.g.e**, s. 193.

¹⁹⁷M. Diakonoff, **Tarih-i İnan Bastan**, (Çev. Ruhi Erbab), Tahran, İntişarat-ı Nıgeh, 1346, s. 378.

¹⁹⁸Yarshater, **a.g.e**, s. 226.

¹⁹⁹Frye Richard N, **The History Of Ancient Iran**, München, 1984, s. 310.

²⁰⁰Boyle, John Andrew, “Ez Selevkiyan Ta Furupaşı-yi Sâsânıyan, **Tarih-i İnan Cambridge**, (Çev. Hasan Enüşe), C.3 (1), Tahran, 1368, s. 226.

²⁰¹Pirniya **a.g.e**, s.193.

²⁰²Abbas Kadyani, **Tarih-i Kamil İnan Zemin**, C.2, Tahran, İntişarat-ı Arıyen, 1378, s. 808.

²⁰³İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008, s. 24.

²⁰⁴Zosimus, **New History**, Trans. By Ronald D. Ridle Byzantina 2, Australian for Byzantine Studies,1982, s. 12.

²⁰⁵Tarihi İnan Cambridge, **a.g.e**, s. 123.

bu büyük zaferini ebedileştirmiştir.²⁰⁶ I. Şapur bu zafer neticesinde Antakya' nın önde gelen lideri olan Cyriadis'i Roma imparatoru olarak atamasından sonra yönünü Küçük Asya'ya çevirdi.²⁰⁷ I. Şapur bu bölgeleri çok kolay şekilde ele geçirdi. Bu dönem de Sasani devleti büyük zaferler kazanırken Roma ise siyasi, sosyal ve ekonomik yönden bir çöküntü dönemine girmiştir. Çünkü Roma devleti Urfa savaşında Sasaniler tarafından ağır bir yenilgi aldıktan sonra Germenler, Alp bölgesinden geçerek İtalyaya saldırdılar ve Gutlar ise Yunanistan'ı ele geçirerek Roma devletini güç durumda bırakmışlardır.²⁰⁸

2.1.3. Roma- Armenia İttifakı İle Sasani Devleti Arasındaki Savaşlar (293- 379)

Sasani ve Roma İlişkileri Sasani Hükümdarı Nersi (293-302) zamanında büyük bir ivme kazanmıştır. Nersi tahta çıktığında kardeşi Hürmüz ona isyan ederek Sasani devletini çok zor durumda bırakmıştı. Fakat Nersi kısa sürede bu isyanı bastırarak ülke içerisinde oldukça nüfuzlu hale gelmiştir. Sasani devleti bu dönemde Armenia yüzünden Roma ile önemli bir savaş yapmıştır. Daha öncede ifade edildiği gibi Armenia, Ardeşir döneminde Sasanilere bağlanmıştı ve Armenia satrabı olan Hüsrev, I.Ardeşir tarafından öldürülmüştü. Ama Armenia beyleri, Sasani devleti içerisindeki Zerdüşt din adamlarının kendilerine karşı çok mutaasıp oldukları için onlardan kurtulmak için Roma devletine yakınlaşmaya çalışmışlardır.

Bilindiği üzere Sasani ve Roma devletleri Kafkasya bölgesinde güçlü olabilmek için Armenia bölgesinin ele geçirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Bundan dolayı her iki devlet de Armenia Krallığını kendi hâkimiyetleri altına almak için birbirleri ile uzun yıllar boyunca mücadele etmişlerdir. Roma imparatoru Diocletianus bu bölgeyi kendisine bağlamak için eski Armenia satrabı Hüsrev'in oğlu olan Tirdadı, Armenia bölgesine satrap olarak atamıştır. Bu durumdan rahatsız olan Sasani hükümdarı, Tirdadı Armenia bölgesinden kovarak Roma imparatoruna sığınmak zorunda bırakmıştır.

Bu dönemde Roma, Diocletianus'un ıslahatları sayesinde siyasi, sosyal ve ekonomik yönden güçlü bir devlet haline gelmişti. Bu nedenle Roma en büyük düşmanı olan Sasanileri ortadan kaldırmak için Tirdada yardım etme kararı aldı. Roma imparatoru

²⁰⁶ Yarshater, **a.g.e**, s. 446.

²⁰⁷ Kadyani, **a.g.e**, s.808.

²⁰⁸ Seyyid Perhiz Kari, **Cengha-yi Bozorgi Tarih-i İnan Kamil**, Tahran, İntişarat-1 Emir Kebir, 1386, s. 81.

bir komutan önderliğinde kendi ordusunu Sasani devletine karşı savaşması için Galeriusu, Suriye'ye gönderdi. İki ordu Harran yakınlarında karşı karşıya gelerek yaklaşık iki gün boyunca savaşmasına rağmen birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadı. Savaşın üçüncü gününde Sasaniler, Roma ordusuna büyük bir hamle yaparak onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu hezimet karşısında Galerius ve Tirdad kendi canlarını kurtarmak için Fırat nehrine atlamak zorunda kaldılar.

Roma imparatoru bir yıl sonra kış ayında bu savaşın intikamını almak için Sasani devleti üzerine bir sefer düzenledi. Bu savaşta yine komutan Galerius idi. Fakat kendisi savaş konusunda Sasanilere karşı büyük tecrübeler kazandığı için ordusunu çok güçlü hale getirmişti. Galerius, ordusunu Armenia üzerinden hareket ettirerek Sasani devletine saldırdı. Bu arada Sasani ordusu Galerius'un bu faaliyetlerinden habersizdi ve Roma bu hamle ile Sasanileri çok ağır yenilgiye uğrattı. Sasani hükümdarı Nersi bu savaşta ağır yaralanarak canını zor kurtardı. Bu savaş sonunda Roma birçok Sasani büyüklerini esir etti. Nersi, Roma imparatoruna elçi göndererek sulh yapmak istediğini bildirdi. Roma ise bu isteği kabul ederek aralarında bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre; Sasaniler bundan sonra Armenialar'ın iç işlerine karışmayacak, Sasani ve Roma arasındaki mal ticareti Nusaybin bölgesinde yapılacak, Dicle nehri her iki devletin sınır bölgesi sayılacak ve Gürcistan bölgesi Roma devletine bırakılacak kararı alındı. Sasani devleti kurulduğundan bu yana Roma ile hiç bu kadar ağır bir anlaşma imzalamamıştı. Nersi bu anlaşmadan sonra derin bir üzüntüye girerek hükümdarlığı terk etme kararı aldı.

Sasani ve Roma ilişkileri II. Şapur zamanında önemli gelişmeler yaşadı (309-380). Tirdad döneminde Armenia Krallığı'nın Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle birlikte Armenia ülkesinde isyanlar baş gösterdi. II. Şapur, Armenia'da meydana gelen bu karışıklıklardan yararlanarak Armenia Krallığını²⁰⁹ kendisine bağladı. II. Şapur daha sonra Arap kabilelerini de kendi idaresi altına alarak Roma'ya karşı önemli müttefikler kazanmış oldu. Roma devleti ise II. Şapur'un bu faaliyetlerine sinirlenerek Sasanilere karşı savaş ilan etti. Bu dönem de Roma

²⁰⁹Bilindiği üzere Tirddat'tan sonra Armenia Krallığına satrap olan yöneticiler yeteneksiz olduğu için Krallık, zayıf bir döneme girerek Roma ve Sasani tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. (Bkz. Frye, Richard N, "The Political History Of Iran Under The Sasanian" *The Cambridge History Of Iran*, Vol. 3(1), p. 125).

İmparatoru Konstantin idi. İki ordu Sengara civarında karşı karşıya geldi. II. Şapur, Roma ordusuna tuzak kurarak onlara ağır bir darbe vurmuştur.²¹⁰

Bu dönemde İran'ın doğu sınırları Hunların saldırılarına maruz kaldı. II Şapur, Hunların bu taaruzlarını önlemek için Hunlar üzerine bir sefer düzenledi. Bu sefer neticesinde Hunlar ve Sasaniler arasında barış anlaşması imzalandı. Roma devleti, II. Şapur'un bu başarılı politikaları karşısında 356 yılında Sasani devletine elçi göndererek barış teklifinde bulunmuştur. II. Şapur ise Roma devletine hitaben yazdığı mektupta“Eğer Armenia ve Mezopotamya bölgesini babam zamanında Sasani devletine ait olduğunu beyan ederse bu barış anlaşmasını kabul edeceğim. Aksi takdirde barışın olmayacağını söyleyerek” Roma'yı tehdit etmiştir. II. Şapur, 359 yılında Diyarbakır'ı ele geçirdi. Bu arada Roma devletine yeni imparator olan Julien (361) başa geçer geçmez Armenia'nın yardımıyla Sasaniler'e karşı savaş ilan etti. Fakat Tisfon halkının Roma İmparatorunu öldürmesi üzerine Roma ordusunda karışıklıkların ortaya çıkmasına neden oldu (363). Roma devleti ise yaşanan bu olumsuz durumdan dolayı Sasani devleti ile anlaşmak zorunda kaldı. Bu anlaşma ile Nusaybin ve Armenia bölgesi Sasani devletine bırakıldı.²¹¹

Bu dönemde Armenia ve Gürcistan bölgesi yüzünden Roma ve Sasani devletleri üçüncü kez karşı karşıya geldi. Bu dönemde Valentinus Roma imparatoru idi (370) ve ilk icraatı Armenia'ya yardım olarak asker göndermesi oldu. Bu durumdan rahatsız olan Sasaniler, Roma'ya karşı savaş ilan etti. İki devlet arasındaki savaş 371 yılında son buldu. Bu savaştan sonra II. Şapur, Armenia Papasını, resmen kral olarak tanıdı. Armenia Papası daha sonra ülkesinde mutlak hâkimiyetini kurduktan sonra dış politikada almış olduğu kararlar yüzünden Roma devletinin düşmanlığını kazandı. Armenia Papası özellikle hem Tisfon bölgesine hem de Konstantinopal'e karşı izlemiş olduğu siyasetinden dolayı Roma imparatorunun emri ile öldürülmüştür (376). Bu olayı duyan II. Şapur kendi komutanını Armenia bölgesine tayin etti. II. Şapur'un bu siyaseti ile Roma ve Sasani arasında 378 yılında yeniden bir anlaşma yapıldı. İki devlet bu anlaşma ile Armenia bölgesini kendi aralarında ikiye böldüler.

²¹⁰ Gulam Hüseyin Mukteder, **Cengha-yi Heftsad Sale İran ve Rum**, Tahran, İntişarat-ı Semir, 1390, s. 95-96.

²¹¹ Parvaneh Pourshariati, **Decline and Fall of the Sasanian Empire**, 2008, London, s. 56.

2.1.4. IV. Yüzyılın İkinci Yarısından VI. Yüzyılların Sonuna Kadar Sasani ve Roma Münasebetleri

II. Şapur'un 379 yılında ölümü ile²¹² Sasani devletinde birçok sorun meydana geldi. Özellikle devletin kuzey ve doğu sınırlarına Hunlar ile diğer göçebe kavimlerinin akınları yüzünden devlet zayıf bir döneme girdi.²¹³ II. Şapur'dan sonra tahta sırasıyla II. Erdeşir (379-383), III. Şapur (383-388) ve IV Behram (388-399) geçti. III. Şapur ve IV. Behram zamanında Armenia bölgesi, Bizans ve Sasani arasında tekrar ikiye bölündü. Batı Armenia Bizans'a, Doğu Armenia ise Sasanilere verildi.²¹⁴

I.Yezdigirt döneminde ise (399-420) oldukça ilginç bir olay yaşandı. Bizans İmparatoru olan Arcadius, I.Yezdigirt'in kontrolüne girdi. Arcadius yakında öleceğini hissettiği için kendisinden sonra tahta oğlunun geçmesini istedi. Fakat Bizans ülkesindeki bazı muhalif gruplar buna izin vermek istemediği için Arcadius da Sasani hükümdarına mektup yazarak ondan yardım istedi. Sasani devleti de bu fırsattan yararlanarak Bizans imparatoruna yardım ederek Arcadius'un oğlu olan Theodosius'u Bizans imparatoru olması için desteklemiştir. V.Behram Gur zamanında ise (421-438)²¹⁵ Bizans, İran'a bir elçi göndermiştir ve varılan mutabakat ile iki devlet arasında barış yapıldı. Anlaşmaya göre iki devlet de birbirlerinin sınır bölgesine kaleler inşa etmeme kararı alındı.²¹⁶

Behram Gur döneminde Sasanilerin Nusaybin bölgesini ele geçirme düşüncesinden dolayı iki devlet tekrar karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Bu savaş Sasani devletinin hamlesiyle başladı. Sasani komutanı olan Mehrnersi, Nusaybin bölgesine hareket ederek bu şehri kendisine bağlamak istemiştir. Bu haberi duyan Bizans orduları hiç vakit kaybetmeden Nusaybin bölgesine geldi. Bizans ordusu bu şehri kuşattı ama ele geçiremedi. Daha sonra Behram Gur komutanına yardım etmek için ordularını bu bölgeye gönderdi. Bizans orduları Sasaniler ile başa çıkamayacağını anlayınca geri çekilmek zorunda kaldı. Behram Gur ise bu fırsattan yararlanarak Erzurum'u kuşattı ama bu şehri ele geçiremedi. Neticede iki devlet birbirlerini yenemeyeceğini anlayınca aralarında barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre:

²¹² Mir Ahmedi, **a.g.e**, s. 600-602.

²¹³ Curtis John, **İran Bastan**, (Çev. Azer Besir), Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1396, s. 129.

²¹⁴ Diakonoff, **a.g.e**, s. 391.

²¹⁵ Pirniya, **a.g.e** s. 205-206.

²¹⁶ Prokopios, **Cengha-yi İran ve Rum**, (Çev. Muhammed Sa'idi), Tahran, İntişarat- İlmi ve Ferhengi, 1360, s. 19

Her iki devlette kendi ülkesinde yaşayan azınlıklara dini konuda serbestlik tanıyacak.²¹⁷ Araplar, Sasanilere karşı olumsuz davranışlarda bulunup ve Bizans devletine sığınırsa bu isyancılar Sasani devletine geri verilmeyecektir. Bizans devleti, Kafkas bölgesinde geçtiklerinde Sasani devletine vergi verecek gibi kararlar alınmıştır. İki devlet arasında yapılan bu barış anlaşması pek uzun sürmedi. Çünkü Bizans her seferinde Sasani devletine vermesi gereken vergileri ödememek için birtakım bahanelerde bulunuyordu. Bu yüzden Sasani ve Bizans arasındaki anlaşmalar bazen yenilenmek zorunda kalınıyordu.

Bu dönemde Armenia, Bizans ve Sasani devletleri arasında meydana gelen savaşıardan istifade ederek bağımsızlık hareketinde bulundu. Sasani hükümdarı Behram Gur ise Bizans ile anlaşma yaptıktan sonra Armenia bölgesinin içişlerine müdahale etmeye çalıştıysa da onları hâkimiyeti altına almayı başaramadan hayatını kaybetmiştir. Daha sonra yerine II. Yezdgirt Sasani hükümdarı oldu. Bu dönemde iki devlet de kuzeyden gelen bazı kavimlerin saldırısı yüzünden aralarında bir anlaşma imzaladılar.²¹⁸ Bu anlaşmaya göre, Bizans, Sasani sınırında karakollar kurmayacak, Bizans devleti, Sasanilerin Derbent bölgesini sağlam bir şekilde müstahkem edene kadar vergi verecek. Çünkü bu dönemde Kuzeyde yaşayan bazı kabileler Sasani devletine karşı saldırıda bulunuyorlardı.

Sonuç olarak Sasani ve Bizans devletleri bu anlaşma ile yabancı kavimlerin saldırılarına karşı dostane bir şekilde ilişkilerini sürdürme kararı aldılar.²¹⁹ III. Hürmüz, I. Firuz ve Balaş dönemlerinde Sasani devleti içerisinde siyasi ve sosyal krizlerin meydana gelmesi dışta da Akhunlar ve Armenia devletleri ile sürekli mücadele edilmesinden dolayı Bizans devleti ile pek ilişki içerisine girilmedi. Ama Sasani ve Bizans ilişkileri I. Kubad zamanında vergi yüzünden tekrar bozulmaya başlamıştı. Daha önce de ifade edildiği gibi Kubad, Ruhanilerin baskısı ile sürgün edildikten sonra Akhunların yanına sığınmıştı ve onların desteği ile yeniden Sasani hükümdarı olmuştu. Kubad, Akhunların bu yardımına karşılık vergi verme konusunda onlara söz vermişti. Kubad da bu vergi borcunu Bizans'tan almak istedi.

²¹⁷ Huşyar Ferinaz, Kerd Zeyneb, "Berresi-yi Tahlili Revabıt-ı Siyasi Sâsânîyan ve Rum Ez Ağaz Ta Enuşirvan Hüsrev," **Pejuheşgah-i Ulum İnsani**, Şomare, 21, 1392, s. 96.

²¹⁸ Abdol Hosein Zarrinkoob, Roozbeh Zarrinkoob, **Tarih-i İran Bastan**, Tahran, İntişarat-ı Danuşgah-ı Tahran, 1379, s. 53-56.

²¹⁹ Mir Ahmedi, **a.g.e**, s. 606-607.

Çünkü Sasaniler II. Yazdigirt döneminde Bizans devleti ile 60 yıllık bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Bizans, Sasanilere yıllık vergi verecekti. Kubad, Bizans devletine bir elçi göndererek kalan yıllık vergi borçlarını ödemesini istemiştir. Bizans imparatoru ise Sasanilere vergi ödenmeyeceğini bildirdi. Bu cevaptan rahatsız olan Kubad hiç vakit kaybetmeden Bizans üzerine sefere çıktı. Sasani ordusu önce Armenia bölgesini kuşattı. Daha sonra Erzurum'u ve Diyarbakır şehirlerini ele geçirerek Bizans devletini yenilgiye uğrattı. Kubad bu zaferden sonra Bizans ile çok kazançlı bir anlaşma yapacağı sırada Akhunların, Sasani devletinin sınırına kadar ilerlemesi yüzünden Bizans ile karlı bir anlaşma yapılamadı. Bizans bu fırsattan yararlanarak Sasani devletine karşı kaybettiği yerleri almak istedi. Bunun için hemen ordusunu Diyarbakır ve Nusaybin'e göndererek bu şehirleri ele geçirdikten sonra Sasani devleti ile bir barış anlaşması imzalandı. Kubad, Bizans ile anlaşma imzaladıktan sonra tekrar Akhunlar üzerine sefer düzenledi.

Kubad zamanında bu sefer Gürcistan yüzünden Bizans ile anlaşmazlık yaşandı. Bu dönemde Gürcistan Kralı, Bizans ile ittifak yaparak Sasanilere karşı ayaklanmaya çalışmıştır. Bu haberi duyan Kubad hiç vakit kaybetmeden Lazkiye ve Gürcistan bölgesini ele geçirerek Bizans'a beklenmedik bir darbe vurdu. Bizans devleti ise Armenia bölgesine gelerek Sasaniler ile önemli bir savaş yaptı. Bu savaş neticesinde iki devlet de birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadı. İki yıl sonra bir Bizans komutanı Sasaniler tarafından bozguna uğratıldı. Bizans devleti de bunun intikamını almak için Kuzey kabilelerden yardım istedi Çünkü Bizans bu dönemde Sasanileri yenebilecek bir savaş teçhizatına sahip değildi. İki devlet arasında yapılan savaş başta Sasani devleti lehine sonuçlansa da savaşın yönü değişerek Bizans üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Sasani devleti 531 yılında Şam'a saldırması yüzünden iki devlet üçüncü kez karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Bu savaş Sasaniler'in üstünlüğü ile sonuçlanmasına rağmen Sasani ordusunda bir mutluluk etkisi yaratmadı. Çünkü Kubad'ın ölümü ile Sasaniler geri çekilmek zorunda kaldı.²²⁰ Kubat'tan sonra Sasani tahtına I. Hüsrev geçti (531-579).

I.Hüsrev döneminde Bizans ile hiçbir sorun yaşanmadı. Çünkü I.Hüsrev ülke içerisinde önemli ıslahatlar ile uğraşırken Bizans devleti ise Afrika ve İtalya ile ilgilendiği için Sasani devleti ile savaşa gibi bir düşüncesi yoktu. Bu yüzden iki

²²⁰ Resul Pur Rıza, **Tarih-i Temeddünü Ferheng-i İran Bastan**, Tahran, İntişarat-ı Mehruz, 1385, s. 311-312.

devlet aralarında bir dostluk anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre: İki devlet de birbirlerinin sınır bölgelerine saldırmayacak. Bizans devleti Şehri Dara denilen bölgeyi tasarruf edebilme hakkına sahip oldu. Ama Bizans devleti Mezopotamya bölgesinde güçlü bir merkezi yapı kurma düşüncesinden vazgeçecek kararı alındı. Bu anlaşmadan sonra Justinianos, Afrika ve İtalya üzerine sefere çıkarak büyük başarılar kazandı. Bu durumu kendi menfaati için bir tehlike olarak gören I Hüsrev, Bizans devletine savaş ilan etti.²²¹

Hüsrev önce Antakya'yı ele geçirerek burada çok sayıda elde ettiği esiri kendi yanına alarak Sasani ülkesine götürdü.²²² I Hüsrev fetih hareketlerine devam ederek Lazkiye bölgesine sefer düzenledi. Bu seferin nedeni ise Bizans'ın, Lazkiye bölgesini kendi hâkimiyeti altına almak istemesinden rahatsız olan Lazkiye Kralı, I. Hüsrev'den yardım istedi. I. Hüsrev ise hiç vakit kaybetmeden Lazkiye bölgesine doğru hareket etti. Bizans devleti de lazkiye bölgesinden ticari vergi almak istiyordu Bu yüzden de bu bölgeyi kaybetmemek için Sasani devleti ile savaşa kararı aldı.²²³ Fakat iki devlet de birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadığı için aralarında bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre: Sasani devleti, Lazkiye bölgesinden çekilecek ve burayı Bizans'a bırakacak. Bizans ise her yıl Sasanilere 30 bin altın verecek. Ayrıca Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanlar özgür olacak ama dinlerini yaymayacak kararı alındı.²²⁴

2.1.5. II. Hüsrev Döneminde Bizans İle Uzun Savaş Dönemi (590-628)

II. Hüsrev zamanında Sasani ve Bizans ilişkileri siyasi, sosyal, dini ve ekonomik yönden önemli bir sürece girmiştir. Bu dönemde Bizans ve Sasani devletleri 627 yılından 653 yılına kadar birbirleri ile kıyasıya bir mücadele içerisine girdiler. II Hüsrev döneminde Bizans ve Sasani arasında yapılan ilk savaşın nedeni ise Bizans imparatoru Maurice öldürülünce oğlu II. Hüsrev'e sığınmıştı. II. Hüsrev de Bizans'a yeni imparator olan Focas'u meşru olarak tanımayınca iki devlet arasında savaş başladı. II. Hüsrev önce Mezopotamya bölgesine sefer düzenledi. Daha sonra Diyarbakır, Urfa ve Harran bölgesini ele geçirdi. II. Hüsrev bu başarılı fetih

²²¹ Pirniya, **a.g.e**, s. 211-212.

²²² Diakonoff, **a.g.e**, s. 458

²²³ Perviz Recebi, **Hezarha-yi Gomşode**, C.4, Tahran, İntişarat-ı Tus, 1372, s. 288.

²²⁴ Abdülazim Rızayı, **Engize-yi Şikesteha-yi ve Peyruzha-yi İnan der Cengha**, Tahran, İntişarat-ı Dor, 1381, s. 157.

hareketlerine devam ederek Kapadokya, Suriye Filistin ve Armenia bölgesini ele geçirdikten sonra Küçük Asya'yı yağmaladı. Bu dönemde Bizans devleti siyasi, sosyal ve ekonomik yönden kaos içerisinde olduğu için Sasani devletine karşı başarılı savunma yapamamıştır. Bu arada II. Hüsrev fetih hareketlerine devam ederek Antakya ve Dımaşk'ı ele geçirdi (613) ve ardından Kudus'ü kendisine bağlayarak buralardaki kiliselere büyük zararlar verdi (614). II. Hüsrev, komutanını Mısır'a göndererek İskenderiye'yi fethetmesini istedi.

Bu dönemde Herakleios'un Bizans imparatoru olmasıyla birlikte yeni bir dönem başladı (610).

Herakleios, Sasani tehlikesini önlemek için II. Hüsrev'e barış teklifinde bulundu. Fakat II. Hüsrev bu teklifi alaya alarak reddetti. Bütün bu olaylar dışında Avarların da İstanbul'u kuşatmaları ile Bizans ülkesinde büyük tedirginlik yarattı. Herakleios ise hemen Bizans hazinelerini alarak Kartaca'ya kaçmak istedi ama bu durumdan rahatsız olan kilise ve halk tepki göstererek izin vermedi. Herakleios da mecburen Sasani devleti ile savaşa kararı aldı. Bunun için Afrika'dan gemileri İstanbul'a kadar getirerek savaşın seyrini değiştirdi. 622 yılında Armenia yakınlarında Herakleios ve Sasani komutanı olan Şehrberaz arasında yapılan savaş Bizans lehine sonuçlandı. Herakleios bu zaferden sonra dış politikada önemli bir hamle yaparak kendi elçisini Hazar ülkesine göndererek Sasanilere karşı bir ittifak yapmak istedi ve yapılan müzakere sonucunda iki devlet Sasanilere karşı birleşme kararı aldı.²²⁵ Herakleios bu anlaşmadan sonra ordusu ile Lazkiye tarafına yöneldi. Bu haberi duyan II. Hüsrev ise 40 bin kişilik ordu ve savaş için getirttiği aslanlar ile Azerbaycan bölgesine ilerlerdi. Fakat Sasani ordusu içerisinde beklenmedik bir karışıklığın meydana gelmesinden dolayı bu savaşta Bizans lehine sonuçlandı. Bizans ordusu bu zafer ile heyecana gelerek Sasani şehirlerini ele geçirdi²²⁶(623). Ayrıca Herakleios, Zerdüşt tapınaklarını tahrib ederek Sasani ülkesine büyük bir darbe vurmuştur.²²⁷Bu duruma çok üzülen II Hüsrev, Bizans'a karşı son bir büyük hamle yapmak için Avarlar ile anlaşarak İstanbul'u kuşatmaya karar verdi. II. Hüsrev

²²⁵ İneyatullah Rıza, **İran ve Turkan Der Ruzgar-i Sâsânîyan**, Tahran, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1389, s. 159.

²²⁶ Sebeos, **Tarih-i Sebeos**, (Çev. Mahmut Fazlı Bircendi), Tahran, İntişarat-ı Kaknus, 1393, s.187.

²²⁷ Theophanes Confessor, **The Chronicle, Byzantine and Near Eastren History**, Ad 284-813, Trans. C. Mango and R. Scott, Oxford, 1997, s. 307-308.

hiç zaman kaybetmeyerek ordusu ile Bizans üzerine yürüdü. Fakat II. Hüsrev gemi yetersizliğinden dolayı İstanbul'u iyi bir şekilde kuşatamadığı için başarısız olmuştur. Bu olaydan sonra Herakleios hemen bir hamle daha yaparak II. Hüsrev'in Tisfon yakınlarında ikamet ettiği yeri ele geçirmek istedi. Herakleios bu sefer sonucunda birçok Sasani komutanını öldürmesine rağmen bu bölgeyi ele geçiremedi. Çünkü Sasaniler bu şehri iyi bir şekilde korudukları için Herakleios geri çekilmek zorunda kaldı. II. Hüsrev son bir kez daha Bizans'a karşı savaş ilan etmek istediysede buna cesaret edemeyerek firar etti. II. Hüsrev'in bu kaçıışı dışında özellikle Desger (Tisfon yakınlarında bir yer) bölgesinde Bizans'a karşı ağır bir yenilgi almasından dolayı halk tarafından büyük tepkiye neden oldu ve neticede II. Hüsrev bu yenilgilerinden dolayı hapse atılarak öldürüldü (628). II. Hüsrev'in ölümüyle tahta II Kubad çıktı. Bu dönemde iki devlet de hem siyasi hem de ekonomik anlamda zayıf bir hale geldikleri için aralarında barış anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre: Sasani ve Bizans devletleri birbirlerinden aldıkları yerleri geri verecek. Sasani devleti, Beytül Mukaddesten götürmüş olduğu Hristiyanları, Bizans'a geri iade edecek kararı alındı.

Sonuç olarak II. Kubat'tan sonra küçük yaşta olan III. Erdeşir tahta geçti (628–630). Bu dönemde III. Erdeşir Küçük Asya'yı, Mısır'ı ve Suriye'yi Bizans devletine geri vermeyi istemedi. Fakat III Erdeşir, Bizans devletine karşı koyamayacağını anlayınca Bizans'a bu bölgeleri teslim etmek zorunda kaldı.²²⁸

2.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

2.2.1. Basra Körfezi Ticaretinin Sasani ve Bizans Devletleri Açısından Önemi

Sasani ve Roma- Bizans devletleri Erken Orta Çağ döneminde ekonomik anlamda da birbirleri ile büyük rekabet içerisine girmişlerdir. Bu mücadele daha çok ticari yollar üzerinde olmaktaydı. Bu dönemde üç önemli ticari yol bulunmaktaydı. Bu yollar, İpek yolu, Kızıldeniz ve Basra Körfezi idi. İpek Yolu, İran'dan Çin'e kadar uzanan tarihi yol olarak bilinirdi. Kızıldeniz ya da diğer bir isimle "Derya'yi Sorg" ise hem Asya ve Afrika arasında olması hem de Hint Okyanusuna yakın olmasından dolayı ticari yönden büyük bir öneme sahipti.²²⁹ Diğer önemli ticari yol ise Basra Körfezi

²²⁸Pirniya, a.g.e, s.225.

²²⁹Touraj Deryaee, **Tarih-i Ferheng-i Sasani**, (Çev. Mehrdad Kudret Dizci), Tahran, İntişarat-ı Kaknus, 1382, s. 47.

(Halic-i Fars) idi. Kısaca bu körfezin tarihçesi hakkında bilgi verecek olursak; Basra Körfezi tarihte Pars denizi olarak bilinirdi. Basra Körfezi'nin coğrafi yapısına baktığımızda Asya Kıtasının güneybatısı, Arap Yarımadasının kuzeyi ve İran'ın güneyinde yer alır. Umman denizi vasıtasıyla Hint Okyanusuna bağlanır.²³⁰ Basra Körfezinin uzunluğu 1000 km, genişliği 300-400 km, yüzölçümü, 226000 kilometre, derinliği 35 ile 100m arasında değişir.²³¹ Basra Körfezi ya da diğer bir isim ile Halic-i Fars, tarih boyunca önemli suyolları ticaretine sahip olduğu için günümüze kadar önemini korumaktadır. Eskiçağ uygarlıklarından olan Fenikeliler, Haliç Fars aracılığıyla Hindistan ve Akdeniz arasında ticaret yapmışlardı. İskender ise bu önemli ticari yolunun doğu ve batı arasında bir köprü işlevine sahip olduğunu idrak edince Arap Yarımadasını ele geçirmek istemiştir.²³² Yine Asurlar, Babiller, Elamlar, Persler, Araplar da bu bölgenin önemini fark edince bu bölge üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. “Halic-i Fars” ismi tarihte birçok isimle anılmıştır. Strabon ve Batlamyus, Halic-i Fars'a, *Sinus Percius*, Persler, *Derya-yi Pars*,²³³ Asurlar, *Narmarratu* ya da Acı Deniz derken²³⁴ Araplar ise daha sonra “*Halic-i Arap*” adını vermişlerdir.²³⁵ Halic-i Fars'ın bu öneminden dolayı Sasani ve Roma-Bizans devletleri bu bölgeyi hâkimiyetleri altına almak için uzun yıllar boyunca rekabet etmişlerdir.

I. Ardeşir 226 yılında devleti kurduktan sonra fetih hareketlerine başlayarak önemli ticaret yollarını ele geçirmek istedi.²³⁶ Bunun için büyük bir sefer düzenleyerek Halic-i Fars, Bahren ve Umman bölgelerini kendisine bağlayarak ticari anlamda önemli kazançlar elde etti. I.Ardeşir, Halic-i Fars bölgesi ile bazı stratejik yerleri ele geçirdikten sonra bu bölgelerde ticareti canlandırmak için önemli limanlar kurdu. Bunlardan ilki günümüzde Buşehr'de olan Boht Erdeşir adında bir liman kenti idi. Bu liman Şiraz ve Kazerun şehirlerini birbirine bağlar ve bu limandan yapılan altın

²³⁰Nayib Pur Muhammed, Meliki, Lokman, “Coğrafya-yi Tarihçe-yi Halic-i Fars, “**Arşiv ve Nüşa-yi Pejuheş**, Şomare,148, 1389, s. 45

²³¹Mustafa Şehrabi, Haliç Fars, **Roşt-i Amużeş-i Zemini Şinasi**, Şomare, 62, 1389, s.4.

²³²Nayib Pur Muhammed, Meliki Lokman, **a.g.e**, s. 44

²³³ Gulam Rıza Devazdeh imami, “Haliç Fars ya Haliç Arabi Berresi-yi Yek Coğrafya Der Pişine-yi Tarih, ve Siyasi, **Mütalaat-ı İrani**, Şomare, 13, 1387, s. 70-75.

²³⁴Nayib Pur Muhammed, Meliki, Lokman, **a.g.e**, s. 46.

²³⁵ Rıza Erdekani Daveri, “Haliç Fars, Haliç Fars Est, “**Name-yi Ferhengi**, Şomare, 55, 1384, s. 7.

²³⁶Beyat, Azizullah, “Tarihçe-yi Halic-i Fars,” **Felsefe ve Kelam Şinahte**, Şomare, 2, 1365, s.1-2

ticareti diğer şehirlere nakledilirdi. Sasani devleti için en önemli liman ise Siraf idi. Siraf, Sasani devletinin en büyük limanı olarak bilinirdi.²³⁷ Bu şehir Sasaniler döneminde en popüler ticari şehir ünvanına sahipti.²³⁸ Siraf, Firuzabad ve Şiraz'ı birbirine bağlayan bir limandı. Son yapılan araştırmalarda Siraf şehrinde Rusya, İspanya, Suriye, Çin ve Arap paraları bulunmuştur.²³⁹ Bir başka liman ise Bender Lenge limanı idi. Bu bölge Sasani zamanında önemli bir ticari şehir olduğu için Avrupa ve Asya ülkeleri, Sasani tüccarları ile ticaret yapmak için bu bölgelere gelmişlerdir. Ayrıca Sasani devleti, Gur Erdeşir, Guzeran, Haşt, Rivardeşir, Mihraban ve Esterabad adında liman kentlerini de kurarak bu bölgeleri ticaret konusunda canlı tutmuştur.²⁴⁰ Roma devleti ise bu liman kentlerini ele geçirmek için Sasanilere karşı büyük bir mücadele vermiştir.

Sasani devleti bu önemli liman şehirleri dışında kendi ülkesinden geçen ticaret yollarının kalkınmasına da önem vermiştir. Çünkü Sasaniler bu ticari yollar vasıtasıyla Basra Körfezi üzerinde hâkimiyet kurmak istemiştir. Bu dönemde en büyük ticari yol Sasani devletinin şehri olan Tisfon'dan başlıyordu. Bu önemli ticari yol Havlan ve Kengaver vasıtasıyla Hamedan'a kadar ulaşıyordu. Buraya kadar uzanan ticaret yolu Hamedan bölgesinden çeşitli yollara ayrılıyordu, Bu yollardan biri güney tarafa yani Huzistan ve Fars bölgesinden geçerek Halic-i Fars'a kadar uzanıyordu. Diğer yol ise Rey şehrine gidiyordu. Bu ticaret ya da kervan yolları Gilan ve Elbruz dağlarından geçip Hazar denizine bağlanıyordu ve buradan Kabol denilen bölgeden Hindistan'a kadar gidiyordu. Bu ticari yollar Çin ülkesinde son bulurdu.²⁴¹ Sasani devleti, bu ticari yollar sayesinde Basra körfezi ve Uzakdoğu ülkeleri ile ithalat ve ihracat işlerini de gerçekleştirmekteydi. Tüm bu liman ve kervan yolları hem Sasani hem de Roma tüccarları için büyük bir öneme sahipti. Çünkü tacirler bu limanlar vasıtasıyla Mezopotamya'dan Asya'ya ve Doğu Afrika'ya kadar ticaret yapabilme hakkına sahiptiler. Bu yüzden Sasani ve Roma-Bizans

²³⁷ İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2014, s. 55.

²³⁸ Arnold T. Wilson, **The Persian Gulf**, London, 1978, s. 95.

²³⁹ Deryaa Touraj, **Nagofteha-yi İmparatoru Sasanian**, (Çev. Aheng Hakani, M. Fazlı Bircendi), Tahran, İntişarat-ı Parsa, 1392, s. 175.

²⁴⁰ Ahmet Altungök, Taner Yıldırım, "Basra Körfezi Ticareti Üzerinde Sasani- Bizans Ve Arap Mücadelesi," *Fırat Üniversitesi Orta doğu Araştırmalar Dergisi*, C.IX, Sayı 1, Elazığ, 2013, s. 142.

²⁴¹ Nasır Cedidi, Zara Sasani, "Ticaret-i Sasanian Ez Hüsrev Evvel Ta Payan Saltanat Hüsrev Perviz (531-626)," **Pejuheşgahi Tarih**, s.71.

devletleri bu coğrafyalarda hâkimiyet kurmak için birbirlerine karşı değişik politikalar takip etmişlerdir. Mesela Sasaniler, Arabistan bölgesinde yaşayan Gassaniler ve Lehmler arasında çatışma çıkararak Bizans devletinin bu bölgedeki çıkarlarını zedelemeye çalışmıştır. Sasani devleti özellikle Basra Körfezinde yaşayan Lehmler ile ittifak yaparak bu körfez üzerinde hâkimiyetliğini tesis etmek istemiştir. Bizans devleti ise Basra Körfezini Sasanilere kaptırmamak için Gassaniler ile anlaşarak Sasanilere karşı güçlü olmayı hedeflemiştir.²⁴²

Bilindiği üzere Bizans bazı dönemlerde bu körfez vasıtasıyla Uzakdoğu ülkeleri ile ticari münasebetler içerisine girerek iktisadi anlamda büyük kazançlar sağlamıştır. Ayrıca Bizans devletinin Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Basra Körfezi üzerinde yaşayan Hristiyan Arapların da hamiliğini üstlendiği için kendi taraftarlarını Zerdüşt olan Sasanilere karşı muhafaza etmeye çalışmıştır.²⁴³ Bu açıdan Bizans, gerek ekonomik gerekse de dini yönden bu bölgeleri ele geçirmek için büyük bir çaba göstermiştir. Bizans devleti Herakleios döneminde bu körfez üzerindeki hedeflerini gerçekleştirmek için II. Hüsrev ile kıyasıya bir mücadele içerisine girmiştir. Neticede Herakleios, Sasaniler ile yapmış olduğu savaşlarda büyük başarılar kazanarak bu stratejik körfezi Bizans devletine bağlamıştır.

2.2.2. Sasani- Bizans Devletlerinde Deniz Yolları (İpek- Baharat) ve Ekonomik Rekabet

Sasani ve Roma- Bizans devletleri Çin'den başlayıp Akdeniz'e kadar uzanan tarihi İpek yolunu ele geçirmek için büyük bir rekabet içerisine girmişlerdir. İpek Yolu ticareti MÖ. 123 yılında Çin hükümdarı Wu-ti tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hükümdar ipek ürünlerini taşıyan kervanlarını çok güvendiği komutanı olan Tshan-tien önderliğinde Avrupa'ya göndermiştir. Daha sonra bahsi geçen bu güzergâh ipek yolu olarak anılmıştır.²⁴⁴ Bilindiği üzere Sasani devleti II. Şapur ve Hüsrev dönemlerinde ipek yolunu ele geçince Roma Devleti de Çin ve Hint ipeklerini Habeşliler aracılığı ile almaya çalışmıştır. Fakat bu bölgelerde İran tüccarları iktisadi yönden çok güçlü olduğu için Roma tüccarlarına göz açtırmıyorlardı. Roma ise

²⁴²M. Taki İmampur, Rıza Kuhsarip, Berresi-yi Tesir-i Cengha-yi İran ve Bizans Ber Teğhiri Mesir-i Caddeha-yi Ticari Der Uhde-yi Sasani, *Pejuheşgahiname-yi Tarih Sali Heftom*, Şomara 25, 1368, s. 43-44.

²⁴³ Feridun Ellehari, *Arap ve Rehberd-i Nizam Sasani Der Beynülnehreyn Halic-i Fars ve Cezire-yi Arab*, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1392, s. 454-455

²⁴⁴ Altungök, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi*, a.g.e, s. 313.

buradan umduğunu bulamayınca başka ticari yollar aramaya başladı. Bu sefer yönünü Arap yarımadasına çevirdi. Bu durumu anlayan Sasani devleti, Bizans'ın bu bölgede güçlü olmasını engellemek için Bizans ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre: İran ve Bizans tüccarları birbirlerinin ülkesine seyahat etmeme kararı aldı. Böylelikle Bizans ve İranlı tüccarlar sadece kendi ülkelerinde bulunacaklardı. Fakat daha sonra İranlı tüccarlar Çin'e seyahat etme kararı alırken Bizans tüccarları ise Etiyopyaları kullanarak Basra körfezi aracılığı ile Uzakdoğu da ticaret yapmaya başlamıştır.

Sasani devleti, Bizans'ın İpek ticaretini engellemek için İpek satışını kontrolü altına alarak Bizanslı tüccarların ipek almasını engellemiştir. Sasanilerin bu politikası yüzünden Bizans ve Sasani devletleri arasında önemli savaşlar meydana gelmiştir. Bizans ise kendi ipek ihtiyacını karşılamak için İstanbul'da bir atölye kurdu. Ama İstanbul'da yeterli ölçüde ipek bulunmadığı için tüccarlar da Sasani ülkesine gitmek zorunda kaldı. Sasani devleti ise Bizans ülkesindeki ipek azlığından yararlanarak kendi tüccarlarına emir vererek hiçbir İranlı tüccar devletin izni olmadan ipek ihraç etmeyecek kararı aldı. Sasani devletinin almış olduğu bu yeni karar ile Bizans ülkesine ipek çok az gitmeye başladı. Bizans'a satılan ipekler ise halk için değil sadece imparator ve ailesi için alınırdı. Bu dönemde Bizans ülkesinde resmi ve hususi diye iki tür tacir bulunurdu. Bu tüccarlar kendi aralarında sürekli rekabet ettikleri için ipek fiyatlarının pahalı olmasına neden oluyorlardı. Bizans İmparatoru Diocletianus da kendi ülkesindeki ipeklerin fiyatını belirleyerek bu sorunu halletmeye çalıştı. Bizans'ın bu politikası ile Suriye ve Lübnandaki özel tacirler olumsuz yönden etkilenmiştir.²⁴⁵ Bu dönemlerde Bizans sarayında ipek sıkıntısı olmasına rağmen Sasani sarayları oldukça lüks içerisindediydi. Bizans devleti, Herakleios zamanında Sasanileri ağır yenilgiye uğrattıktan sonra Sasani sarayındaki değerli ipek elbiseleri, halıları kendi ülkesine götürerek elbise ihtiyaçlarını karşılamışlardır.²⁴⁶

Bizans devleti, Sasaniler ile savaş halinde oldukları zamanlarda ipek ve diğer gerekli olan ürünleri tedarik etmek için Göktürkler ile anlaşma yoluna gitmiştir. Çünkü Göktürkler bu dönemde Sasanilerin rakibi durumundaydı. Ayrıca Göktürkler'in Soğd

²⁴⁵ Şahap Moris, "Rah-ı Ebrîşem, "Edebiyat ve Zebanha, Şomare, 23, 1343, s. 230-231.

²⁴⁶ W.Heyd, **Yakın- Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları,2000, s. 20.

ülkesine hâkim olması sayesinde siyasi ve iktisadi anlamda çok güçlenmişlerdi. Bunlar dışında Göktürkler önemli kervan yollarına da sahipti. Bu kervan yolları Kaşgar'dan başlayıp, İran sınırına kadar uzanıyordu. Anuşirvan döneminde (531–579) bir Göktürk sefiri²⁴⁷ Sasani ülkesine gelerek ittifak olma konusunda tavsiyede bulundu. Ama Anuşirvan bu isteği kabul etmeyerek Türkler ile düşman oldu. Bizans devleti ise bu durumdan istifade ederek Türkleri kendi tarafına çekmiştir.²⁴⁸

Hüsrev 561 yılında Bizans devleti ile anlaşma yaptıktan sonra Maveraünnehir bölgesine yöneldi. Çünkü bu dönemde Eftalitler, Sasani ticaretini olumsuz yönde etkiliyorlardı. Sasaniler ise Eftalitleri ortadan kaldırmak için bu sefer Göktürkler ile anlaşmak için yoğun bir ilişki içerisine girmiştir ve yapılan anlaşma ile iki devlet Eftalitlerin Maveraünnehirdeki egemenliğine son vererek Eftalit topraklarını kendi aralarında paylaştılar. Sasani devleti, Göktürkler ile yapmış olduğu anlaşmaya göre Ceyhun nehrinin güneyindeki özellikle stratejik bir konuma sahip olan Afganistan bölgesini alırken Göktürkler ise Ceyhun nehrinin kuzeyinde kalan toprakları hâkimiyeti altına aldı.²⁴⁹ Hüsrev bu kârlı anlaşmadan sonra Maveraünnehir bölgesini ele geçirerek kervan yollarına da hâkim olmak istedi. Göktürkler ise bu durumdan rahatsız olarak Sasanilere karşı farklı bir politika izleyerek Bizans devletine yaklaştı. İstemi Yabgu, Bizans ile anlaşmak için İstanbul'a soğdu ipek taciri ile bir diplomat başkanlığında heyet gönderdi (567). Bizans imparatoru II. Justinianos gönderilmiş olan bu heyeti oldukça güzel bir şekilde karşılamıştır. Böylelikle iki devlet aralarında anlaşma yaparak Sasanilere karşı müttefik olmuşlardır.²⁵⁰ Fakat bu dostluk anlaşması daha sonra bozularak sonuçsuz kalmıştır.

²⁴⁷ Sasani ve Göktürk devletleri aynı dönemde hüküm sürmüşlerdir. İki devlet arasındaki ilk temaslar 545 yılında başlamıştır. Bumin kağan, Göktürk devletine hakan olmadan önce Sasaniler ile bir diyalog içerisine girmiştir. Kendisi 555 yılında Maveraünnehir bölgesini ele geçirdiğinde Sasaniler ile komşu oldu. Bu dönemde Avarlar ve Alanlar aralarında bir dostluk anlaşması oldu. Bizans imparatoru Justinianos ise Alanlar ile müttefik olduğu için bu dostluğu kendi lehine çevirmeyi düşündü. Göktürkler ise bu dönemde Avarlar ile düşman olduğu için Sasaniler ile anlaşmak istediler. Hüsrev ise Göktürk hakanı İstemi Yabguya bir elçi göndererek kızını kendisine istedi. Yabgu bu isteği kabul ederek kızını I Hüsrev'e vererek siyasi anlamda onların dostluğunu kazanmış oldu. (Bkz. Yılmaz Karadeniz, "I.Hüsrev Dönem'nde İpek Yolu Üzerinde Sasan-Göktürk Mücadelesi" (531- 579), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4 Sayı: 16, 2011,s. 209-210).

²⁴⁸ M. Taki İmampur, Rıza Kuhsarip, **a.g.e**, s.39-40.

²⁴⁹ Garthwaite, **a.g.e**, s. 99-100.

²⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara, Ötüken Yayınları, 1997, s. 101.

Roma, Diocletianus döneminde Sasani devleti ile önemli bir ticari anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre İran ve Bizans tüccarları birbirleri ile alışveriş yapma hakkına sahip oldu. Bizans bu anlaşma ile kendi tacirlerini Sasani ülkesine göndererek onlar ile ticaret yapmalarını sağlamıştır.²⁵¹

Bu dönemde İranlı tüccarlar çok zengin oldukları için ellerinde oldukça ürün bulunmaktaydı. Tacirler, bu ürünleri satmak için Yunan, Anadolu, Şam, Mısır, Çin, Hint ve Orta Asya ülkelerinde bulunan önemli ticari yollardan geçerek bu ürünleri pazarlamayı başarmışlardır. İranlı tüccarlar, Bizans tüccarlarına göre dokuma ipliği ve deri konusunda da usta idiler ve ürettikleri tekstil ürünlerini Avrupa ülkelerine satarak büyük paralar kazanmışlardı.²⁵² Sonuç olarak Sasani ve Bizans devletleri ticari yönden güçlü olabilmek için Sirilanka (Silan) bölgesine kadar mücadele etmişlerdir ve Sasani devleti, kendi atlarını da gemiler aracılığıyla bu bölgelere taşıyarak ihraç ettiğini bilmekteyiz.²⁵³

2.2.3. Uzakdoğuda Sasani ve Bizans Tacirlerinin Rekabeti: Çinli ve Hintli Tüccarların Politikası

Sasani ve Bizans tacirleri Erken Orta Çağ döneminde Uzakdoğu ülkeleri ile ticaret yapabilmek için birbirleri ile rekabet içerisine girmişlerdir. Bilindiği üzere Çinliler, Sasani devletine ipek ihraç ederken karşılığında Sasanilerden altın, gümüş, turkuaz, inci, elmas, halı, cam, kristal, çelik, bakır, cıva, tekstil ürünleri, pamuk, deri, zerdeçal, biber, şeker, İran gülü,²⁵⁴ hurma, meşe, tuz, kehribar, ahşap, buğday, demir - çelik, arpa, pirinç, katır, at, eşek, devekuşu ve Suriye incilerini²⁵⁵ ithal ederdi.²⁵⁶ İranlı tüccarlar bu dostluk ilişkilerinden yararlanarak ipek satın almak için Çin'e giderlerdi. Sasani devletinin Çin ile ilişkilerinin iyi olduğu zamanlarda Çin

²⁵¹Sasan Pur, Şehrazad , “Şehri Herat Der Mesir Rah Ebrişem,” *İlmi Tervici*, Şomara, 9,1383, s. 21

²⁵² Abdülazim Rızayi, “*Sasaniyan*,” Gencine-yi Tarih-i İran, C:8, Tahran, İntişarat-ı Peykan,1394, s.835

²⁵³Deryaee, **a.g.e.**, s.50.

²⁵⁴Ortaçağ döneminde tekstil ürünleri dışında İran gülü adı verdikleri parfümlerde bu dönemde çok rağbet edilen kozmetik ürünler arasında idi (Bkz, Abdülhalık Bakır **Orta Çağ Dünyasında, İtiryat, Gıda, İlaç üretimi ve Tağşişi**, Ankara Bizim Büro Basımevi, 2010,s. 56).

²⁵⁵ Kızıldenizde çıkarılan incilerin çok büyük olması ve para ile satılmaması yüzünden Sasani incileri bu dönemde çok meşhurdur (Bkz. Abdülhalık Bakır, **OrtaÇağ İslam Dünyasında Taş Toprak ve Ma'mülleri Sanayi**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2001, s. 111).

²⁵⁶Nasır Cedidi, Zara Sasani, **a.g.e.**, s. 77

hükümeti, Sasani tacirlerinin kendi ülkesine gelmelerinden dolayı çok mutlu oluyorlardı. Çin devleti uzak yollardan gelen Sasani tacirlerine Çin’de özel bir yer vererek burada kalmalarını sağlamıştır. Bu arada Bizans tüccarları da bu bölgeye gelerek Uzakdoğu ülkeleri ile ticaret yapmak istemiştir. Fakat Sasani tüccarları Çin ülkesinde nüfuzlu hale geldikleri için Bizans tüccarlarının bu bölgedeki gücünü kırarak onların ticaret yapmalarını engellemiştir. Çin devleti de iktisadi yönden zayıf olan Bizans tacirlerinin yerine Sasani tüccarlar ile ittifak yaparak önemli kazançlar elde etmişlerdir. Bizans devleti ise pes etmeyerek bu sefer Habeşli Arapları kullanarak bu bölgelerde ticaret yapmayı planlamıştır.²⁵⁷

Hintli tüccarlar, Batı Asya ve Avrupa’ya ihraç ettiği ürünleri kervanlar ile götürürlerdi. Bu kervanlar Pencap ve Hindikuş boğazlarını büyük bir zorlukla geçtikten sonra Sasani devletinin kervan yolları ile karşılaşırlardı. Böylelikle iki devlet arasında ticari anlamda önemli dostluklar kurulmuştur.²⁵⁸ II Şapur da bu dostluk ilişkilerinden yararlanarak büyük bir gemiyi Hindistan’a göndererek oralardan arpa, dut ve Hint buğdayı getirilmesi konusunda emir vermiştir.²⁵⁹ Sasanilerin Hindistan tacirleri ile yapmış oldukları anlaşmalar neticesinde Bizans tacirleri de olumsuz yönden etkilenmiştir. Çünkü Hintli tacirler bu anlaşmalar ile tüm ihtiyaç malzemelerini Sasaniler’den ithal etmeye başlamıştır. Sasani devleti ise ihraç etmiş olduğu ürünler sayesinde ekonomik anlamda büyük kazançlar sağlamıştır. Fakat Bizans devleti daha sonra ekonomik anlamda yapmış olduğu yenilikler sayesinde Sasanilere karşı Uzakdoğuda etkin olmayı başarmışlardır.

Bilindiği üzere Sasani devleti döneminde tacirler alış-veriş ticaretinde değişik sikkeler kullanırdı. Bunlar sarı ve bakır sikkelerdi. Sasaniler zamanında tüccarlar ise kendi altınlarını ve gümüşlerini bir şehre götürüp Sarrafhaneye²⁶⁰ verirlerdi. Sarrafçı

²⁵⁷ Deryaee Touraj, **Şehinşah-ı Sasani**, s. 104-105.

²⁵⁸ Heyd, **a.g.e**, s. 10.

²⁵⁹ Roman Ghirshman, Mole Marijan, Hertzfeld Ernest, **Serzemin-i Cavidan**,(Çev. Zebihullah Mensuri), C.4, Tahran, İntişarat-ı Zerrin, 1378, s.2204.

²⁶⁰ İranlı tüccarlarının böyle bir uygulamaya gitmesinin nedeni Sasani paralarının ağır olmasından kaynaklanıyordu. Sasani tüccarlar böylelikle ağır paraları taşımaktan kurtulmuşlardır. Sasani devleti bu dönemde senet sistemini de uygulayarak İran’da bankacılık sektörünü geliştirmişlerdir. Kaynaklara göre bu dönemdeki bankalar, ya Yahudiler ya da İranlılar tarafından idare edildiği yazılır. Bazı oryantalistlerin görüşlerine göre ilk bankacılık sisteminin(bankadar) İran ülkesinde kurulduğunu iddaa etmişlerdir. Sasaniler bankacılık anlamında Para yatırma ve çekme sistemini de icad ederek ekonomik

ise bu altınlara karşılık tacirlere bir belge verirdi. Tacirler bu belgeleri altın ve gümüşün yerine kullanırlardı. Ayrıca Sasani devleti altından, bronzdan ve gümüşten sikkeler yapmışlardır. Sasani devletinin icad ettiği bu yeni sikkeler devletin yıkılmasından sonra bile Avrupa ve Asya bölgesinde ticari para olarak kullanılmıştır.²⁶¹

Sasani devletinin bu dönemde gümüş para²⁶² politikasına karşı Bizans da doğu ticaret yollarını kendi tekeline almak için ticarete dinar denilen altın paraları kullanmışlardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Sasani tacirleri ticarete gümüşten yapılan dirhemleri kullanıyordu. Fakat Bizans altınları Uzakdoğu pazarlarında büyük revaç kazanmasıyla birlikte Hintli tüccarlar Sasani dirhemleri yerine Bizans dinarlarını kullanmaya başlayınca Sasani ticaretini olumsuz yönde etkilenmiştir.²⁶³

2.2.4. Petra, Palmira ve Nusaybin Liman Kentlerinin Bizans-Sasani Ticari İlişkileri Açısından Önemi

Bizans ve Sasani devletleri üç önemli ticari şehri ele geçirmek içinde defalarca karşı karşıya gelmiştir. Bu önemli ticari şehirlerden biri Petradır. Petra şehri günümüzde Ürdün sınırları içerisinde yer alan antik bir ticari şehirdir. Petra bölgesi, Sasani devleti için bir kervan şehri ünvanına sahipti. İkinci ticari şehir ise Palmira idi. Palmira şehri ise Suriye bölgesinde bulunmaktaydı. Ticari anlamda önemli olan son şehir ise Nusaybin idi. Bu şehirler İranlı, Hintli, Çinli, Avrupalı ve Bizanslı tüccarlar için büyük bir ehemmiyete sahip olduğu için Sasani ve Bizans devletleri bu üç önemli şehri hâkimiyetleri altına almak için çok uğraşmışlardır.²⁶⁴

Bilindiği gibi I.Şapur, Roma devletini Urfa savaşında yenilgiye uğrattıktan sonra Palmira bölgesini de ele geçirmek için bir sefer düzenlemişti. Fakat Tadmor

anlamda büyük kazançlar elde etmişlerdir(Bkz. Siruz İbrahim Zade, **Şahan-ı Sasani ve İktisad-i Ferheng-i İran**, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1355, s. 31-32).

²⁶¹Melikzade Ferh, “Tedavümü Ferheng-i ve Hüner-i Ahameniş Der Zamanı Sasaniyan,” **Berresiha-yi Tarih-i**, Şomare 59, 1354, s. 27.

²⁶²Fakat bazı kaynaklarda Sasani döneminde gümüşün çok az olduğu yazılır. Sasani devleti ise gümüş ve bakır ihtiyacını karşılamak için Yemen ve Umman bölgelerini ele geçirmek zorunda kaldı. Çünkü Yemen ve Umman şehirlerinde bakır ve gümüş imalatı oldukça gelişmiş durumdaydı. Sasaniler Dirhem adı verilen sikkeler, Bişabur, İsthar, Darabgerd ve Erdeşir Horre denilen şehirlerde imalat edilirdi. Sasani Devleti, Arabistan bölgesini ele geçirmesiyle birlikte gümüş ve bakır sikke konusunda rahatlamışlardır.(Bkz.Deryaae, **Nagofteha-yi İmparatoru Sasaniyan**, s. 179-180).

²⁶³Altungök Yıldırım, **a.g.e**, s. 140.

²⁶⁴Beratali Necef Zade, **Ticaret-i İran Der Zaman-ı Sasaniyan**, Danuşgah-ı Şehid Behiştî, Payannamey-i Erşed, 1379, s. 44-46.

(Palmira) Kralı olan Odenathus, I. Şapur'a karşı dostça davranmasına rağmen I. Şapur onu küçük görerek onunla uzlaşmak istememişti. Odenathus ise I.Şapur'u ağır bir yenilgiye uğratarak Sasani devletinin Palmira bölgesindeki ticari menfaatlarına büyük darbe vurmuştu. Roma ise bundan istifade ederek bu bölgeleri kendisine bağlamıştır. Petra şehri ise Sasani devletinin kurulmasıyla fethedilmesi gereken bir şehir olarak görüldüğü için I. Ardeşir, Sasani ülkesini siyasi, sosyal ve dinsel yönden düzene koyduktan sonra ekonomik anlamda da güçlü olabilmek için bu bölgeyi ele geçirmek istedi. Fakat daha öncede bahsettiğimiz gibi Petra şehrinin coğrafi konumundan dolayı buranın fethi ancak I. Şapur zamanında gerçekleşmişti. Mezopotamya şehirleri içerisinde en stratejik bölgeye sahip olan şehir ise Nusaybin idi. Bu nedenle Sasani ve Bizans devletleri Mezopotamya coğrafyasına hâkim olabilmek için bu şehir üzerinde defalarca savaş yapmışlardır.

Roma ve Sasani devletleri 298 yılında ticari konuda çok önemli bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, Mezopotamya bölgesindeki Nusaybin şehri Sasani ve Roma devletlerinin alışveriş merkezi oldu. Yani bu dönemde tüccarlar Suriye ve Lübnan şehirlerinde birbirleri ile mal değişimde bulunuyorlardı. Lübnan şehirlerinden olan Beyrut, Sur, Serfend, Suriye de Menbic ve Filistin'de Nablus şehirlerinde ipek parçalarının yapımı ve satımı çok meşhurdu. Fakat bu anlaşma ile Nusaybin şehri ticari yönden büyük bir öneme sahip oldu. Sasani hükümdarı olan I. Şapur 260 yılında Nusaybin bölgesini ele geçirerek buradaki ünlü zanaatçıları kendi ülkesine götürmüştür.²⁶⁵Sasani hükümdarı II. Şapur da bazı Roma işçilerini kendi ülkesine götürerek onlardan dokuma sanatını öğrenmiştir. II. Şapur döneminde (309 - 379)Tafta denilen sert kumaşların dışında perde ve iran halıları en çok satılan ürünler arasındaydı. Sasaniler, hem bu ürünleri hem de diğer ticari malzemelerini Petra, Palmira ve Nusaybin üzerinden neredeyse bütün Avrupa ülkelerine ihraç ediyordu.²⁶⁶

Sasani hükümdarı I. Hüsrev 562 yılında Justinianos ile bir anlaşma yaparak iktisadi anlamda Bizans devletini rahatlatmıştır. Çünkü bu anlaşmaya göre Nusaybin şehri gümrük şehri olarak tayin edildi. Böylece Mezopotamya da bulunan kervan ve ticari yolların önemi artmış oldu. Bizans ise bu ticari ve kervan yolları sayesinde büyük paralar kazanmıştır. Fakat 6. yüzyılın sonları ve 7. yüzyılın başlarında

²⁶⁵ Şahap Moris, **a.g.e**, s. 229

²⁶⁶Murtaza Ravendi, **Tarih-i İctima-i İran**, C.1, Tahran, İntişarat-ı Emir Kebir, 1354, s. 668.

Mezopotamya'nın önemi azalırken Arabistan Yarımadası yollarının öneminin artmasıyla birlikte Bizans ekonomik yönden olumsuz etkilenmiştir.

Sonuç olarak Sasani ve Bizans devletleri Erken Orta Çağ döneminde Petra, Nusaybin ve Palmira gibi önemli ticari şehirleri ele geçirmek için birbirleri ile çetin bir mücadele içerisine girmişlerdir. Özellikle Bizans ve Sasani devletlerinin Mezopotamya bölgesindeki önemli ticari şehirleri ele geçirmek istemelerinden dolayı bu bölgelere büyük zararlar vermişlerdir.²⁶⁷

2.3. DİNİ İLİŞKİLER

2.3.1. Sasani ve Bizans İlişkilerinde İran Hristiyanlarının Rolü

Sasani Hükümdarları devletin kuruluşundan yıkılışına kadar dış politikada iki önemli siyaset takip etmişlerdir. Bunlardan birincisi siyasi yönden Sasani devletini merkezi devlet haline getirerek güçlü bir sistem kurmaktı. Bunun için I Ardeşir Mülûkü't-Tavâif denilen sistemin yerine otoriter bir rejim kurarak Sasani devletini güçlü hale getirmiştir. I.Ardeşir'in dış politika da takip etmiş olduğu diğer önemli politikası ise Sasani ülkesinde dinsel birliği sağlamak için Zerdüş dinini resmi din haline getirmesi idi. Ardeşir'in bu siyaseti sayesinde ülke içerisinde dinsel ihtilafların önüne geçilmiştir.²⁶⁸ Bilindiği gibi Ardeşir, devleti kurduktan sonra ruhanilerin desteğini alarak hükümdar olduğu için din adamları ile arasını her zaman iyi tutmak zorunda kalmıştır. Çünkü din adamları (Zerdüş) Sasani devletinin kuruluşundan itibaren siyasi, sosyal ve dini anlamda çok güçlü konumdaydılar.²⁶⁹

Ardeşir döneminde Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer dinlere inanan insanlar ibadetlerini özgür bir şekilde yapmaktaydılar. Bu nedenle I. Ardeşir döneminde Roma devleti ile dini yönden herhangi bir anlaşmazlık yoktu. Roma ve Sasani devletleri arasındaki dini çatışmalar özellikle 312 yılında Konstantin tarafından Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle başladı. Çünkü bu dönemde Sasani ve Roma devletleri arasında yapılan savaşlar Hristiyan halkı da derinden etkilemiştir. Özellikle Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanların, Roma devletine karşı sempati duyması ve savaşlarda Roma taraftarlığı yaparak Zerdüş

²⁶⁷Don Nardo, **Bastan-ı Beynülnehreyn**, (Çev. Süheyl Sommi), Tahran, İntişarat-ı Kaknus, 1385, s.119.

²⁶⁸Lütfi Mahmut, "İhtilafat-ı Dini ve Zeval-ı Dovlet-i Sasani," **Roşt-i Amuzeş-i Tarih**, Şomare, 46 1391, s. 20.

²⁶⁹Nefisi, **Tarih-i İctima-i İran, Ez İnkıraz-ı Sasaniyan Ta İnkıraz-ı Emeviyan**, s. 30.

olan Sasani devletinin yenilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Hristiyan keşişler 4. yüzyılda Roma devletinin zafer kazanması için savaflara iştirak ederek onlar için dua ediyorlardı. İran Hristiyanları ise Roma devletinin kendilerini himaye altına alması için sürekli Roma devleti ile irtibat halindeydiler. Hristiyan keşişler bu irtibat dâhilinde Roma devleti için Sasani ülkesinde casusluk faaliyetleri yaparak her türlü haberi Roma devletine iletmekteydiler.

Sasani devleti II. Şapur zamanında (309-379) Roma devletine hizmet eden Hristiyanları ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Roma devletinin Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte II. Şapur, kendi ülkesindeki Hristiyanları gözetim altına almak istedi. Çünkü Sasani ülkesindeki Hristiyanlar bu bölgelerden firar ederek Roma devletine sığınıyorlardı. Roma devletinin Hristiyan dünyasının hamiliğini yapmasıyla birlikte Hristiyanlık güçlü bir hale gelmiştir. II Şapur ise Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanların dini yönden Roma'ya bağlı olduklarını bildiği için onların gözünü korkutmak amacıyla Hristiyanlara kötü davranışlarda bulunmuştur.²⁷⁰ Hatta bazı kaynaklara göre II. Şapur zamanında 9.000 Hristiyan sürgün edilmiş ve 16.000 Hristiyan, II. Şapur tarafından öldürülmüştür.²⁷¹ Bu olaylar dışında II. Şapur yeni bir ferman yayınlayarak Hristiyanlar bundan sonra Sasani devletine iki kat vergi vermek zorunda kaldılar.²⁷² II. Şapur daha sonra Sasani devleti için büyük bir tehlike olarak görülen Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm gibi dinlere karşı ülkesinde dini birlik sağlamak için Zerdüştlüğü tekrar milli din olarak ilan etmiştir. Böylelikle II. Şapur bu politikası ile diğer dinlerin etkisini azaltmaya çalışmıştı.²⁷³ Çünkü bu dönemde Sasani ülkesinde Hristiyanlık dışında Budizm dini de nüfuzlu hale gelmiştir. Bu inanç ise ülkenin doğusunda etkin idi. Budizm dini özellikle 260 yılında Sasani devletinin doğusunda yaşayan ve Sasanilerin düşmanı olarak da bilinen Kuşanlar

²⁷⁰ Vamki, İraç, "Siyaset-i Mezheb-i Dovlet-i Sasani Der Ber Hord-i Ba Rum Şarki, " **İtilaat Siyasi- İktisadi**, Şomare 129-130,1377, s. 34-36.

²⁷¹ Mehmet Tezcan, V. Yüzyılda Ermeni – Sasani Savaşları Ve Ermenilere Hun Desteği, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** Sayı, 32, 2007, s. 189.

²⁷² Hacı Babayi, Ahmet, "Nekş-i Mesihat-ı Der Siyaset-i İran ve Bizans Nesturiyet Ba Mesihat-ı İrani, **Danuşgah-ı Edebiyat ve Ulum-i İnsani Danuşgah-i Tahran**, Şomare 139-140, 1375, s. 73.

²⁷³ Curtis John, Tallis Nigel, **İmparatoru Köhne-yi Pars**, (Çev. Hasan Belani, Hosna, İkbali, Mehrnuş Dehbozorg) , Tahran, İntişarat-ı Debir, 1392. s. 437.

tarafından resmi din haline gelince Hristiyanlık gibi Budizm dini de Sasani ülkesinde yoğun bir taraftar bulmuştur.²⁷⁴

Sasani devleti, Roma ile yapmış olduğu savaşlardan sonra ganimet olarak elde ettikleri savaş esirlerini kendi ülkesine yerleştirerek onlardan istifade etmek istemiştir. Bu esirlerin çoğu Hristiyan oldukları için yerleştikleri yerlerde zamanla kendi dinlerini yaymaya başlamışlardır. I. Şapur Urfa savaşında Roma devletini yendikten sonra birçok esir elde etmişti. Bu esirler içerisinde Demetian adında bir din adamı da bulanmaktaydı. Bu rahibi Seleukeia denilen bölgeye göndermiştir. Daha sonra Bar Aggai adındaki rahip de Sasani devleti içerisinde yaşayan Hristiyanları bir araya toplayarak Hristiyanlar arasında birliği sağlamıştır. Fakat Roma devleti'nin, Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte dış siyasette önemli bir dini siyaset takip ederek Sasani ülkesindeki Hristiyanları kendisine bağlamak istemiştir.²⁷⁵ Bu dönemde Sasani ülkesinde hem siyasi hem de dini yönden büyük bir güce sahip olan Kertir adındaki din adamı da Sasani devleti içerisinde azınlıklıkta olan Hristiyanlar üzerinde baskı kurarak Roma devletinin düşmanlığını kazanmıştır.²⁷⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi Armenia, I. Şapur zamanında Sasani devletine bağlanmıştır. Fakat Armenia satrabı olan Tirdad 286 yılında Roma devletinden destek alarak Sasanilere karşı isyan ettikten sonra Armenia bölgesini ele geçirerek buraların yönetimini Roma devletine vermişti. Tirdad ilk zamanlarda Hristiyanlara çok kötü davranıyordu. Ama 300 yılında Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte politikasını değiştirerek kendi ülkesinde bu yeni dini yaymaya başlamıştır. Bu olayları takip eden Sasani devleti ise Armenia üzerine bir sefer düzenleyerek bu bölgeyi hâkimiyeti altına almak istemiştir. Çünkü Sasani devleti bu bölgede Hristiyanlık yerine Zerdüştlüğün yayılması için büyük çaba göstermiştir.²⁷⁷

Sasani tahtına I. Yazdigirt'in geçmesi ile yeni bir dönem başlamış oldu (399 – 420). Çünkü kendisi Sasani ülkesinde yaşayan bütün Hristiyanlara dini yönden hiçbir baskı uygulamayarak onların rahat bir şekilde ibadet etmelerini sağlamıştır. Hatta bu

²⁷⁴ Abbas Kadyani, **Tarih-i Edyan ve Mezhebi Der İran**, Tahran, İntişarat-ı Ferheng ve Mektup 1342, s. 137.

²⁷⁵ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum(M.S. 226-652)**, s.110-111.

²⁷⁶ Hüseyin, Tofik, "Kertir ve Zuhur-u Siyaset-i Dini Der Evayil-i Dore-yi Sasaniyan," **Hordaname**, Şomare 10, 1392, s. 5.

²⁷⁷ Elhe, Mahcub, "İnfisal-i Kilise-yi İran Ez Rum, Berresi-yi Vaziyet-i Mesiyet Der Dore-yi Sasaniyan," **Roşt-i Amuzeş-i Tarih**, Şomare, 35, 1388, s. 20.

hükümdar, Hristiyanlara karşı dini konuda bu kadar özgürlük vermesinden dolayı Zerdüşt din adamlarının tepkisiyle karşılaştı. Zerdüşt din adamları ise daha sonra Sasani hükümdarına günahkâr anlamına gelen “Bezehkar” ünvanı verdiler. I. Yezdigirt’in Hristiyanlara karşı böyle haklar vermesinin nedeni ise tabip olan bir Hristiyan keşişin I. Yezdigirt’i hastalığından dolayı onu tedavi ederek iyileştirmesiyle alakalıydı. Çünkü Sasani hükümdarı iyileştikten sonra Hristiyanlara karşı çok iyi davranmaya başlamıştır. I. Yezdigirt bu dönemde kendi ülkesinde ki Hristiyanlar için büyük bir öneme sahip olan bir şuranın da toplanmasına müsaade ederek onları mutlu etmiştir (415). Şurada üç önemli karar alınmıştır. Bu kararlar ise: Nasturi mezhebi, Sasani devletinin özel mezhebi sayılacak, Ruhbanlar dini geleneklerini icra ederken Hristiyan keşişler ile mücadele içerisine girmeyecekler. Ruhaniler artık evlenebilme hakkına sahip oldular. Çünkü bu şuradan önce ruhaniler bekâr olmak zorunda idiler. Ama alınan karar ile sadece Some’e kilisesindeki Hristiyanlar bekâr kalma hakkına sahip oldular.²⁷⁸

Sasani ülkesindeki Hristiyanların böyle kararlar almalarının nedeni ise, İran Hristiyanları eğer Bizans kilisesine bağlı olurlarsa başta Sasani hükümdarı olmak üzere Moğ denilen din adamlarının baskına uğrayacaklardır. Onlar da bu baskıdan kurtulmak ve Sasani devletine bağlılığını bildirmek için böyle bir konsey oluşturmaya karar verdiler.²⁷⁹ Bu konsey ile birlikte İshak adlı piskopos kendi önderliğinde Hristiyanları birleştirdi. Böylelikle Hristiyanlar arasında büyük bir dayanışmanın oluşmasına vesile oldu. Sasani hükümdarı daha sonra din adamı olan İshak’a devlet içerisinde görev vererek rütbesini arttırmıştır. İshak’tan sonra yerine Mar Yahbala adında bir piskopos geldi. Bu din adamı da Sasani ve Bizans devletlerinin birbirleri ile savaşmaması için büyük çaba harcamıştır. Çünkü Sasani ve Bizans arasında meydana gelecek olan savaş hem Bizans ülkesindeki Hristiyanları hem de Sasani ülkesindeki Hristiyanları olumsuz yönden etkileyeceği için böyle bir savaşın olmasına izin vermemeye çalışmıştır.²⁸⁰

I.Yezdigirt’i tedavi etmiş olan keşiş daha sonra harap olmuş kiliselerin yeniden onarılması için Sasani hükümdarına istekte bulunmuştur. I.Yezdigirt ise bu isteğe kayıtsız kalmayarak kendi ülkesindeki kiliseleri onararak Hristiyan halkın sevgisini

²⁷⁸Hacı Babayi, Ahmet, ,a.g.e, s. 73 - 74.

²⁷⁹Elhe, a.g.e, s. 21.

²⁸⁰ Altungök, **Eski İran’da Din ve Toplum(M.S. 226-652)**, s. 113-115.

kazanmıştır. Hükümdarın bu davranışı Bizans devletini de oldukça memnun etmiştir. Fakat bir Hristiyan ruhanisi, Sasani ülkesindeki Hristiyan kilisesinin yanında bulunan bir Zerdüşt ateşgedesini viran etmesinden dolayı ülke içerisinde önemli bir dini sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zerdüşt ateşgedesine zarar veren kişi yakalanarak öldürülmesine rağmen Sasani hükümdarını rahatlatmamış. Bu olaydan sonra Yezdigirt, Hristiyanlara karşı kötü davranmaya başlamıştır.

I. Yezdigirt'ten sonra tahta V. Behram (420) geçti. Bizans ile yaklaşık iki yıl boyunca savaş yaptı ve bu süre zarfında kendi ülkesindeki Hristiyanların, Sasani devleti aleyhine propaganda yapmalarını önlemek için onları sıkı bir gözetim altına almıştır. V. Behram bu dönemde Bizans ile bir barış anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanlar, inançları konusunda özgür olacak, buna karşılık Bizans devleti de kendi ülkesinde yaşayan Zerdüştlere hiçbir şekilde devlet baskısı yapmama kararı almıştır. Bu anlaşma ile iki devlet arasında dostluk münasebetleri kurulmuştur. Fakat bu dostluk ilişkisi daha sonra bir Piskopos yüzünden tekrar bozulmuştur. Çünkü bu dönemde gizli bir şekilde Sasani şehrine gelen bir piskopos kiliselerdeki altın kapları toplayıp sattıktan sonra kazandığı paraları Bizans ülkesine gönderdi. Piskopos ayrıca Sasani devletine karşı propoganda yaparak İran Hristiyanlarını devlete karşı kışkırtmıştır. Piskopos bu bölgede casusluk faaliyetinde de bulunarak bazı Hristiyan gençleri Bizans ülkesine göndererek onları Sasani devletine karşı savaşmasını sağlamıştır. Hatta bu din adamı bunlarla yetinmeyerek Hristiyan halkı galeyana getirip Sasani devletine vergi vermemeleri konusunda da onları kışkırtmıştır.²⁸¹ Bu duruma sinirlenen V. Behram kendisine karşı çıkan Hristiyanları cezalandırmıştır.

V. Behram zamanında Bizans ile dini nedenlerden dolayı bir savaş yapıldı. Savaşın gerekçesi ise, Sasani ülkesindeki Moğlar, Zerdüşt oldukları için İran Hristiyanlarına karşı çok sert muamelede bulunuyorlardı. Bu baskıdan kaçan İran Hristiyanları Bizans topraklarına sığındı. V. Behram ise Bizans imparatoru Theodosius'a bir elçi göndererek kendisine sığınan bu Hristiyan grubu Sasani devletine iade etmesini istedi. Bu isteği reddeden Bizans imparatoru, Sasani devletine karşı savaş ilan etmiştir. İki devlet arasında yapılan savaş Sasaniler lehine sonuçlanmış ve aralarında yapılmış olan anlaşmaya göre: Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanlar dini inançlarını

²⁸¹ Vamki, a.g.e, s. 41.

özgürce yerine getirecekler. Bizans devleti ise Zerdüştlere karşı olumsuz davranışlarda bulunmayacak kararı alındı.²⁸² Bu anlaşma ile Sasani - Bizans ülkesinde yaşayan Hristiyan ve Zerdüştlere rahat bir nefes almışlardır.²⁸³

2.3.2. Sasani ve Bizans Devletlerinin Nasturi Hristiyanlara Karşı İzlemiş Oldukları Dini Politikalar

Sasani ve Bizans devletleri Nasturi Hristiyanları²⁸⁴ yüzünden de birbirleri ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bizans Devleti'nin 410 yılında Patrik Nestorius'u din dışı ilan etmesi üzerine Sasani devleti, Nasturilere yardım ederek onları kendi ülkesinde yaşamalarına izin vermiştir. Bizans devleti ise Sasanilerin bu politikasından dolayı oldukça rahatsız olmuş ve Sasani devletine tepki göstermek amacıyla Bizans'da Yakubi Nesturilerini, Sasani devletine karşı bir koz olarak kullanmayı planlamıştır.²⁸⁵

Bizans İmparatoru Markianos (450-457) Kadıköy'de çok önemli bir konsil topladı. Bu konsil Hristiyan kilisesinin 4. Ekümenik toplantısı olarak bilinir. Konsil sonrası alınan kararlar Nasturi sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu konsilde Hz İsa'nın doğası üzerine büyük tartışmalar oldu. Neticede alınan kararlar ile Hz İsa hem Tanrı hem de İnsan olduğu görüşü kabul oldu. Fakat bu durumu kabul etmeyen Nasturiler, Hz. İsa'nın tek insan doğasında olduğunu ve tanrı olmadığı görüşünü kabul ettiler. Papa ise Nasturilerin bu görüşlerinden dolayı onları aforoz etmiştir.²⁸⁶ Nasturi grupları ise Sasani devleti ile ittifak yaparak Bizans zulmünden kurtulmaya çalışmışlardır.

Firuz döneminde 459-483 yılında Nasturiler arasındaki ihtilaflar daha da şiddetlendi. Özellikle Nasturi ve Yakubiler arasındaki çatışmalardan dolayı birçok insan hayatını

²⁸² Pirniya, **a.g.e**, s. 222

²⁸³ Huşyar Ferinaz, Kerd Zeyneb, **a.g.e**, s. 96.

²⁸⁴ Nesturi ismi bir din adamı olan Nestorius'dan gelir. Nestorius, İranlı bir ailenin çocuğu idi. Eğitimini Antakya'da alan bu din adamı daha sonra Papazlık rütbesine yükselmiştir. Kendisi hitabet ve ilahiyat konusunda çok başarılı birisiydi. Nestorius, 428 yılında İstanbul'a patrik olarak atanmıştır ve Hz İsa hakkındaki görüşleri yüzünden aforoz edilmiştir (Bkz. Muhammet Tarakçı, "Nestorius Ve Kristolojisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt: 19, Sayı: 1, 2010, s. 215-241).

²⁸⁵ Ahmet Altungök, "Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nestûri Hristiyanlarının Rolü,"**Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt, 9, Sayı 2, Yıl/Year: 2014.s. 54-55.

²⁸⁶ Evagrius, **The Ecclesiastical Of Evagrius A History Of The Church**, Trans. Edward Walford, London, 2008, s. 9.

kaybetmiştir. Sasani hükümdarı Firuz ise Nasturiler arasındaki bu dini ayrılıkları kendi lehine kullanmaya çalışarak bu dönemde Seleukeia adında bir şuranın olmasını sağladı. Bu şura da on iki Piskopos görev aldı ve yapılan şura ile Nasturiler arasındaki ayrılıkların bitmesi kararlaştırıldı.²⁸⁷ Ayrıca şura sonucunda Sasani ve Nasturi ilişkileri daha da güçlü hale geldi. Çünkü 5. yüzyılda Sasani devletinin Nusaybin’de olan Elerha Medresesi ileride Nasturi taraftarları ile dolacaktır.

Sasani hükümdarı IV. Hürmüz, Zerdüş din adamları ile çatışma halindeydi. Bu yüzden IV. Hürmüz din adamlarının gücünü kırmak için nasıl ki Kubad, Mazdek’ten istifade ederek Zerdüşlerin gücünü kırmak istediye IV. Hürmüz’de Nasturileri destekleyerek Sasani devleti içerisindeki din adamlarını bertaraf etmek istemiştir. Bizans ise IV. Hürmüz’ün faaliyetlerini engellemek için II. Hüsrev’e yardım ederek onun tahta çıkmasını sağlamıştır. II. Hüsrev hükümdar olunca Zerdüş din adamlarının, Hristiyanlara zulüm yapmasını engellemekle kalmayıp Hristiyanların Bizans topraklarında geçişini de serbest etmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkistan coğrafyasında da Türkler arasında Nasturi Hristiyanlığının yayıldığını bilmekteyiz. Kaynaklarda II. Hüsrev’in eşi, Yakubi mezhebinden olduğu için bu dönem de Yakubilerde dini konuda özgür bir hayat sürmüştü olduğu yazılır.²⁸⁸

II. Hüsrev zamanında Sasani devleti ile Hristiyanlar arasında olumlu gelişmeler yaşandı. Çünkü bu dönem de II. Hüsrev üç büyük kilise ve iki önemli tapınak inşa etti. Sasani hükümdarının bu davranışı Hristiyanlar arasında çok hoş karşılandı. Ayrıca II. Hüsrev Meryem adında bir Hristiyan eş alarak Hristiyanlara daha ılımlı davranmaya başladı.²⁸⁹

Sasani ve Bizans ilişkileri II. Hüsrev zamanında siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yönden önemli bir sürece girdi. Daha öncede bahsedildiği gibi Bizans imparatoru Maurice öldürülünce oğlu II. Hüsrev’e sığınmıştı ve II. Hüsrev, Bizans’a yeni imparator olan Focas’ı meşru olarak tanımayınca iki devlet arasında savaş meydana gelmişti. II. Hüsrev 614 yılında komutanı olan Şehrbaraza, Bizans devleti için kutsal sayılan Beytül Mukaddese göndererek bu bölgeyi almasını emretmişti. Şehrbaraz ise

²⁸⁷Hacı Babayi, Ahmet, **a.g.e**, s. 73.

²⁸⁸ Altungök, **Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nestûrî Hristiyanlarının Rolü**, s. 62.

²⁸⁹İneyatullah Rıza, Siyaset-i Din-i Hüsrev Dovvom(Perviz Ebreviz), **Ferheng**, Şomare, 43, 1381, s. 10-11.

bu emir doğrultusunda bu kutsal yerleri ele geçirerek Bizans devletini dini yönden büyük çöküntüye uğrattı. Çünkü Sasani komutanı buradaki din adamlarını esir ederek büyük kiliseleri ateşe vermiştir. Ayrıca birçok Nusayri olan Yakubiyi de esir ederek onları İranın doğusuna, Huzistan ve Sistan bölgelerine sürgün etmiştir. II. Hüsrev esir ettiği Nusayrilere oldukça kötü davranarak onlara ağır işkenceler yapmıştır.²⁹⁰ Bizans imparatoru Heraklius ise Sasani devleti ile yapmış olduğu savaşlarda büyük zaferler kazanarak Sasani mabetlerini tarumar ederek II. Hüsrev'in Hristiyan dünyasına vermiş olduğu dini zararların bedelini ağır şekilde ödettirmiştir. 628 yılında II. Kubad Sasani hükümdarı oldu. Bu dönem de Bizans ile yapılan anlaşmalara baktığımızda daha çok dini konular hakkında olduğunu görmekteyiz. Çünkü yapılan anlaşmaya göre, II. Hüsrev döneminde önemli Hristiyan Piskoposları Sasani devletinin farklı bölgelerine sürülmüştü. Bu anlaşma ile din adamları tekrar Bizans ülkesine geri gönderildi.²⁹¹

Sonuç olarak Sasani ve Bizans savaşları Sasanilerin son dönemine kadar devam etmiştir. Özellikle dini çatışmazlıklardan dolayı Bizans ve Sasani devletleri Hristiyan, Zerdüş ve Nasturiler üzerinde büyük etkiler bırakmıştır.

2.4. KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Sasani ve Bizans devletleri arasında siyasi, ekonomik ve dini ilişkilerinin dışında önemli ilmi, kültürel, mimari ve sanat alanında da büyük etkileşimler olmuştur. Sasani ve Bizans devletleri M.S. 226 yılından 652 yılına kadar birbirleri ile çetin bir mücadele içerisinde girişmişlerdir. Bu savaşlar neticesinde iki devlet birbirlerinin medeniyeti hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Mesela I. Şapur, Roma devleti ile yapmış olduğu savaş sonucunda yetmiş bin esir elde etmiştir ve bu esirleri inşa etmiş olduğu Firuz-Sahur (Enhar), Cüdeyşapur²⁹² ve Bişapur gibi şehirlere yerleştirmiştir.²⁹³ Özellikle Sasani hükümdarı bu esirler içerisindeki mühendislik, mimarlık ve değişik hünere sahip olan ustaları tespit ettikten sonra onları himayesi altına almıştır. Böylelikle bu zanaatkârlardan Sasani devleti için köprüler, binalar, kervansaraylar ve şehirler inşa etmesini istemiştir. Roma esirleri ise bu emir doğrultusunda Sasani devleti için çalışarak önemli hizmetler yapmıştır ve bu

²⁹⁰ Kadyani, **Tarih-i Edyan ve Mezheb-i Der İran**, s. 158.

²⁹¹ Pirniya, **a.g.e**, s. 235.

²⁹² Esir, **a.g.e**, s. 375.

²⁹³ İstahri, **a.g.e**, s.110.

hizmetlerin karşılığında Sasani hükümdarı tarafından ödüllendirilmişlerdir.²⁹⁴ Sasani devleti I. Şapur zamanında bu esirler sayesinde Roma mimarisini tanımış oldular.

Sasani hükümdarı II. Şapur, Roma sarayına bir mektup yazarak bu ülkedeki mimar, mühendis ve ilmi anlamda başarılı olan kişileri kendi ülkesine davet ederek onlardan Sasani devleti için yollar ve köprüler yapmalarını istemiştir. II. Şapur döneminde Pozu adında bir Hristiyan usta yaşıyordu. Kendisi II. Şapur'un tesis ettiği Bişabur şehrinde ikamet etmekteydi. II. Şapur bu ustanın çok başarılı olduğunu anlayınca hemen onu kendi sarayına götürerek ona büyük ihsanlarda bulunmuştur. Yine kaynakların belirttiğine göre Şapur zamanında Antakya şehri ele geçirilince burada bir Roma ustası esir edildi. Bu Roma esiri Ahvaz denilen bölgede Şuşter şehrini inşa etmiştir. Bu şehir mimari yönden Roma sanatının izlerini barındırmaktadır.²⁹⁵

Bilindiği gibi I. Şapur döneminde Roma ile yapılan Urfa savaşında Roma devleti çok ağır bir yenilgi almıştı. Bu savaştan sonra imparator ve birçok kişi esir edilmişti. I. Şapur bu savaştan sonra Roma İmparatorunun eline kelepçe vurarak ondan bazı isteklerde bulundu. I. Şapur, Roma İmparatorundan savaş yüzünden harap olmuş Sasani şehirlerini yeniden onarmasını ve savaş zamanında kesmiş oldukları ağaçların yerine yeniden ağaç dikmesini ayrıca koparılan her bir hurma ağacının yerine zeytin ağaçlarını ekmesini emretmiştir. Roma İmparatoru bu emir doğrultusunda Rum ülkesinden topraklar getirterek yıkılan şehirleri yeniden onararak Sasani ülkesini bayındır haline getirdiler. Bu duruma şaşıran I. Şapur, Roma ustalarının yapmış olduğu mühendislik çalışmalarına büyük hayranlık duymuştur. Çünkü Sasaniler, bu dönemde inşa etmiş oldukları şehir mimarisine Roma mimarisini de ekleyerek estetik yönden güzel bir görünüm kazandırmışlardır.²⁹⁶

Bir rivayete göre II. Şapur döneminde (309 – 379) bir Rum resimci Sasani ülkesine gelerek II. Şapur'un resmini çizer. Daha sonra Rum ressamcı II. Şapur'un resmini Roma sarayına götürür ve aradan biraz zaman geçtikten sonra II. Şapur kılık değiştirerek Roma sarayına gider. Fakat sarayda yaşayan birisi II Şapur'un resmini görünce onu tanıması sonucunda Roma askerleri tarafından yakalanır. Sasani

²⁹⁴ Yakubi, **a.g.e**, s. 195.

²⁹⁴ Jamak, Hadimi Paşaki, Münasebet-i İran ve Bizans (Rum Şarki) Der Asr-ı Sasaniyan, **Danuşgah-i Azadi**, Payannamey-i Erşed, 1378, s. 60.

²⁹⁵ Paşaki, **a.g.e**, s. 60.

²⁹⁶ Paşaki, **a.g.e**, s. 87.

hükümdarı bu esaratten ancak bir yıl sonra kurtulabilmiştir. II. Şapur esarat yıllarında Roma ülkesindeki mühendislik ilmi dışında sanatın da ne kadar gelişmiş bir seviyede olduğunu anlayınca büyük bir hayranlık duymuştur.²⁹⁷ Bu dönemde Roma sanatı en çok Şam ve Mısır'da büyük gelişme göstermişti.²⁹⁸ Sasani devleti de bu şehirlerdeki gelişmeleri çok yakından takip etmekteydi. Sasani devletinin mimari sanatı, Bizans devletini de etkilemiştir. Ünlü yazar Strygowskinin “*Kilise Sanatının Kökleri*” adlı kitabında Sasani mimarisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu yazar, Bizans ülkesindeki piskoposların evleri ve kiliselerinin yapımında Sasani mimari yapısının etkisinden bahseder. Bizans İmparatoru Justinianos (527-565) kendi döneminde inşa etmiş olduğu binalarda Sasani mimarisine benzer yapılar kullanmıştır. Bu dönemde Sasani mimarisinin, Bizans mimarisi üzerinde büyük tesirler bıraktığını görmekteyiz. Özellikle Bizans devletinin önemli kiliseleri olan Aziz Sergius Kilisesi, Bacchus Kilisesi ve Aboba Pliska Kiliseleri Sasani mimarisinin izlerini barındırmaktadır.²⁹⁹ Bir başka Latin tarihçisi olan Russel Sturgis, “*Mimari*” adlı iki ciltlik kitabında ise Sasani mimarisinin oldukça ileri bir seviyede olduğunu yazar ve devamında derki Sasani mimarisinin, Orta Çağ döneminde Avrupa mimarisi ile boy ölçüşebilecek güçte olduğunu ifade eder.³⁰⁰ A. G. Migeen ise kaleme almış olduğu eserinde Sasani devletinin dokumacılık ve süsleme sanatı konusunda Türkleri, Avrupa ülkelerini ve Bizans'ı nasıl derinden etkilemiş olduğunu geniş bir şekilde anlatmıştır.³⁰¹

Sasani mimarisi dışında sanatı da Bizans devletini derinden etkilemiştir. Özellikle Bizans devleti inşa etmiş olduğu kiliselerin yapımında Sasani sanatına benzer tasvirler kullanmıştır. Diocletianus döneminde (284-305) Romalılar ipek tedarik etme konusunda büyük sıkıntı yaşıyordu. Diocletianus bu dönemde Sasani devletinin üretmiş olduğu süslü eserleri çok pahalıya satın almıştır. Sasani elbiseleri ve parçaları üzerinde Sasani sanatının ne kadar ileri bir seviyede olduğu anlayan Roma devleti, Sasaniler ile ticari faaliyette bulunmak istemişlerdir.³⁰²

²⁹⁷ Sogra Mirçi, Hünherha-yi Sasaniyan ve Tesir-i Un Ber Meşrek Zemin ve Bizans” **Danuşgah-i Azadi** Payannamey-i Erşed, Tahran, 1382, s. 58-60.

²⁹⁸ Hüseyin Tulayi Hunsari, “Tesir-i Huneri Mimari Bizans ve Sasani Ber Mimari-yi Dore-yi Emevi,” **Danuşgah-i Azadi Merkezi Kampiteri Ulum İslam**, Payannamey-i Erşed, Tahran, 1388, s. 88.

²⁹⁹ Paşaki, **a.g.e**, s. 201.

³⁰⁰ Paşaki, **a.g.e**, s.201.

³⁰¹ Paşaki, **a.g.e**, s.202.

³⁰² Paşaki, **a.g.e**, s.202.

Sasani devleti kendisine has üslupla oluşturmuş olduğu sanatsal süslemeleri Bizans sanatı ile zenginleştirerek daha estetik bir sanat ortaya koymayı başarmıştır. Sasani devleti inşa etmiş olduğu şehirlerin ve binaların mimarisine Bizans sanatını da eklemiştir. Sasaniler, mimari alanda kubbeli ters tavanlı ve haç şeklindeki bina yapımının izlerini Bizans mimarisinde de görmekteyiz. Özellikle binaların süslemesinde kullanılan kavisli alçı taşı süslemeciliği kubbe gövdelerini süslemek için kullanılan beş köşeli hilal ile iki tarafından çıkıntılı dörtgen binalar Bizans sanatı ve mimarisi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.³⁰³ Sasani devleti döneminde inşa edilen ateşgedelerin (Zerdüşt tapınakları) kümbet şeklinde olduğunu görmekteyiz. Özellikle bazı Sasani hükümdarları kendi saraylarını bu mimari yapıya göre inşa ederdi. Sasanilerin bu mimari üslubu hem Bizans'ı hem de Selçuklu devletini derinden etkilemiştir.³⁰⁴

Sasani ve Bizans arasındaki kültürel etkileşim Armenia bölgesi vasıtasıyla da olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi Sasani ve Bizans devletleri Armenia bölgesi yüzünden defalarca karşı karşıya gelmiştir ve bu savaşlar neticesinde iki devlet kültürel bir etkileşim içerisine girmişlerdir. Çünkü bu bölgeler Sasani sanatının etkin olduğu yerler olarak bilinirdi. Bu nedenle Armenia, Sasani kültüründen de etkilenmiştir. Mesela Armenialar'ın kilise yapımında Sasani mimarisi ve sanatının izleri görülmektedir.³⁰⁵ Bilindiği gibi tarih boyunca kültürel etkileşimlerin en yoğun olduğu yerler ticaretin yaygın olarak yapıldığı yerlerdi. Sasani tacirleri, doğu ülkeleri ile yapmış olduğu ticari ilişkiler sayesinde Çin ve Hint kültürünü de tanımışlardır. Sasani tacirleri doğu dışında Batı ülkeleri ile de ticari anlaşmalar yapmışlardır. Bu ticari münasabetler neticesinde Bizans ve Yunan kültürünün etkisine girmişlerdir. Yani diyebiliriz ki Orta Çağ döneminde Sasani sanatı, Doğu kültürü ile Batı kültürü arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Sasani devleti İran ülkesindeki dinlerin yayılması konusunda da sanatı araç olarak kullanmıştır. Özellikle mani dini taraftarları kendi dinlerini Çin'e kadar yayarak bu bölgede etkin olan Budizm dininin azda olsa gücünü kırdığı söylenilir.³⁰⁶ Bu

³⁰³ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum**, s. 199.

³⁰⁴ Emir Ekberi, "Tesir-i Hüner ve Mimari-yi Sasaniyan Ber Mimari-yi Asr-ı Selçuki, "**Temeddünü Milet-i İslami**, Şomare, 27, 1390, s. 80.

³⁰⁵ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum**, s. 197-200.

³⁰⁶ Altungök, **Eski İran'da Din ve Toplum**, s. 197-200.

dönemde Sasani sanatı geniş coğrafyalara yayıldığı için zamanla Hint ve Yunan tesirinde kalmıştır.³⁰⁷

Sasani medeniyeti, Bizans dışında diğer devletler üzerinde de birtakım etkiler bırakmıştır. Özellikle Orta Çağ dönemlerinde Sasani sanatının İranlı tüccarlar vasıtasıyla Orta Asya'ya kadar yayıldığını görmekteyiz. İran ve Soğd tüccarları arasında yapılan ticari alışveriş sonucunda Soğdlu tacirler, Sasani ülkesinde üretilen elbise parçalarını satın alarak kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Özellikle Sasani ülkesinde üretilen elbiselerin üzerindeki sanatsal resimlerden hoşlanan Soğdlu tacirler, Sasani devleti ile ticari münasebet içerisine girmişlerdir. Sasani tacirleri ticaret vasıtasıyla Sasani sanatını Orta Asya bölgesinde yaymayı başarmışlardır. Sasani sanatı, Afganistan ve Çin devletlerini de derinden etkilemiştir. Çünkü Sasani devletinin yıkılmasından sonra Sasani muhacirler, Hindistan'ın güney batı taraflarına gitmek zorunda kaldılar. Bu bölge hem iktisadi hem de önemli deniz yolları üzerinde olmasından dolayı diğer yabancı kavimlerinde zamanla bu bölgeye göç etmelerine neden oldu. Sasani muhacirleri ise kültürel anlamda bu bölgelere kendi medeniyetlerini yaymışlardır.³⁰⁸ Kaynaklarda Hint medeniyetinin, Sasani medeniyetinin üzerinde de büyük tesirler bırakmış olduğunu yazar.³⁰⁹

Sasani ve Bizans arasındaki kültürel etkileşimler özellikle Yunanlı filozofların Sasani ülkesine gelmesiyle hız kazanmıştır. Çünkü Hüsrev Anuşirvan döneminde (531-579) Bizans ülkesinden Tisfon şehrine gelen yedi ünlü filozof Sasani ülkesinde büyük sevinçle karşılandı. Bu yedi filozof, felsefe, mantık, bilim, sanat, siyaset ve mimari konusunda üstün bilgiye sahiptiler. Bu ünlü filozoflar, Domoskios, Sinplikos, Eulamios, Priskianos, Hermias, Diojanus ve Isidoros idi. Sasaniler, Yunanlı düşünürler sayesinde bilim ve felsefe alanında büyük gelişmeler yaşadı. Anuşirvan tarafından büyük lutuflar gören bu filozoflar Yunan felsefesini bu ülkede yaymışlardır.³¹⁰ Ayrıca bu dönemde Yunanca eserler Pehlevice diline tercüme edilerek kültürel anlamda bir etkileşim olmuştur. Çünkü bu eserler sayesinde Sasaniler, Yunan medeniyetini tanımışlardır.³¹¹ I. Şapur zamanında (241-272) inşa edilmiş olan

³⁰⁷ İsa Behnam, **Temeddünü İran**, Tahran, İntişarat-ı Nigah, 1346, s. 179.

³⁰⁸ Feridun Nahid Azer, Ferhengi Nedüşen Hadimi, **a.g.e**, s. 27.

³⁰⁹ Rene Grousset, **Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur**, (Çev. Halil İnalçık), TTK Yayınları, Ankara, 2015, s. 65.

³¹⁰ Paşaki, **a.g.e**, s. 94.

³¹¹ Hüseyin Ali, Momtenehip, **a.g.e**, s. 140.

Cüdişâpür şehri de oldukça meşhurdur. Çünkü bu bilim okulunda Arap, Hint, Yunan ve İranlı bilginler burada toplanarak önemli çalışmalar yaparlardı. Özellikle I. Hüsrev zamanında bu şehir felsefe, tıp, siyaset ve daha birçok alanda önemli gelişmeler yaşadı.³¹²

Bizans ve Sasani arasında sanat, felsefi, mimari ve dokumacılık sanatı dışında askeri yönden de önemli etkileşimler olmuştur. Örneğin Bizans devleti Diokletianus döneminde düşmanlarına karşı Suriye ve Mezopotamya'da sınır garnizonları (*limes*) sistemini oluşturmuştur. II. Şapur aynı sistemi daha sonra Sasanilerin sınır bölgelerinde oluşturmuştur. Bizans devleti kendi sınırlarına *limitanei* olarak adlandırılan asker-köylüler yerleştirmişlerdir. Sasani hükümdarı Şapur'da Irak bölgesinde Bizans ile ittifak yapmış olan Araplara karşı çeşitli grupları bu bölgelere iskân ettirerek bir tampon bölgesi kurmuştur. Bu sistemin yani tampon grupların yerini müstahkem sınır şehirleri ve sınır savunma sistemi aldı. İki devlet de böyle sağlam savunma sistemi kurdukları için aralarındaki sınır bölgeleri uzun yıllar değişmeyerek kendisini korumayı başarmıştır. Yine 3. yüzyıldan itibaren Roma ordusunda süvari sınıfının önemi artmış idi. Bu durumun ortaya çıkmasında imparatorluğun askeri kuvveti daha çok atlı birliklere dayanan Part-Sasani devletlerinin etkisi olduğunu görmekteyiz.³¹³

Anuşirvan döneminde (531–579) devletin güçlenmesi için birçok yenilikler yapıldı. Bu yeniliklerden biri de vergi alanında idi. Sasaniler bu dönemde Romalıların *iugatio-caputatio* sistemine benzer bir uygulama getirmiştir. Bizans İmparatoru Diokletianus döneminde alınan bir karar ile imparatorun simgesi olarak bilinen kıymetli taşlarla süslü altın bir band şeklindeki kraliyet tacı Sasanilerden alınması yönünde bir ferman yayımlanmıştır. Ayrıca imparatorun önünde secdeye varmak ve elbisesinin eteğini öpmek teşrifatı Sasanilerde de var olan bir gelenektir. Sasaniler çeşitli kuşatma tekniklerini ve hareketli savaş kulelerini Romalılar'dan almışlardır.³¹⁴

Kısacası, Sasani ve Bizans devletleri arasında yapılmış olan savaşlar neticesinde iki devlet de birbirleri ile yoğun bir kültürel etkileşim içerisine girmişlerdir. Özellikle I. Şapur zamanında Roma ile yapılan savaşlar sonucunda Sasanilerin ele geçirmiş oldukları esirler vasıtasıyla Roma medeniyetini yakından tanımış oldular. Hüsrev

³¹² Recep Uslu, "Cüdişâpür", TDVİA, C: 8, 1993, s. 117-118.

³¹³ M. Murat Baskıcı, **a.g.e**, s. 87.

³¹⁴ M. Murat Baskıcı, **a.g.e**, 103-106.

Anuşirvan zamanında ise Yunan filozoflarının Sasani topraklarına gelmesi ile Sasani ülkesinde kültürel faaliyetlerin zirveye ulaştığını görmekteyiz. Bu dönemde I. Hüsrev'in Latin kitaplarını Pehlevice dillerine tercüme etmesi ile Sasani devleti, Yunan medeniyeti hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bizans devleti ise hem kendi tüccarları hem de Armenia aracılığı ile Sasani kültürünü tanımışlardır. Sasani ve Bizans devletleri bu kültürel etkileşimleri inşa etmiş oldukları mabedler, binalar, saraylar, şehirler ve köprülerin yapımında yansıtmışlardır.

SONUÇ

Bu tez çalışmamızda Sasani ve Bizans devletleri arasındaki siyasi, dini, ekonomik ve kültürel ilişkileri incelemeye çalıştık.

Sasani ve Bizans devletleri, İpek Yolu, Basra Körfezi, Armenia ve Mezopotamya bölgesini ele geçirmek için birbirleri ile uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sasani devleti, tarihi İpek yollarını ele geçirmek için Çinli ve Hintli tüccarlar ile ticari alışverişlerde bulunarak bu bölgeler üzerinde egemenlik kurmaya çalışırken Bizans ise, İpek yolunu Sasani devletine kaptırdıktan sonra yeni yollar arayışına girerek Basra Körfezinde yaşayan Arap kabileler ile ticari ilişkiler kurarak onlar vasıtasıyla Çinli ve Hintli tüccarlardan ipek ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.

Orta Çağın iki güçlü devleti olan Bizans ve Sasani imparatorlukları, Armenia bölgesini de kendi egemenlikleri altına almak istemişlerdir. Bunun için Bizans devleti bu bölgede yaşayan Armenia satraplarını devamlı Sasani devletine karşı kıskırmıştır. Bu yüzden Sasani devleti uzun yıllar boyunca Armenia sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Sasani ve Bizans devletleri, Mezopotamya bölgesindeki ticari şehirleri ele geçirmek içinde kıyasıya mücadele içerisine girişmişlerdir. Özellikle bu bölgeler tüccarlar ve kervancılar için önemli bir güzergâh noktasına sahip olduğu için dünyanın en önemli ticari şehirleri ünvanına sahiptiler. Bu iki devlet de kendi tüccarlarını bu bölgelere göndererek buralarda ticaret yapılması için onları teşvik etmişlerdir. Bu bölgeye gelen Bizans ve Sasani tüccarları ise birbirlerine karşı üstünlük sağlamak için yeni sikkeler ve altınlar kullanarak ticarete söz sahibi olmaya çalışmışlardır.

Bu iki devlet her ne kadar kendi aralarında siyasi, ekonomik ve dini yönden çatışmada bazen de menfaatleri doğrultusunda dostluk münasebetleri kurmayı başarmışlardır. Özellikle Sasani devletinin doğu sınırlarını tehdit eden Kuşanlar ile kavimler göçüyle birlikte Roma ülkesini istila eden barbar kavimler daha sonra Bizans devletine de saldırılarda bulunarak onlara büyük zararlar vermişlerdir. İki devlet de bu saldırılar karşısında aralarında anlaşmalar yaparak düşmanlarını bertaraf etmeye çalışmışlardır.

Sasani ve Bizans devletleri birbirleri ile yapmış oldukları savaşlar neticesinde karşılıklı kültürel etkileşime de girdiklerini görmekteyiz. Sasaniler, Edessa savaşında Bizans'ı yendikten sonra ele geçirmiş olduğu esirler içerisindeki sanat, mimari ve ressam alanında uzman olan Bizanslı ustalar sayesinde Bizans medeniyetini tanımaya başlamıştır. Bizans devleti ise, Armenia vasıtasıyla Sasani kültürünü öğrenmiştir. Bilindiği gibi Armenia bölgesinin Sasanilere komşu olmasından dolayı bu bölgeler Sasani medeniyetinin tesirinde kalmıştır. Bizans ise Armenia ustaları sayesinde Sasani sanatı ve mimarisini öğrenmişlerdir.

Sasani ve Bizans devletleri, birbirleri ile yapmış oldukları uzun savaşlardan dolayı oldukça yıpranmış hale geldikleri zaman Arap orduları ile karşılaştılar. İki devlet de siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan çok zayıfladıkları için Arap istilaları karşısında başarılı savunmalar yapamamışlardır. Bundan dolayı Arap orduları önce Sasanileri daha sonra Bizans devletini ağır şekilde yenilgiye uğratmışlardır.

KAYNAKÇA

- Alexander A. V (2016) *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, (Alfa Yayınları, İstanbul).
- A. Litvinsky, Zhang G. R (1996) *History of Civilizations of Central Asia*, Volume III, (Unesco Puplicing, France).
- Arnold T W (1978) *The Persian Gulf* (London)
- Ammianus M (1894) *Roman History*, (Trans. C. D. Yonge, London).
- Abadi S (1328) *Uhde-yi Sâsânîyân* (İntişarat-ı Parsa, Tahran).
- Agathias (1975) *The Histories* (Trans. Walter De Gruyter, Berlin).
- Agathangelos (1976) *History Of The Armenians*, (Trans. E. W. Thomson, New York).
- Ahmet S (1391) *Aşna 'yi Ba Edebiyat-ı Asr'ı Eşkani Ve Sasani* (İntişarat-ı Sohen, Tahran).
- Ali A (1383) "Berresi-yi Vaziyet-i Divansalari Der Dore-yi Sasani,"*Tarihi Pejuheş*, Şomara, 18, 35.
- Aydın M (1998) "*Hristiyanlık*," C. 17 (TDVİA, Ankara).
- Asgeri A. Mirzayi, Muhammed T (1383) *Dehkanan Der Doran-ı İntifal*," *Mütalaa İran*, Şomare, 6,47-80.
- Altungök A (2014)"Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nestûrî, Hıristiyanlarının Rolü,"*Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt, 9, Sayı, 2.
- _____,(2015) *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi* (Hikmetevi Yayınları, Ankara).
- _____, (2015) *Eski İran'da Din ve Toplum* (Hikmetevi Yayınları, Ankara).

- Altungök, A. Yıldırım, Taner (2013) “Basra Körfezi Ticareti Üzerinde Sasani-Bizans Ve Arap Mücadelesi,” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Dergisi*, C.IX, Sayı 1, Elazığ,
- Asger H (1387) *Tarih-i Edyan*, (İntişarat-ı Tus, Tahran).
- Avcı, C (2003) *İslam Ve Bizans İlişkileri* (Klasik Yayınları, İstanbul).
- Ahmet B H (1375) “Nekş-i Mesihat Der Siyaset-i İran ve Bizans Nesturiyet-i Ba Mesihat-ı İran,” *Danuşgah-ı Edebiyat ve Ulumu İnsani*, Şomare,10:35:45.
- Bailly A (2006) *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Haluk Şaman (Nokta Kitap Yayınları, İstanbul).
- Bakır (2001) *Ortaçağ İslam Dünyasında Taş Toprak Ve Ma'mülleri Sanayi*, (Bizim Büro Basımevi, Ankara).
- _____,(2010) *Orta Çağ Dünyasında, İriyat, Gıda, İlaç Üretimi Ve Tağşişi*, (Bizim Büro Basımevi, Ankara).
- Beratali N (1379) *Ticaret-i İran Der Zaman-ı Sâsânîyân*, Danuşgah-ı Şehid Behiştî, Payannamey-i Erşed, (Tahran).
- Baskıcı M.M (1994) “10- 13.Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi Ve Sosyal Ortam: Kurumlar Ve Gelişmeler,” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisadi Ana Bilim Dalı*, Ankara.
- Baskıcı M (2009) *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi Ve Sosyal Yapı (900-1261)* (Phoenix Yayınları, İstanbul).
- Behnam İ (1346) *Temeddünü İran*, (İntişarat-ı Nigah, Tahran).
- Barthold V V (2015) *Orta Asya Türk Tarihi* (Divan Kitap Yayınları, Ankara).
- Bel'ami (1392) *Tarihi Belami*, tsh, Muhammed Pervin Genabadi, (İntişarat-ı Zavar, Tahran).
- Beyani Ş (1392) *Şâmgâh-ı Eşkaniyan ve Bâmdâd-ı Sâsânîyân* (İntişarat-ı Danuşgah-ıTahran, Tahran).
- _____, (1388) *Ez Vurud-u Aryayiha Be İran Ta Payan-ı Ahamenişiyan*, (Tahran).
- Beyat A (1365) “Tarihçe-yi Halic-i Fars, *Felsefe ve Kelam Şinahte*,” Şomare,2:1-2.

- Celali İ (1382) “ Erteşi Teşkilat-ı ve Vahidha-yi Un Der Asr-ı Sâsânîyân,” *Roşt Amuzeş-i Tarih*, Payız ve Zemîstan.
- Recep Uslu (1993) “*Cündîşâpûr*,” C.8, (TDVİA, Ankara).
- Cheyne J C (2008) *Bizans Tarihi*, (Dost Kitabevi, Yayınları, Ankara).
- Curtis J, Tallis N (1392) *İmparatoru Köhne-yi Pars*, çev. Hasan Belani, Hosna, İkbali, Mehrnuş Dehbozorg, (İntişarat- I Debir, Tahran).
- Cüzcani (1363) *Tabakati Nasri*, tsh, Adullahi Habibi, (İntişarat-ı Dünya, Tahran) .
- Demircioğlu H (2015) *Roma Tarihi* (TTK Yayınları, Ankara).
- Celil Dusthah (1371) *Köhneterin Surudha ve Metinha-yi İnan Avesta* (İntişarat-ı Morvarid, Tahran).
- Demirkent, I (1992) “*Bizans*,” C. 6, (TDVİA, Ankara) .
- _____, (2005) *Bizans Tarihi Yazılan, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler*, (Dünya Yayıncılık, İstanbul).
- _____, (2001) *Ioannas Kinnamos'un Historia'sı* (1118-1176), (Ttk, Yayınları, Ankara).
- Daryae T (1384) “Tarihi Handanı Sasan Der Tabiiyet,”*Edebiyat ve Zebanha, Buhara*, Şomara, 43, Mordad ve Şehriver.
- _____,(1393) *Şehinşah-i Sâsânî*, çev. Murtaza Sakibfer (İntişarat-ı Kaknüs, Tahran).
- _____, (2009) *Sasanian Persia, The Rise And Fall An Empire*,(London).
- _____, (1392) *Nagofteha-yi İmparatoru Sâsânîyân*, çev. Aheng Hakani, M. Fazlı *Bircendi* (İntişarat-ı Parsa, Tahran),
- _____, (1390) *Tarhi-i Ferheng-i Sasani*, çev, Mehrdad Kudret Dizci, (İntişarat-ı Kaknus, Tahran).
- _____, (1381) *Sukut-u Sâsânîyân*, çev. Mensure İttihadiye, (Nizam Mafi), Ferhnaz Emirhani, Hüseyin Kulu, (İntişarat-ı Neşri Tarih-i, Tahran).
- _____, (1393) *Şehinşah-i İnan, Peyruz-i Arapha ve Fercamı Şinahti Zerdüşti*, çev. Şehram Celiliyan, (İntişarat- Tus, Tahran).

_____,(2016)*ShapurII,*” *EncyclopædiIranica*, Http://Www.Iranicaonline.
Og.

Diehl, C (2014) *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, çev, A.Gökçe Bozkurt, (İlgi
Kültür- Sanat Yayınları, Ankara) .

Diakonoff M (1346) *Tarih-i İran Bastan*, çev. Ruhi Erbab, (İntişarat-ı Nigeh,
Tahran).

Nardo D (1385) *Bastan-ı Beynülnehren* çev. Süheyl Sommi, (İntişarat-ı Kaknus,
Tahran).

Durant W (1398) *Tarih-i Temeddün*, çev. Ebu Talip Sarihi, (Sazman-ı AmuZeş-i
İslami, Tahran).

Vesta S C, Sarah S (2008) *The Sasanian Era*, (London).

Ekberi, E (1390) Tesir-i Hüner ve Mimari-yi Sasaniyan Ber Mimari-yi Asr-ı
Selçuki,” *Temeddün Milel İslami*, 6:45:55.

Ekremi Ş B (1356) “Berresiha-yi Tarih-i Sasani, “*Tarih-i Pejuhaşgah*, 4:19:35.

Elhe M (1388) İnfisal-ı Kilise-yi İran Ez Rum (Berresi-yi Vaziyet-i Mesiyet Der
Dorey-i Sâsânîyân), *Roşt-ı AmuZeş-i Tarih*, 2:14:21.

Evagrius (2008) *The Ecclesiastical Of Evagrius A History Of The Church*, trans.
Edward Walford, (London).

Ernst Herzfeld (1935) *Archaeological History of İran*, (London).

Emanuel C A (1385) *Der Zamanı Sâsânîyân İran*, çev. Reşit Yasmi, (İntişarat-ı
Seda-yı Mimari, Tahran).

Ferh M (1354) Tedavüm-ü Ferheng-i Ve Hüner-i Ahameniş Der Zaman Sâsânîyân,
Berresiha-yi Tarihi,59: 27.

Eroğlu A H, *Hiristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış*.

Ferhengi N, Hadimi, N (1383) *Tehvilat-ı Tarih-i Şarkı İran, Der Dore-yi Sâsânîyân*,
Şomare,2.

Frye R N (1975) *The Golden Age Of Persia*, (London).

_____, (1965) *The Heritage Of Persia* (Londra).

- _____, (1984) *The History Of Ancient Iran*, München, 1984.
- _____, (2000) “The Political History Of Iran Under The Sasanian” *The Cambridge History Of Iran*, Vol. 3(1), p. 125.
- Feridun E (1392) *Arap ve Rehberd-i Nizamı Sasani Der Beynülnehreyn, Haliç Fars ve Cezire-yi Arab*, (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Feridun Ş (1351) *Seyr-i Der Tarih-i İran Bastan*, (İntişarat-ı Rez, Tahran).
- Firdowsi (1395) *Şehname-yi Firdowsi*, Ber Esası Nusha-yi Çapı Moskov, (İntişaratı Nik Fercam, Tahran).
- Freeman, C (2003) *Mısır, Yunan Ve Roma*, çev. Suat Kemal Angı, (Dost Kitabevi Yayınları, Ankara).
- Gibbons E (1994) *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş Ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, C. IV. (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul).
- Grişmen R (1336) *İran Ez Agaz Ta İslam*, çev. Muhammed Mu'in, (İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran).
- Girişmen R, Mole M, Hertzfeld E (1378) *Serzemin-i Cavidan*, çev. Zebihullah Mensuri C.4, (İntişarat-ı Zerrin, Tahran).
- Grousset R (2015) *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalçık, (TTK Yayınları, Ankara).
- Garthwaite, G R (2011) *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, (İnkilap Yayınları, İstanbul).
- Gregory T (2016) *Bizans Tarihi*, çev, Esra Ermert, (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul).
- Grant M (2000) *Romadan Bizans'a*, çev. Z. Zühre İlkelen, (Homer Kitabevi, İstanbul).
- Gulamrıza D (1387)“Halic-i Fars Ya Halic-i Arabi, Berresi-yi Yek Coğrafya Der Pişine-yi Tarih ve Siyasi,” *Mütalaat- İrani*, 13:69:104.
- Hadimi P J (1381) “Münasebeti İran ve Bizans(Rum Şarki) Der Asr-ı Sâsânîyân, “ *Danuşgah-i Azadi, Payannamey-i Erşed*, (Tahran).

- Handşâh, M M B (1385) *Ravzatu's-Safa*, C.1, tsh, Cemşid Keyanfer, (İntişarat-1 Esatir, Tahran).
- Huart C (1972) *Ancient Persia and Iranian Civilization*, trans. M.R. Dobie, (London), 1972.
- Hodadiyan E (1383) *Tarih-i İran Bastan, Eşkaniyan Ve Sâsânîyân*, C.2, (İntişarat-1 Sohen, Tahran).
- Huşyar F, Kerd Z (1392) “ Berresi-yi Tahlili Revabıt-ı Siyasi Sâsânîyân ve Rum Ez Ağaz Ta Enuşirvan Hüsrev, *Pejuheşgah-i Ulum İnsani*, 21:96.
- İbrahim Z S (1988) *Şahan-ı Sasani Ve İktisadi Ferhengi İran*. (İntişarat-1 Emir Kebir, Tahran).
- İman Pur M T (1390) *Cayiga-hi Dini Azerbaycan Der Dore-yi Sasani*, Tarih İslam ve İran, Şomare, 10
- İbn'ül Belhi (1339) *Farsname*, tsh, Nicholson Rayned, (İntişarat-1, Tahran).
- İraç V (1377) *Siyaset-i Mezheb-i Dovlet-i Sasani Der Ber Hordı Ba Rum Şarki İtilaat Siyasi- İktisadi*, 129-130:32-49.
- İbn'ül Havkal, (2014) *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen. (Yeditepe Yayınları, İstanbul).
- İbn'ül Esir (1989) *el – Kamil fi't – Tarih Tercümesi*, çev. Abdullah Köşe, C.1, (Bahar Yayınları, İstanbul).
- İstahri (1340) *Mesâlik Ve'l-Memâlik*, çev. İreç Efşar, (İntişarat-1 Nigah, Tahran).
- İsfahani H (1348) *Tarih-i Peygamberan ve Şahan*, çev. Cafer Şair, (İntişarat-1 Tarih, Tahran).
- Jackson P, Lockhart L (1386) ” Sasaniler,” *Tarih-i İran Cambridge*, trc, Kadiri Timur, C. III. (3).(İntişarat-1 Emir Kebir, Tahran).
- John C (1396) *İran Bastan*, çev. Azer Besir, (İntişarat-1Emir Kebir, Tahran).
- Kadyani A (1342) *Tarih-i Edyan Ve Mezheb-i Der İran*, (İntişarat-1 Ferheng, Tahran).
- _____, (1378) *Tarihi Kamil İran Zemin*, C.2, (İntişarat-1 Aryen, Tahran).

- KAÇAR T, *Geç Antikçağ'da Ermeniler ve Hıristiyanlaşmaları Üzerine Notlar*.
- Karname -i Erdeşir-i Babekan (1389) çev: (Pehlevice Dilinden Farsçaya), M. Cevad Meşkûr, (İntişarat-ı Dünya, Tahran).
- Khorenatsi M (2002) *History of the Armenians*, Trans. Edic Baghdasarian, (Tahran),
- Karadeniz Y (2011) "I. Hüsrev Döneminde İpek Yolu Üzerinde Sasan-Göktürk Mücadelesi (531- 579)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 16.
- Kafesoğlu İ (1997) *Türk Milli Kültürü*, (Ankara, Ötüken Yayınları).
- Köprülü, M F (2013) *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (Alfa Yayınları, Ankara).
- Kuruş S, Sitaryan, B, (1388.) "Nakşi Ruhaniyan Zerdüştî Der Sahtar-ı Camia-i İran Asr-ı Sasan, "*Pejuheşgah-i Tarih-i İran Ve İslam*, 5:119:148.
- Lewis B (2015) *Ortadoğu*, (Arkadaş Yayınevi, Ankara).
- Lütfi M (1391) "İhtilafat-ı Dini ve Zeval-i Dovlet-i Sasani, "*Roşt-i Amuzeş-iTarih*, 46:20-25.
- Muhammed T, Rıza K (1392) *Berresi-yi Tesir-i Cengha-yi İran Ve Bizans Ber Teğhir-i Mesir-i Caddeha-yi Ticari Der Uhde-yi Sasani, Pejuhaşname-yi Tarih*, Sali Heftom, 25.
- Muhammed T, Tahmurs M (1394) "Nekş-i Deylemiyan Der Furupaşi-yi Dovlet-iSasani,"*Pejuhaşname-yi Tariha-yi Mahalli İran*, 7:16-26.
- Mehrizi E (1393) "Mimari-yi Der İran Ez Ağaz Ta Payan-ı Asr-ı Sasani, "*Pejuheşgahi Ulumu İnsani*, Merkezi Dairet'ul Muarrif Bozorg-i İslam, 19:63-90.
- Mesudi(2004) *Mürucu 'z-Zeheb* çev. A.Ahsen Batur (Selana Yayınları, İstanbul).
- Moftehari, Hüseyin, *Ez Vurud-u Müselmanan Ta Ber Amedeni Tahiriyan*, (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Meşkur C (1389) *Tarih-i Siyasi Sâsânîyân*, C.1, (İntişarat-ı Dünya, Tahran).

- _____, (1388) *Tarihi İran Zemin, Ez Ruzgar-i Bastan Ta İnkiraz-ı Kaçariye*, (İntişarat-ı Eşraki, Tahran).
- _____, (1348) *Tarih-i Der Uhde'yi Bastan*, (İntişarat-ı Eşraki Tahran).
- Mikani K(1393) *Revabit-ı Bizans Ve İran Der Nime Evvel Kurunu Vusta (Miladi 226-641)*,(İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Mirçi S (1392) “Hünerha-yi Sâsânîyân Ve Tesir-i Un Ber Meşrek Zemin Ve Bizans” *Danuşgah-i Azadi*, Payanname-yi Erşed, Tahran.
- Momtenehip H A (1354) “Nohzet-i İlmi Ve Edebi-yi Der İran Ruzgar-i Hüsrev Enuşirvan,” *Beresihayi Tarihi*, 56:131-172.
- Moris Ş (1343) “Rah-ı Ebrişem,” *Edebiyat Ve Zebanha*, 23:234-248
- Morrissen C (2014) *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641* çev. Aslı Bilge, (Ayrıntı Yayınları, İstanbul).
- Mukteder G H (1390) *Cengha-yi Heftsad Sale, İran Ve Rum*, (İntişarat- Semir, Tahran).
- Mahmudi (1357) *Ardeşir Babakhan*, Tarih-i Şehinşah-ı Bozorg-i Sasani, C.1, (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Malalas, (1986) *The Chronicle*, Trans. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys ,Roger Scott , Brian Croke, Australian Association for Byzantine Studies.
- Minevi M (1354) *Namey-i Tenser Be Geşnesb*, (İntişarat-ı Harezmi, Tahran).
- Nasır C Z “Sasani, Ticareti Sâsânîyân, Ez Hüsrev Evvel Ta Payan-ı Saltanatı Hüsrev Perviz (531-626).” *Pejuheşgah Tarih*.
- Naskali E (2009) *Sasaniler*, C. 36 (TDVİA, İstanbul).
- Nayib P M, Meliki, L (1389) *Coğrafya-yi Tarihçe-yi Haliç Fars*, 148:44-55.
- Nefisi S (1387) *Tarih-i Temeddünü İran* (İntişarat-ı Parsa, Tahran).
- Nîşâbüri S (1368) *Tarih-i Sâlibî* çev: Muhammed Fezaili, (İntişarat-ı Nokre, Tahran).
- _____, (1384) *Tarihi İçtima-i İran, Ez İnkiraz-ı Sâsânîyân Ta İnkiraz-ı Emeviyan*, (İntişarat-ı Esatir, Tahran)

- Nevzeri İ (1393) *Tarih-i İçtima-i İran Ez Ağaz Ta Meşrutiyet*, (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Norwichi J J (2013) *Bizans Erken Dönem (Ms 323-802)*, çev, Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınları, İstanbul).
- Nöldeke (1358) *Tarih-i İraniyan Ve Arapha Der Zamanı Sâsânîyân*, çev. Abbas Zeryab, (Encümen-i Eseri Milli, Tahran).
- Ostrogorsky G (2011) *Bizans Devleti Tarihi*, (TTK Yayınları, Ankara).
- Omerxalî X (2014), *Avesta Zerdüşterin Kutsal Metinleri*, çev. Fahriye Adsay ve İbrahim Bingöl, (Avesta Yayınları, Ankara).
- Ortaylı İ (2008) *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, (Cedid Neşriyat, Ankara).
- Seyyid P K (1386) *Cengha'yi Bozorg-i Tarih-i İran*, (İntişarat-ı Sohen, Tahran).
- Schippmann K (1383) *Tarih-i Şehinşah-ı Sasani*, çev. . Keykavus Cihandari, (İntişarat-ı Pejuheşgah, Tahran).
- Prokopios (1360) *Cengha- yi İran Ve Rum*, çev. Muhammed Sa'idi, (İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran).
- _____, (2015) *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev, Orhan Duru, (Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul).
- Pourshariati, P (2008) *Decline and Fall of the Sasanian Empire*, (London).
- Pigulevskaia N V (1372) *Şehirha-yi İran Der Ruzgar-i Partiyân Ve Sâsânîyân*, çev. İneyatullah Rıza, (İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran),
- _____, (1376) *İran ve Bizans Der Sedha-yi Şeştom ve Heftom Miladi*, çev: Kambiz Mirbeha, (İntişarat-ı Kaknus, Tahran). .
- Pirniya, H (1389) *Tarihi İran Kabl'ez İslam*, (İntişarat-ı Pars, Tahran).
- _____, (1386) *Tarih-i İrani Bastan*, (İntişarat-ı Nigeh, Tahran).
- Pur Rıza R (1385) *Tarih-i Temeddünü Ferheng-i İran Bastan*, (İntişarat-ı Mehruz, Tahran).
- Purbahmen F(1386) *Puşak-ı Der İran Bastan*, (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Ravendi M (1354) *Tarih-i İçtima-i İran* (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).

- Pervizi R (1372) *Hezarha-yi Gomşode*, C.4, (İntişarat-1 Tus, Tahran).
- Rıza E D (1384) “Halic-i Fars, Halic-i Fars Est,” *Name-yi Ferheng*, 55,4:11
- Razi, A (1388) *Tarih-i Kamil’i İran*, (İntişarat-1 İkbal, Tahran).
- Rızayi A (1378) *Tarih-i Deh Hezar Sale İran*, C.2, (İntişarat-1 İkbal, Tahran).
- Roosbeh Z (1393) “Tarih-i Camia-i İran,” *Tarihi Siyasi Sâsânîyân*, (Merkez-i Dairet’ül, Tahran).
- _____, (1389) *İran Ve Türkan Der Ruzgar-i Sâsânîyân*, (İntişarat-1 İlmi ve Ferhengi, Tahran).
- _____, (1384) ” Gencine-yi Tarih-i İran, “*Sâsânîyân*,” C.8, (İntişarat-1 Peykan, Tahran).
- _____, (1381) *Engize-yi Şikestaha-yi Ve Peyruzha-yi İran Der Cengha*, (İntişarat-1 Dor, Tahran).
- Runsıman S (2008) *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan C.I,(TTK, Yayınları, Ankara).
- Schippmann K(1383) *Tarih-i Şehinşah-ı Sasani*, (İntişarat-1 Emir Kebir, Tahran)
- Sebeos (1396) *Tarih-i Sebeos*, çev. Mahmut Fazlı Bircendi, (İntişarat-1 Kaknus, Tahran).
- Seyyid M (1380) *Furupaşi-yi Devlet-i Sasani Ve Gıraveş-i İran Be İslam*,”*Edyan, Mezhep Ve İrfan*, Heft Asman, 9:170.
- Şabani R (1378) *Tarih-i İran Ez Ağaz-ı Asr-ı Madha Ta Payan Doran-ı Kaçari’ye*, (İntişarat-1 Sohen, Tahran)
- _____, (1394) *Meban-i, Tarih-i İçtima-i İran*, (İntişarat-1 Komis, Tahran).
- _____, (1396) *Tarih-i İran*, (İntişarat-1 Nida, Tahran).
- ŞadmehaniR N (1393) *Tarih-i Ferheng-i İran* (İntişarat-1 Nigah, Tahran)
- Şahin S (2013) “Bizans’ın Büyük Roma’yı Tekrar Kurma İdeali Ve İtalya- Sicilya Siyaseti,”*Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XI. Sayı:1.
- Şehbazi Ali Rıza Şapur (1389) *Tarih-i Sâsânîyân*, (İntişarat-1 Merkezi Danuşgah, Tahran).

- Simocatta, Theophylactus (1986) *The History Of Theophylactus Simocatta*, Trans. Michael Whibty and Mary Whitby, Oxford Clarendon Press.
- Şayeste F (1388) “Coğrafya-yi Tarih-i İnan” *Arşiv ve Nüsha Pejuhi, Kitab-ı Mah Tarih Ve Coğrafya*, 124: 84-92.
- Şehrabî M (1389) *Haliç Fars*, Roşt-i Amuzeş-i Zemini Şinasi, 10:15-28.
- Şehrazad S (1383) Herat Der Şehri Mesir-i Rah-ı Ebrişem, *İlm-i Tervici*, 21:1-38
- Tafzazoli A (1375) *Tarih-i Edebiyat-ı İnan Piş Ez İslam tsh*, Jale Amuzgar, (İntişarat-ı Sohen, Tahran).
- _____ (2000) *Sasanian Society, Warriors, Scribes, Dehqâns*, (New York).
- Tofik H (1392) Kertir Ve Zuhur-u Siyaset-i Dini Der Evayil-i Dore-yi Sasaniyan, *Hordame*, 10:1-20.
- Theophanes Confessor (1977) *The Chronicle Byzantine And Near Eastern History*, AD 284-813, trans. C. Mango And R.Scott, Oxford.
- Tezcan M (2007) “V. Yüzyılda Ermeni – Sasani Savaşları Ve Ermenilere Hun Desteği”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı*, 32.
- Tarakçı M (2010) “Nestorius Ve Kristolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi Cilt*: 19, Sayı: 1.
- Tulayî H (1388) “Tesiri Hüneri Mimari-yi Bizans Ve Sasani Ber Mimari-yi Dore’yi Emevi, Danuşgah-i Azadi, Payannamey-i Erşed, Merkezi Kampiter-i Ulum İslam, 15:30:55
- Turan O (2015) *Türk Cihan Mefkûresi Tarihi*, (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- Uslu R (1993) “Cündişâpûr”C. 8, (TDVİA, Ankara).
- Vilayeti, A E (1391) *İnan Piş Ez İslam* (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- W.Heyd (2000) *Yakın- Doğu Ticaret Tarihi* çev. Enver Ziya Karal, (Türk Tarih Kurumu, Ankara).
- Wiesehöfer J (2003) *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci, (Telos Yayınları, İstanbul).

- Yakubi (1382) *Tarih-i Yakubi*, çev. Mahmut İbrahim Ayeti, (İntişarat-ı Kültür ve İlim, Tahran).
- Yarshater, Ehsan (2004) *The Traditional History Of Persia*, Cambridge Of İran, V.III,pp. 359.
- _____, (1368) *Tarih-i İran Cambridge, Ez Selevkiyan Ta Furupaşi-yi Sâsâniyân*, çev. Hasan Enuşe, (İntişarat-ı Emir Kebir Tahran).
- Zerrinkoob, A H (1384) *Tarih-i Merdum-i İran*, (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran).
- Zarrinkoob A H, Roozbeh Zarrinkoob (1393) *Tarih-i İran Bastan*,(Sazman-ı Mûtaala ve Tedvin Kitab-ı Ulum İnsani Danuşgaha-yi Tahran).
- Zosimus (1982) *New History*, Trans. By Ronald D. Ridle Byzantina, Australian for Byzantine Studies

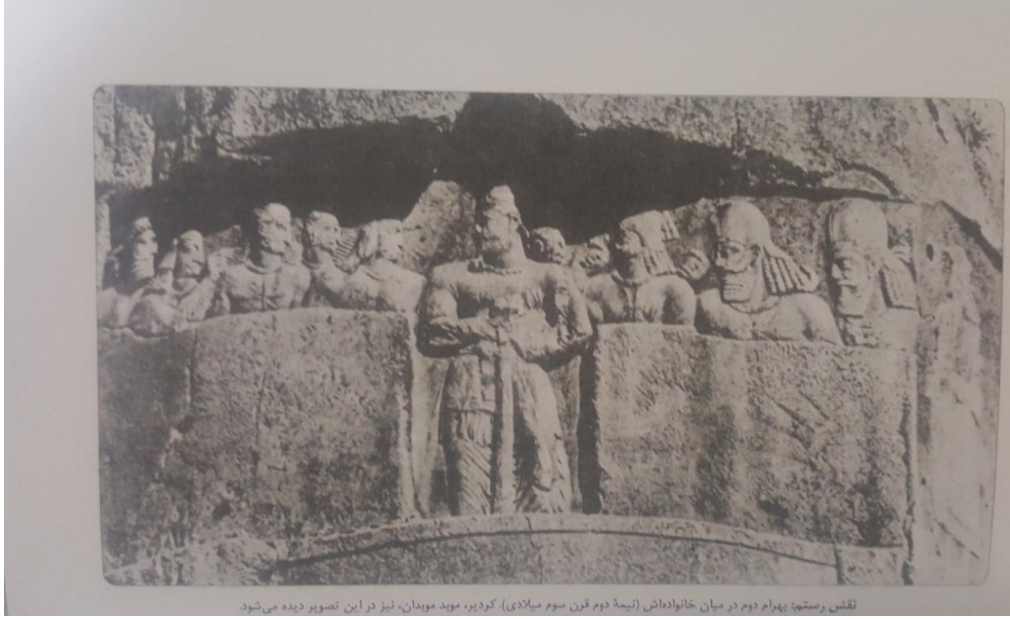
EKLER

Resim 1. I.Şapur'un, Roma İmparatoruna karşı kazanmış olduğu zaferin tasviri
(Mahmut Abadi; 101,1392)

Resim 2. III. Yazdigirt dönemine ait sikke (Deryaee;107, 1393)

Resim 3. II. Behram ve ailesini gösteren bir kabartma resim (Gilan;1391,45)

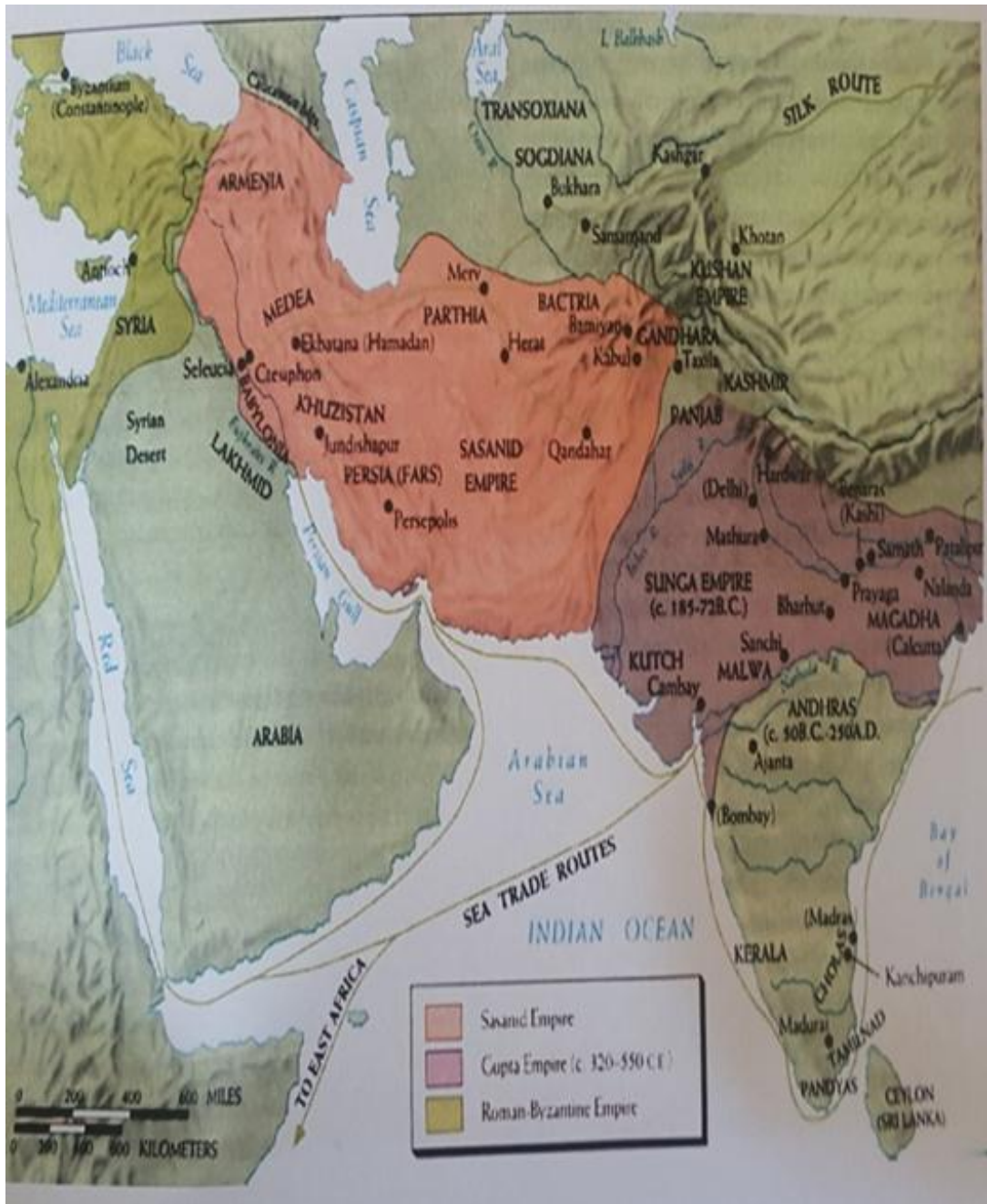
Resim 4. Takı Bostan da II.Hüsrev’i tasvir eden bir resim (Kirmanşah), (Fotoğraf, Ali Hüseyin Toğay)

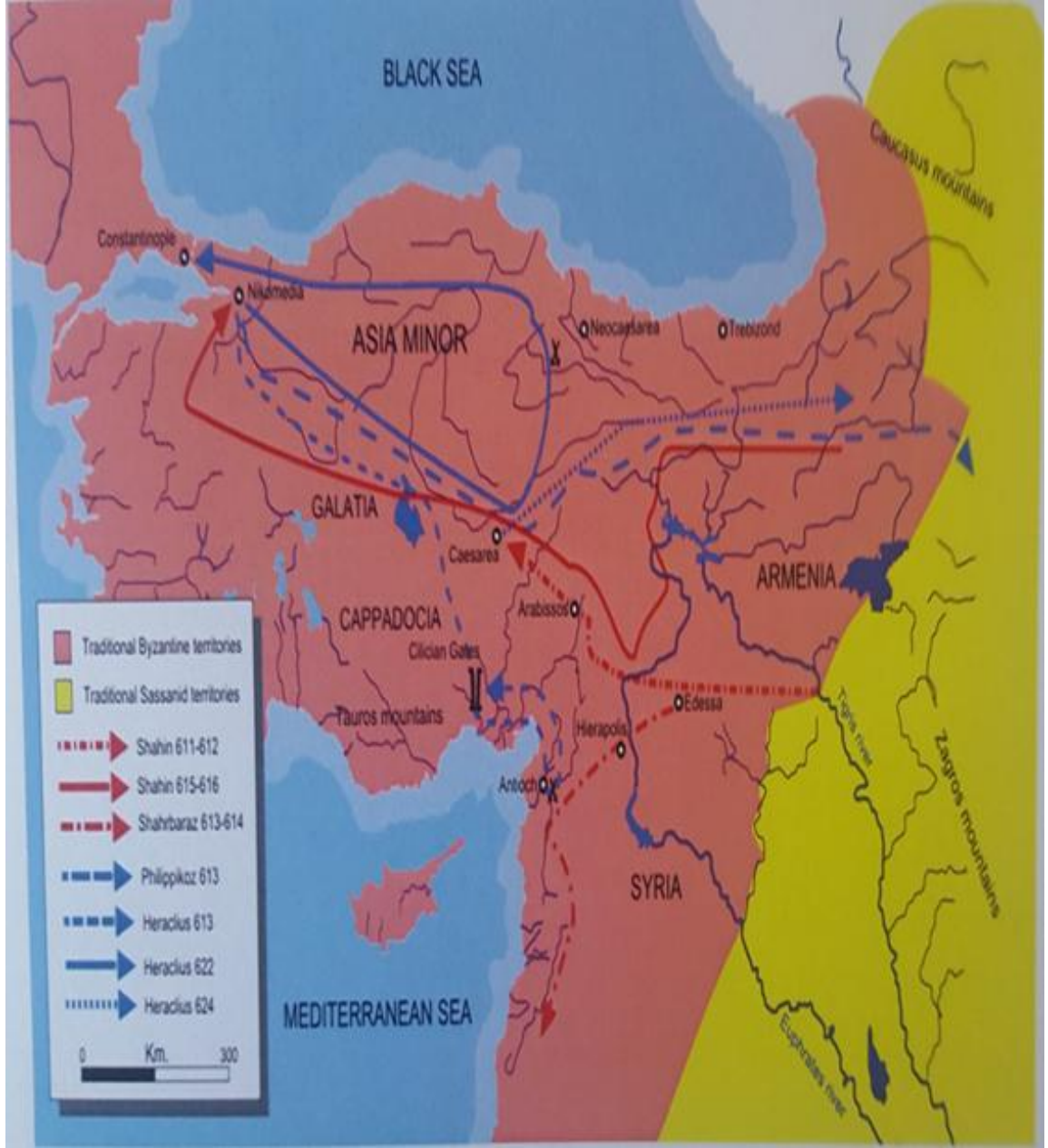
Resim 5. Kubad döneminden kalma bir sikke (Deryaee;107, 1393)

Resim 6. III. Erdeşir'in kabartma resmi (Kirmanşah), (Fotoğraf, Ali Hüseyin Toğay)

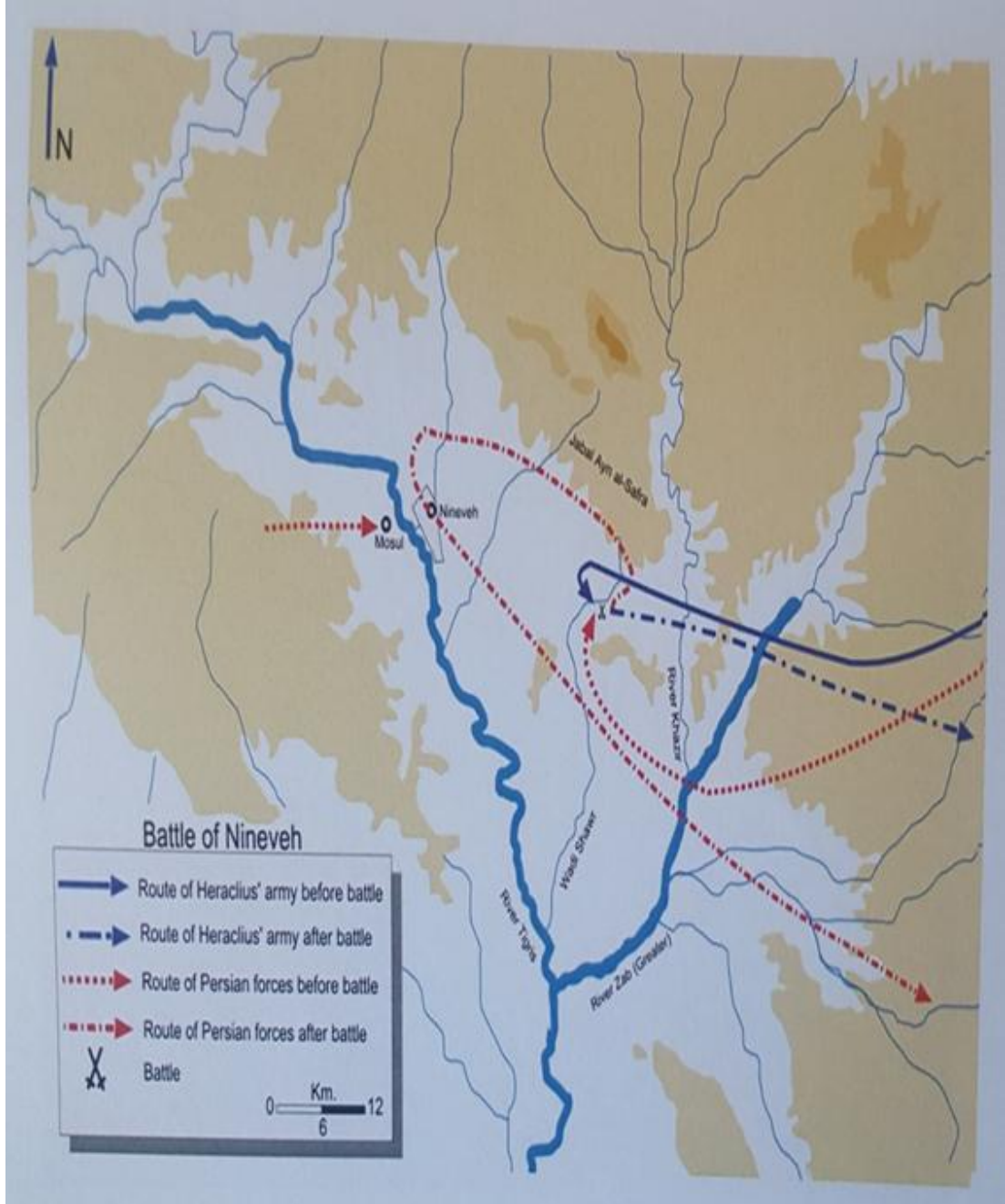
Resim 7. Sasanî Devleti Haritası (Mikani;1393,271)

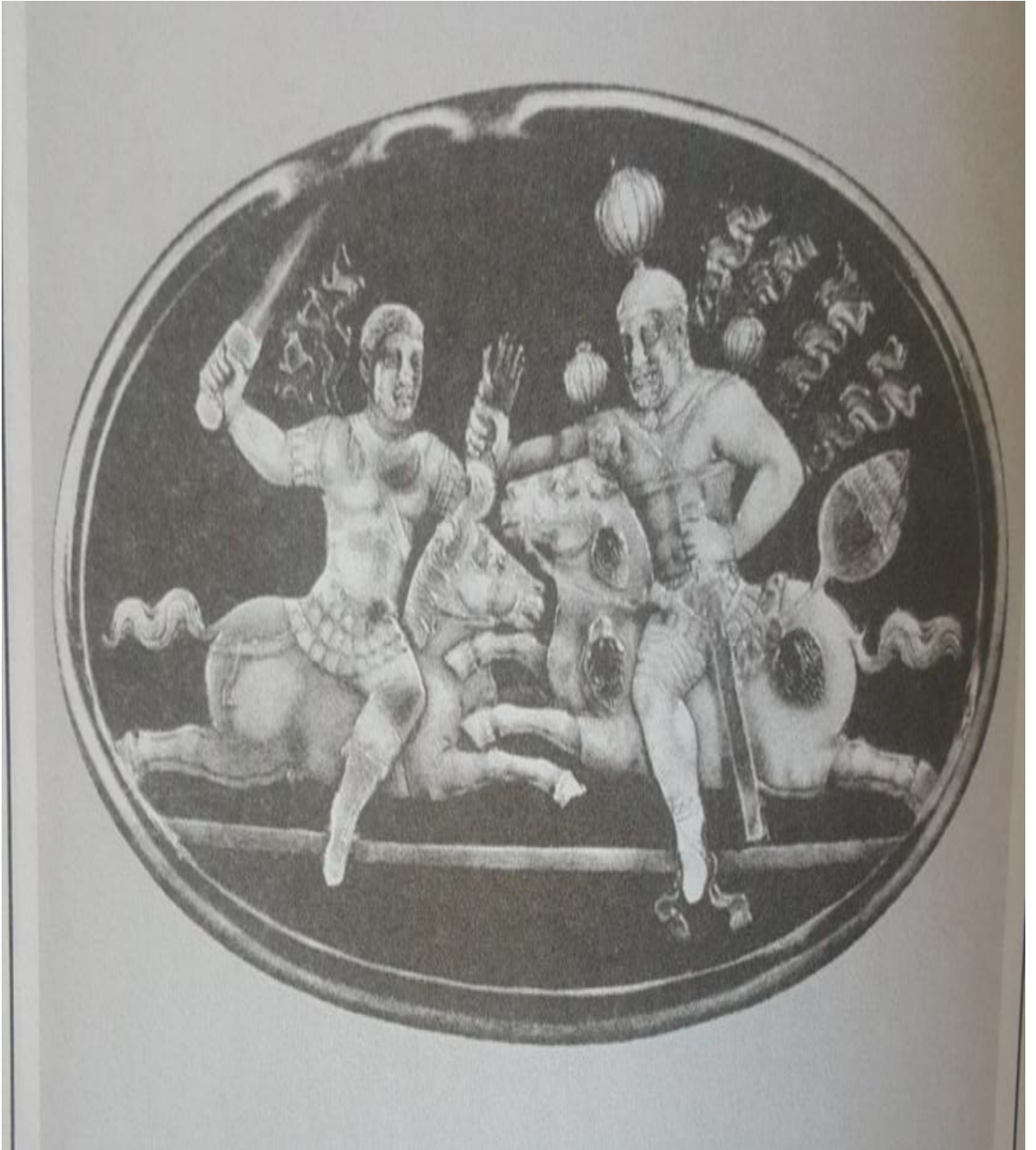
Resim 8. Bizans İmparatoru Herakleios ve Sasani Komutanı Şehrberaz arasındaki savaşın haritası (Mikani;1393,270)

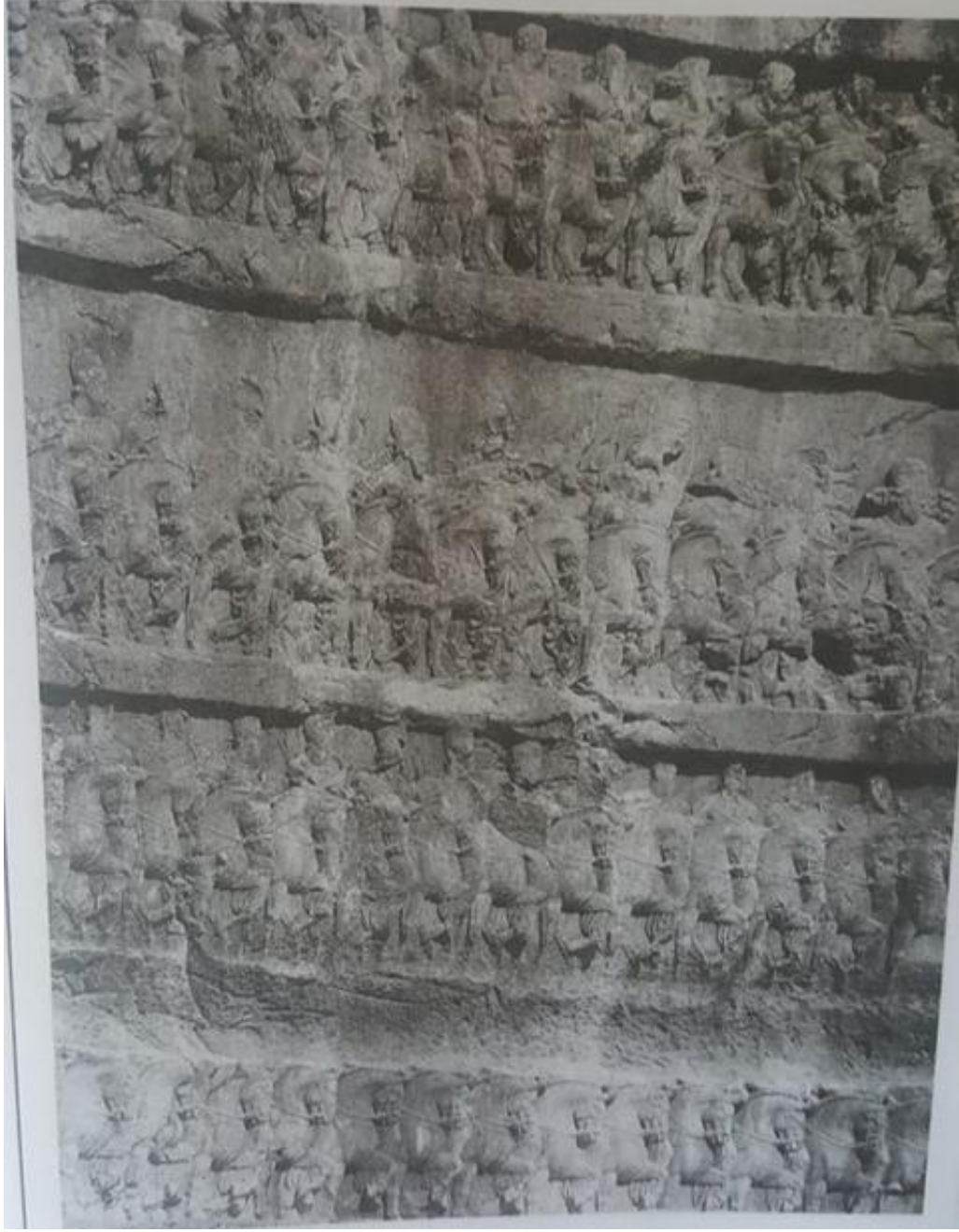
Resim 9.Sasani ve Bizans Devletleri Haritası (Kazım ;1393,268)

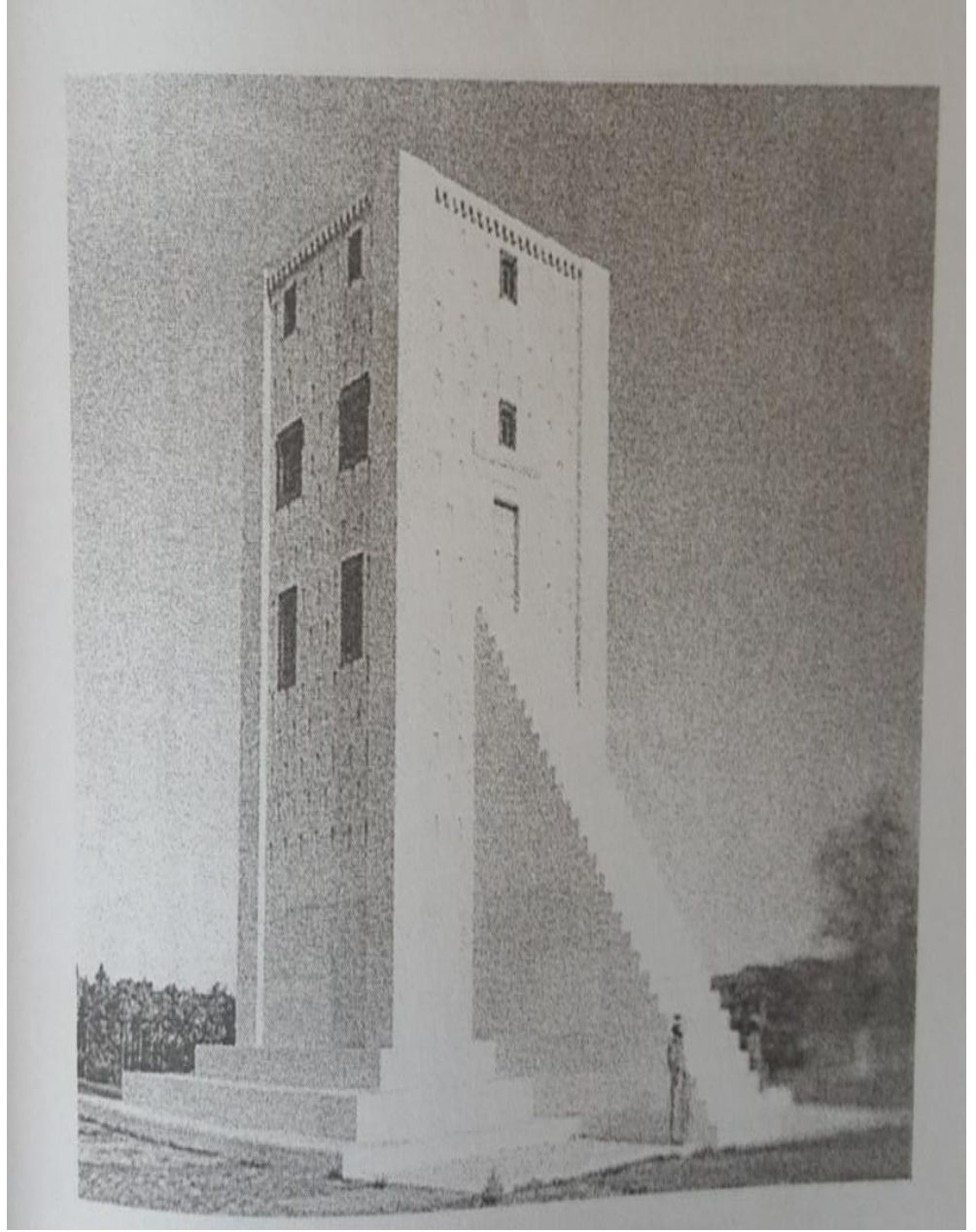
Resim 10. Sasani ve Bizans arasındaki Nineveh Savaşı (Kazım ;1393,274)

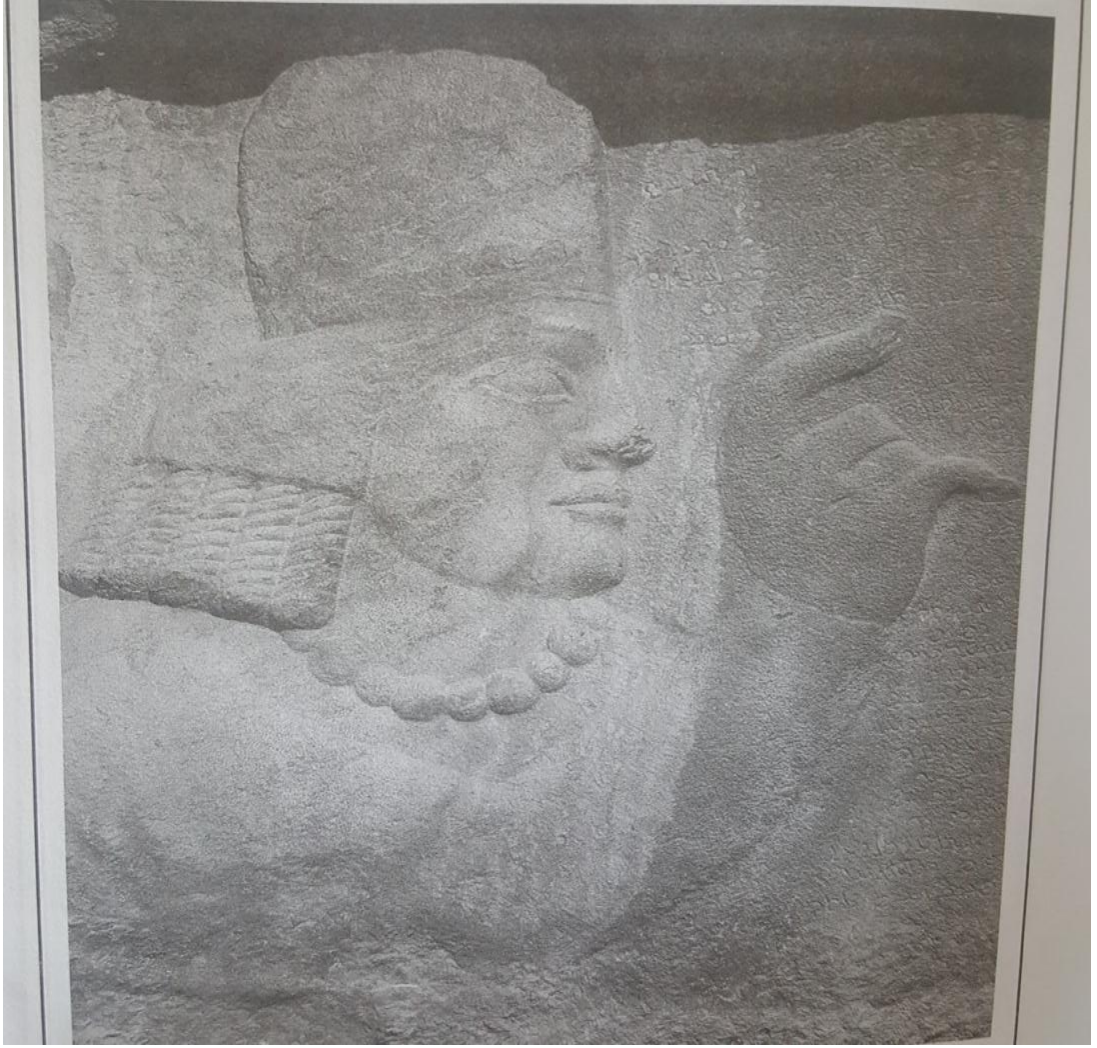
Resim 11. I.Şapur ile bir Roma askerinin tasviri (Şapur Şehbazi, 1389;14)

Resim12.Bizans ve Sasani askerlerini gösteren bir kabartma resim (Şapur Şehbazi, 1389;11)

Resim 13. Kabe-i Zerdüšt (Şadmehani; 1390,198)

Resim 14.Zerdüşt din adamı olan Kertir'in tasviri (Şapur Şehbazi, 1389;20)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Ad: Ali Hüseyin

Soyad: Toğay

Doğum Tarihi: 07/ 12/ 1992

Doğum Yeri: : Erzurum

E-posta: alihuseyintogay25@gmail.com

Tel: 05050194925

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet
Lise	Derince Hürriyet Lisesi	2011
Lisans	Nevşehir Üniversitesi	2015